

خەلقئارالىق

مۇتەخەسسسلەر

نەزىرىدىكى يەرلىك مىللەت

مائارىپى ۋە ئانا تىلى

ئەرگىن سىدىق

مۇندەرىجە

- 1 - قىسىم 4
1. مۇقەددىمە 32
- 2 - قىسىم 75
2. ھۆكۈمران قىلدا ئېلىپ
بېرىلىدىغان مائارىپنىڭ
ماھىيىتى ۋە تەسىرى _____
- ئىجتىمائىي ۋە تەلىم - تەربىيە
جەھەتتىكى كۆرگەن -
بىلگەنلىرىمىز 100
- 3 - قىسىم 159

3. ئىرقى قىرغىنچىلىق... 232
- 4- قىسىم..... 286
4. ئىنسانىيەت ئۈستىدىن
ئۆتكۈزۈلگەن جىنايەت .. 288
5. خۇلاسىە..... 304
- ئاخىرقى سۆز 314

1 - قىسىم

2009 - يىلى 1 - ئاينىڭ 16 -
كۈنى

(بۇ ماقالىنى ھېچ كىمدىن
رۇخسەت سورىماي، مەنبەسىنى
ئەسكەرتكەن ھالدا باشقا ھەر
قانداق تور بەتلەردە ئېلان
قىلىشىڭىز بولۇۋېرىدۇ.)

www.meripet.com

www.meripet.org

بۇ يازمىغا ئىنكاس يازماقچى
بولسىڭىز، تۆۋەندىكى تور بېتىنى
زىيارەت قىلىڭ:

[http://bbs.salkin.cn/read.php
?tid-54612-fpage-0-toread-
-page-2.html](http://bbs.salkin.cn/read.php?tid-54612-fpage-0-toread--page-2.html)

مەن ئۆزۈمنىڭ "قوش تىللىق
مائارىپ" توغرىسىدىكى ئالدىنقى
ئىككى يازمامدا خەلقئارالىق
مۇتەخەسسسلەرنىڭ كۆچمەن

مىللەتلەر مائارىپى ۋە ئانا تىلى
ھەققىدىكى ئىلمىي كۆز-
قاراشلىرىنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتتۈم.
ئاشۇ يازمىلارنى تەييارلاش ئۈچۈن
كۆرگەن ماتېرىياللارغا ئاساسەن،
قوش تىللىق مائارىپنى يولغا
قويغان جەمئىيەتلەرنى ئۈچ خىل
تىپقا ئايرىپ چىقىپ، ئۇيغۇر
جەمئىيىتىنى ئۇ ئۈچ خىل
جەمئىيەتلەرنىڭ ھېچ قايسىسىغا
توغرا كەلمەيدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا

قويدۇم. مەن يېقىندا "قوش
تېلىق مائارىپ" توغرىسىدىكى
ئىزدىنىشىمنى داۋاملاشتۇرۇش
جەريانىدا، خەلقئارالىق
مۇتەخەسسسلەرنىڭ يەرلىك
مىللەت مائارىپى ۋە ئۇلارنىڭ ئانا
تىلى ھەققىدىكى ئىلمىي
نەزەرىيىلىرى بايان قىلىنغان
ناھايىتى مۇھىم ماقالىدىن بىرنى
ئۇچرىتىپ قالدىم. بۇ ماقالىدە
نۇرغۇن مىساللار سۆزلەنگەن

بولسىمۇ، ئۇيغۇرلار بىرەر قېتىمىمۇ
تىلغا ئېلىنماپتۇ. لېكىن، ئۇنىڭدا
كۆزدە تۇتۇلغان جەمئىيەت ۋە
ئۇنىڭدا ئانالىز قىلىنغان ئەھۋاللار
ئۇيغۇر دىيارىنىڭكى بىلەن
ئىنتايىن ئوخشاش كېتىدىغان
بولغاچقا، مەن ئۇنىڭ مەزمۇنىنى
ئۇيغۇر دىيارىدىكى ئوقۇرمەنلەرگە
تېزىرەك تونۇشتۇرۇپ بېرىشكە
ئىنتايىن تەقەززا بولۇپ كەتتىم.
ئەمما، خىزمەتتىكى ۋە ئىشتىن

سىسرتقى ۋاقتلاردىكى
جىددىچىلىك تۈپەيلىدىن، مېنىڭ
ئۇشبۇ يازمىنى تەييارلاشتىكى
سۈرئىتىم ناھايىتى ئاستا بولۇپ
قىلىپ، ئاخىرى بۇ يازمىنى بىر
قانچە قىسىمغا بۆلۈپ يوللاشنى
قارار قىلدىم.

مەن بۇ قېتىم تاپقان 30
بەتلىك ئىنگلىزچە ماقالە بولسا،
كەڭگەس (Kangas) خانىم
قاتارلىق 4 نەپەر دۇنياغا تونۇلغان

مۇتەخەسسسلەر تەييارلاپ،
2008-يىلى 21-ئاپرېلدىن 2-
مايغىچە ئېچىلغان بىرلەشكەن
دۆلەتلەر تەشكىلاتى (ب د ت) نىڭ
"يەرلىك مەسىلىلەر توغرىسىدىكى
7-نۆۋەتلىك دائىمىي سۆھبەت
يىغىنى" دا دوكلات قىلغان بىر
پارچە "مۇتەخەسسسلەر ئىلمىي
ماقالىسى" (ئىنگلىزچە "Expert
Paper") دۇر. بۇ ماقالىنىڭ
تېمىسى "يەرلىك بىئالار

مائارىپنىڭ شەكلىنى ئىنسانىيەت
ئۈستىدىن ئۆتكۈزگەن جىنايەت،
دەپ قاراشقا بولامدۇ؟" بولۇپ،
ئۇنىڭدا ھېلىقى تۆت نەپەر
ئاپتونىمىڭ ب د ت غا قويغان
تەلەپلىرى تولۇق ئىلمىي ئاساسلار
بىلەن بايان قىلىنغان. بۇ
ماقالىنىڭ ئىنگلىزچە نۇسخىسىنى
تۆۋەندىكى تور بەتتىن
كۆرەلەيسىز:

<http://www.un.org/esa/socde>

بۇ ئىنگلىزچە ماقالە شەكىل
جەھەتتە "ئىسپات بېرىش
ماقالىسى" تۈسىنى ئالغان بولۇپ،
ماقالىنىڭ نۇرغۇن يەرلىرىدە
دۇنياغا تونۇلغان ئالىم-
مۇتەخەسسسلەرنىڭ كىتاب ۋە
ئىلمىي ماقالىلەردە بايان قىلىنغان
سۆزلىرى نەقىل شەكلىدە ئەينەن
ئىشلىتىلگەن. مەن ئۇشبۇ يازمامدا

ئاشۇ ماقالىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنىنى ئەسلى ماقالىدىكى تەرتىپ ۋە تېمىغا بىۋاسىتە تەسۋىرلەپ ئۆتمەن.

بۇ ئىنگلىزچە ماقالىنىڭ تۆت ئاپتورىنىڭ قىسقىچە تونۇشتۇرۇلۇشى مۇنداق:

(1) دوكتور توۋ سكوۋتئاب-كەنگەس خانىم (Tove Skutnabb-Kangas) :

فىنلاندىيىدىكى "روسكىلدە"

ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ پروفېسسورى
بولۇپ، ئىنگلىز تىلى، دانىيە تىلى،
فىنلاندىيە تىلى، گېرمان تىلى،
نورۋېگىيە تىلى ۋە شۋېتسىيە
تىلىدا تولۇق ساۋاتلىق ئىكەن. ئۇ
خانم پۈتۈن ئۆمرىنى تىل
جەھەتتىكى كىشىلىك ھوقۇق، تىل
جەھەتتىكى ئىمپېرىيالىزم، قوش
تىللىق ۋە كۆپ تىللىق مائارىپ،
تىل ۋە ھوقۇق، ئىنگلىز تىلىنىڭ
كېڭىيىشىدىن كېلىپ چىققان

كېمە يىستىش ماس ئارىپى، ۋە
ئىنسانلارنىڭ تىل جەھەتتىكى
كۆپ خىللىقى بىلەن بىئولوگىيە
جەھەتتىكى كۆپ خىللىقى
ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت
قاتارلىق ساھەلەردىكى تەتقىقاتقا
بېغىشلىغان بولۇپ، دۇنيادىكى
نۇرغۇن ئەللەرگە بېرىپ ئىلمىي
دوكلات بەرگەن. كۆپ قېتىم
خەلقئارالىق مۇكاپاتقا ئېرىشكەن،
ئوتتۇردىن ئارتۇق كىتابقا ئاپتور

ياكى تەھرىر بولغان. پۈتۈن دۇنيا
مىقياسىدا ئوتتۇزدىن ئارتۇق تىلدا
400 پارچىدىن ئارتۇق ئىلمىي
ماقالە ئېلان قىلغان. تۆۋەندىكىسى
ئۇنىڭ تور ئادرېسى:

[http://www.neiu.edu/~duo/sk
utnabb.htm](http://www.neiu.edu/~duo/sk
utnabb.htm)

(2) روبېرت دانېپر (Robert
Dunbar): ئەنگلىيە "ئابەردىن
(ئابەردەن)" ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ
قانۇن ۋە تىلشۇناسلىق مۇھەررىرى.

(3) لارس - ئاندىپرس پېرس
(Lars - Anders Baer): "ب د ت
د ت يەرلىك مەسىلىلەر
توغرىسىدىكى دائىمىي سۆھبەت
يىغىنى" نىڭ ھازىرقى ئەزاسى.

(4) ئولى ھېنرىك ماگگا (Ole
Henrik Magga): "ب د ت
يەرلىك مەسىلىلەر توغرىسىدىكى
دائىمىي سۆھبەت يىغىنى" نىڭ
سابىق ئەزاسى ۋە سابىق رەئىسى.

مەن بۇ يەردە ئېنىق

ئەسسىكەرتىپ قويىمىسام
بولمايدىغان بىر ئىش بار. ئۇ
بولسىمۇ، مەن ھەرگىزمۇ
ئۇيغۇرلارنىڭ خەنزۇ تىلىنى
ئۆگىنىشىگە، خەنزۇ تىلىدا
ساۋاتىنى تولۇق چىقىرىشىغا قارشى
ئەمەس. ئۇنىڭ دەل ئەكسىچە،
مەن ئۇيغۇر ياش-ئۆسمۈرلىرىنىڭ
خەنزۇ تىلىنى پۇختا
ئۆگىنىۋېلىشىنى ئىزچىل تۈردە
تەشەببۇس قىلىپ كەلدىم.

1979-يىلىدىن 83-يىلىغىچە
شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى
ئوقۇغۇچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى
بولۇپ ئىشلىگەن مەزگىلدە، مەن
ھەر يىلى مەكتەپتە ئۆتكۈزۈلگەن
"يېڭى ئوقۇغۇچىلارنى قارشى
ئېلىش مۇراسىمى" دا قىلغان
سۆزۈمدە خەنزۇ تىلىنى ياخشى
ئۆگىنىش مەسلىسى ئۈستىدە
ئالاھىدە توختالغان بولۇپ، مەن
ئوتتۇرىغا قويغان ئىدىيە مۇنداق

بولغان ئىدى: "ھازىرقى زاماندا
بىر مىللەت يەنە بىر مىللەتكە قۇل
بولۇپ قالىدىغان ئىشلار
ئاسانلىقچە يۈز بەرمەيدۇ. لېكىن،
بىر مىللەت يەنە بىر مىللەتنىڭ
تىلىغا قۇل بولۇپ قالىدىغان ئىشلار
ئىنتايىن كۆپ. ئەگەر سىز
ئاشۇنداق تەقدىرگە ئۇچرىماي
دېسىڭىز، 1-يىلدىكى خەنزۇچە
ئۆگىنىش مۇددىتىدىن چوقۇم
ئۈنۈملۈك پايدىلىنىپ، خەنزۇ تىلى

ساۋادىڭىزنى تولۇق چىقىرىۋېلىڭ. " مېنىڭ بۇ سۆزلەرنى قىلغىنىمغا ھازىر 25 يىلدىن ئاشتى. ھازىر بىر مىللەت يەنە بىر مىللەتكە قۇل بولۇپ قېلىش ئېھتىماللىقى قانداقراق؟

ئۇيغۇر دىيارىدا ھازىرقىدەك ئۇيغۇر بالىلىرىغا باشلانغۇچ 1 - سىنىپىدىن باشلاپ ھەممە دەرسلەرنى خەنزۇچە ئۆتۈش، ئۇيغۇر تىلىنى 3 - ياكى 4 -

سېنىپقا كۆچمىگىچە ئۆتمەسلىك
سىياسىتى يولغا قويۇلغىلى تېخى
ئانچە ئۇزۇن بولمىدى. مەن
ھازىرغىچە ئېرىشكەن چۈشەنچىگە
ئاساسلانغاندا، ئۇيغۇر دىيارىدا
ياكى جۇڭگودا ئەنە شۇنداق
قىلىشنىڭ مۇشۇ ئەۋلاد ۋە كېيىنكى
ئەۋلاد ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تىلى،
مەدەنىيەت، ۋە مىللىي
مەۋجۇتلۇقىغا قانداق تەسىر
كۆرسىتىدىغانلىقى توغرىسىدا بىر

مۇكەممەل ئىلمىي تەتقىقات ئېلىپ
بېرىلمىغان. بىر قىسىم
دۆلەتلەردىكى مۇتەخەسسسلەر بۇ
جەھەتتىكى تەتقىقاتنى باشلىغىلى
ناھايىتى ئۇزۇن ۋاقىت بولغان
بولۇپ، بۇ ساھەدىكى تەكشۈرۈش
ۋە تەتقىقات ئېلىپ بارغان
ئەھۋاللارنىڭ ئەڭ بۇرۇنقىسى
1800-يىللىرى يۈز بەرگەن
ئىشلار ئىكەن. بۇ تەتقىقاتلارنىڭ
ئىلمىي يەكۈنلىرى يۇقىرىقى

"ماقالە" دە ناھايىتى تولۇق تەسۋىرلەنگەن. ئاشۇ يەكۈنلەرگە ئاساسلانغاندا، ئۇيغۇر بالىلىرىنىڭ باشلانغۇچ 1-سىنىپىدىن باشلاپ پەقەت خەنزۇ تىلىنىلا ئۆگىنىشى ئىنتايىن خاتا بولۇپ، ئەگەر ئىشلار مۇشۇ بويىچە كېتىۋەرسە، ئۇيغۇر بالىلىرى خەنزۇ تىلى بىلەن ئۇيغۇر تىلىنىڭ ھەر ئىككىسىدە تولۇق ساۋاتلىق بولالمايدىكەن. ھەمدە ئۇلارنىڭ مەكتەپتىكى

ئوقۇش نەتىجىسىمۇ زور دەرىجىدە
تۆۋەنلەپ، جەمئىيەتتە 2-ئورۇندا
تۇرىدىغان، پەقەت تۆۋەن
دەرىجىلىك قارا خىزمەتكىلا
يارايدىغان كىشىلەردىن بولۇپ
يېتىشىپ چىقىدىكەن. شۇنداقلا،
ئەگەر ھازىرقى بالىلارنى 1-ئەۋلاد
دېسەك، ئۇلارنىڭ 2-ئەۋلاد
كىشىلىرىگە ياكى ئۆز بالىلىرىغا
ئۇيغۇر تىلى، مەدەنىيىتى، ئۆرپ-
ئادىتى ۋە ئەنئەنىسىنى ئۆگىتىش

ئېھتىماللىقى زور دەرىجىدە
تۆۋەنلەپ، ئىككىنچى ئەۋلادنىڭ
ئاخىرقى دەۋرىگە بارمايلا
مىللەتنىڭ تىلى، مەدەنىيىتى ۋە
مىللىي مەۋجۇتلۇقى يوقىلىپ
كېتىش خەۋپىگە دۇچ كېلىدىكەن.
سىز ئۇشبۇ يازمامنى ئوقۇش
ئارقىلىق، يۇقىرىقى گەپلەرنى
دۇنياغا تونۇلغان خەلقئارالىق
مۇتەخەسسسلەرنىڭ ئۆز ئاغزىدىن
ئاڭلىيالايسىز.

يۇقىرىقى قۇرلارنى ئوقۇغاندىن
كېيىن، بېزىلەر "كېچىكىدىن
باشلاپ خەنزۇ مەكتەپتە ئوقۇغانلار
(يەنى مىن كاۋ خەنلەر) نىڭ
ئىچىدىمۇ ئۇيغۇر دىيارى، جۇڭگو
ۋە دۇنيادا كۆزىگە كۆرۈنەرلىك
نەتىجە قازانغان ئۇيغۇرلارمۇ
بارغۇ؟"، دەپ سورىشى مۇمكىن.
شۇنداق. ئاشۇنداق كىشىلەر
ھەقىقەتەن بار. لېكىن، مېنىڭچە
ئۇنداقلارنىڭ سانى ئۇيغۇر

نوپۇسىنىڭ بىر پىرسەنتىگىمۇ
يەتمەيدۇ. (ئويلاپ بېقىڭ:
ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرچە
ھېكايە-رومان، ئۇيغۇرچە تارىخ
كىتابلىرىنى ئوقۇيالايدىغانلاردىن
قانچىلىك بار؟ ئاشۇنداق
كىتابلارنى يازالايدىغانلاردىنچۇ؟)
ئالىملار تەتقىقات ئېلىپ بېرىش
ئارقىلىق ئىلمىي يەكۈن
چىقارغاندا، پەقەت ئومۇمىيلىقنىلا
كۆزدە تۇتىدۇ. ھەر بىر ئىشتا

ئومۇمىيلىق بولغىنىغا ئوخشاش،
قىسمەنلىك ۋە ئالاھىدە مىساللارمۇ
چوقۇم مەۋجۇت بولىدۇ. شۇڭلاشقا
ئوقۇرمەنلەر ئۇشبۇ يازمىنى
ئوقۇغاندا، دىققىتىنى ئومۇمىيلىققا
مەركەزلەشتۈرۈشىنى ئۈمىد
قىلىمەن.

رومىنىيەدە ياشايدىغان
ۋېنگرىيىلىك يازغۇچى ئاندراس
سۇتو (ئاندراس سۇتو) مۇنداق
دەيدۇ: "ئەگەر بىر ئىنسان ئۆز

ئانا تىلىدىن ئايرىلىشقا
مەجبۇرلانسا، ئۇ ئۆز ھاياتىنىڭ
مەنسىدىنىمۇ تەڭ ئايرىلىدۇ. ھەر
بىر مىللەتنىڭ بىر ئېرتىسىيەتلىك
ۋۇجۇدى بولىدۇ. بۇ ئېرتىسىيەتلىك
ۋۇجۇدنى كېيىنكى ئەۋلادلارغا
پەقەت ئۆز ئانا تىلىدىلا ئەڭ
ياخشى ئۆتكۈزۈپ بەرگىلى
بولىدۇ. "مېنىڭچە ھېلىقى
"ماقالە" دىكى "ب د ت" گە
سۇنۇلغان تەلەپلەر ئىنتايىن

مۇھىم بولۇپ، ئۇلارغا قارىغاندا
ئاشۇ تەلەپلەرنىڭ مەيدانغا
كېلىشىدىكى ئىلمىي ئاساسلار
تېخىمۇ مۇھىم ئىكەن. بۇ ئىلمىي
ئاساسلارنى بىلىۋېلىش ئارقىلىق،
ئوقۇرمەنلەر ھازىر ئۇيغۇر دىيارىدا
يولغا قويۇلۇۋاتقان، باشلانغۇچنىڭ
دەسلەپكى يىللىقلىرىدىلا خەنزۇ
تىلىنى ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئورنىغا
دەستىش سىياسىتىنىڭ مىللەتكە
ئېلىپ كېلىدىغان ئىنتايىن يامان

ئاقىۋىتىنى يەنىمۇ چوڭقۇر
چۈشىنەلەيدۇ، دەپ ئويلايمەن.
شۇڭا مەن بارلىق ئۇيغۇر
قېرىنداشلارنىڭ بۇ يازمىنى بىر
قېتىم ئەستايىدىل ئوقۇپ
چىقىشىنى تەۋسىيە قىلىمەن.

1. مۇقەددىمە

مەملىكەتلىك مائارىپ
سىياسەتلىرى كۆپىنچە ئەھۋالدا
بىر يەرلىك تىلنى ئانا تىل قىلغان
يەرلىك مىللەت بالىلىرىنى ئوقۇ-

ئوقۇتۇشنى ھۆكۈمران ئورۇندىكى
تىلدا ئېلىپ بارىدىغان مەكتەپتە
ئوقۇشقا مەجبۇرلايدۇ.

بىرىنچىدىن، بۇنداق
سىياسەتلەر تىل ئۆزگىرىشىنى
كەلتۈرۈپ چىقىرىشتا ناھايىتى
مۇھىم رول ئوينايدۇ. بۇنداق
ئەھۋالدا يەرلىك مىللەتنىڭ ئانا
تىلى مەكتەپلەردە
ئىشلىتىلمىگەنلىكتىن، ئۇلارنىڭ
ئانا تىلى تەرەققىي قىلمايدۇ.

يەنى، يەرلىك مىللەت تىلىنىڭ
ئۆزى بىر يامان تەسىرگە
ئۇچرايدۇ. بۇنىڭدىن باشقا،
كىشىلەرنىڭ پوزىتسىيىسىمۇ يامان
تەسىرگە ئۇچرايدۇ. يەنى بالىلار
بىلەن ئاتا-ئانىلار ھۆكۈمران
ئورۇنىدىكى تىل بىلەن
سېلىشتۇرغاندا ئۆزلىرىنىڭ تىلىنىڭ
قىممىتىنى تۆۋەن چاغلاشقا
يۈزلىنىدۇ. بۇ خىل ئەھۋال يەرلىك
مىللەت تىلىنىڭ ئىشلىتىلىشىگە

نەسبەتەن ئىنتايىن ئېغىر سەلبىي
تەسىر كۆرسىتىدۇ. بالىلارنىڭ تىلى،
مەدەنىيەت، ئۆرپ-ئادەت ۋە
ئەنئەنىنى ئۆگىنىشى ئۈچۈن ئۇلار
ئاشۇ نەرسىلەرنىڭ ئىچىدە ياشىشى
ھەمدە ئۇلارغا ئۇشبۇ نەرسىلەر
ئۆگىتىلىشى كېرەك. ئەگەر بالىلار
ئۆز مىللىتىدىن بولغان چوڭلار ۋە
پېشقەدەملەر بىلەن بىرگە
ياشمايدىكەن، ھەمدە بۇ چوڭلار،
پېشقەدەملەر ۋە مەكتەپلەرنىڭ

باللارغا ئۆز مىللىتىنىڭ تىلى،
ھېكايىسى، ئۆرپ-ئادىتى ۋە
ئەنئەنىسىنى ئۆگىتىشىگە يول
قويۇلمايدىكەن، ئۇ ھالدا باللار
ئۇ نەرسىلەرنى تولۇق
ئۆگىنەلمەيدۇ. ئەگەر باللار ئۆز
ئانا تىلىدا تولۇق ساۋاتىنى
چىقارمايدىكەن، ئۇلارنىڭ ئانا
تىلىنى ئۆزىدىن كېيىنكى
ئەۋلادلارغا (يەنى ئۆز بالىلىرىغا)
ئۆگىتىش ئېھتىماللىقى زور

دەرىجىدە تۆۋەنلەيدۇ.

ئىككىنچىدىن، مەكتەپلەردىكى
ئوقۇ-ئوقۇتۇشتا پەقەت ھۆكۈمران
ئورۇندىكى تىلىنىلا ئىشلىتىشتىن
كېلىپ چىقىدىغان يامان ئاقىۋەت
ئىنتايىن ئېغىر بولىدۇ. بۇنداق
ئەھۋالدا بالىلارنىڭ ئۆز ئانا تىلىنى
ئىشلىتىشى ئوچۇق ياكى يوشۇرۇن
ھالدا چەكلەنگەن بولىدۇ.
بالىلارنىڭ ئانا تىلىنى ئۆگىنىشىگە
يول قويماسلىق، ياكى ئۇلارنى ئانا

تىلىنى پىششىق بىلىدىغان
چوڭلاردىن ئايرىۋېتىش ئارقىلىق
ئۇلارنىڭ ئانا تىلىنى ئىشلىتىشىگە
توسالغۇلۇق قىلىش، يەرلىك
مىللەتنىڭ ئۆز تىلىنى كۈندىلىك
تۇرمۇشتا ۋە مەكتەپتە
ئىشلىتىشىگە يول قويماسلىق
بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇنداق
ئايرىۋېتىش ھەممە ياكى كۆپ
ساندىكى ئوقۇتقۇچىلار يەرلىك
مىللەت تىلىنى بىلمەيدىغان

ھۆكۈمران مىللەت كىشىلىرىدىن
تەركىب تاپقان ئەھۋالدىمۇ يۈز
بېرىدۇ. بۇ خىل ئەھۋالنىڭ بىر
روشەن مىسالى بالىلارنى ئۆيدىن
ئايرىپ، مەكتەپتە يېتىپ-قوپۇپ
ئوقۇيىدىغان مەكتەپكە
ئوقۇتۇشتۇر. بۇنداق سىياسەتلەر
ھازىرغا قەدەر بالىلارغا يالغۇز ئېغىر
دەرىجىدىكى جىسمانىي
زەخمىلەرنى كەلتۈرۈپلا قالماي،
يەنە ئېغىر دەرىجىدىكى روھىي

زىيانلارنىمۇ سالدى. بۇ زەخمىلەر
مۇنداق بىر قانچە تەرەپنى ئۆز
ئىچىگە ئالىدۇ: ئىجتىمائىي
قالايمىقانچىلىق، پىسخولوگىيە
جەھەتتىكى زەخمە، چۈشىنىش،
ئەستە قالدۇرۇش، ھۆكۈم قىلىش،
خۇلاسە چىقىرىش، ۋە ئاساسلاش
ئىقتىدارىدىكى زەخمە، تىل ۋە
ئوقۇشتىكى زەخمىلەر. مۇشۇنداق
زىيان-زەخمىلەرنىڭ نەتىجىسىدە
ئۇلار ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي ۋە

سىياسى ساھەلەردىمۇ تۆۋەن
ئورۇنغا چۈشۈپ قالدى.
ئامېرىكىلىق زىيالىي تېرىسا
مككارتى (Teresa McCarty)
ئۆزىنىڭ ئىلمىي تەتقىقاتى
ئاساسدا مەكتەپتە ئىشلىتىلگەن
تىلىنىڭ ئاقىۋىتى توغرىسىدا
توختىلىپ مۇنداق دەيدۇ: يەرلىك
ۋە ئاز سانلىق مىللەت
ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئوقۇش
نەتىجىسى ئەڭ ناچار، ئۇلارنىڭ

ئادەلەت كىرىمى ئەڭ تۆۋەن بولۇپ،
روھىي چۈشكۈنلۈك ۋە ياشلارنىڭ
ئۆزىنى ئۆزى ئۆلتۈرۈۋېلىش
نەسبىتىمۇ يەرلىك مىللەت ياشلىرى
ئىچىدە ئەڭ يۇقىرى.

ھازىر شۇ نەرسە ناھايىتى ئېنىق
بولدىكى، ھۆكۈمەتلەر يەرلىك
مىللەت بالىلىرىنى ھۆكۈمران
ئورۇندىكى تىلىدا ئوقۇشقا
مەجبۇرلىسا يۇقىرىقىدەك ۋە
ئۇنىڭدىنمۇ باشقا يامان

ئاقىۋەتلەر كېلىپ چىقىدىغانلىقىنى
تولۇق بىلىپ بولدى. بىر
ھۆكۈمەتنىڭ بۇ ئىشلاردىن تولۇق
خەۋەردار بولۇپ تۇرۇقلۇق،
ئاشۇنداق مائارىپ سىياسىتىنى
يولغا قويۇشى ھازىر تىل ۋە
مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئىرقىي
قىرغىنچىلىقنىڭ بىر خىل شەكلى،
دەپ قارىلىدۇ. بىزنىڭ (ئۇشبۇ
ماقالىنىڭ تۆت ئاپتورىنى
دېمەكچى) قارىشىمىزچە، ب د ت

1948-يىلى ماقۇللىغان "ئىرقىي قىرغىنچىلىق جىنايىتىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى جازالاش توغرىسىدىكى كېلىشىم" نىڭ مەزمۇنىغا ئاساسلانغاندا، ھېلىقىدەك ئېغىر ئاقىۋەتلەرنىڭ كېلىپ چىقىدىغانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپ ئەنەشۇنداق بىر مائارىپ سىياسىتىنى يولغا قويۇشنى بىر خىل ئىرقىي قىرغىنچىلىق، خەلقئارالىق جىنايەت، ياكى

ئىنسانىيەتكە كەلتۈرگەن
جىنايەت، دەپ قاراشقا بولىدۇ.
بىز (ئۇشبۇ ماقالىنىڭ تۆت
ئاپتورىنى دېمەكچى)
ئۆزلىرىمىزنىڭ 2004-يىلى ئېلان
قىلغان يەنە بىر "مۇتەخەسسسلەر
ئىلمىي ماقالىسى" دا تۆۋەندىكى
نۇقتىلارنى بايان قىلغان ئىدۇق:
يەرلىك ۋە ئاز سانلىق مىللەت
بالىلىرىنىڭ ئوقۇ-ئوقۇتۇشىنى
ئاساسەن ھۆكۈمران ئورۇندىكى

تىلدىلا ئېلىپ بارغاندا، مەركىزىي
كىشىلىك ھوقۇق كېلىشىملىرىدە
بېكىتىلگەن نىشانلارنى، بولۇپمۇ
مائارىپ ھوقۇقىنى ئەمەلگە
ئاشۇرۇشقا نىسبەتەن ئادەتتىن
تاشقىرى سەلبىي ئاقىۋەتلەرنى
ئېلىپ كېلىدۇ. ب د ت نىڭ
مائارىپ ھوقۇقى ساھەسىدىكى
سابىق ئالاھىدە پۈتۈكچىسى
كاتارىنا توماسېۋسكى
(Katarina Tomasevski)

نىڭ سۆزىگە ئاساسلانغاندا،
ھۆكۈمران ئورۇندىكى تىلدا ئېلىپ
بېرىلغان ئوقۇ-ئوقۇتۇش تىلى،
پېداگوگىكا ۋە پىسخولوگىيە
جەھەتتە بىر خىل توسالغۇ پەيدا
قىلىپ، يەرلىك مىللەت بالىلىرىنى
بىلىم ئېلىشتىن مەھرۇم قالدۇرىدۇ.
ئەگەر مائارىپ تىلى جەھەتتىكى
كىشىلىك ھوقۇقى كېلىشىمىسى
بولمايدىكەن، بولۇپمۇ ھۆكۈمران
ئورۇندىكى تىلنى ئىككىنچى تىل

سۈپىتىدە شەرتى تولۇق
توشىدىغان قوش تىلىق
ئوقۇتقۇچىلار دەرس قىلىپ
ئۆتكەن ئاساستا، دۆلەت
ئىگىلىگىلىدىكى مەكتەپلەردە
ئوقۇ-ئوقۇتۇشنى ئانا تىلدا ئېلىپ
بېرىش ھوقۇقى بولمايدىكەن، كۆپ
ساندىكى يەرلىك مىللەت ۋە ئاز
سانلىق مىللەت خەلقى پەقەتلا
"كېمەيتىلگەن مەكتەپ
تەربىيىسى" نى قوبۇل قىلىشقا

مەجبۇر بولىدۇ. بۇ يەردىكى
"كېمە يىتىلگەن مەكتەپ
تەربىيىسى" دېگىنىمىز،
ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھۆكۈمران
ئورۇندىكى تىلىنى ئانا تىلىنىڭ
ئورنىغا ياكى ئانا تىلىنىڭ
بەدىلىگە ئۆگىنىشى بولۇپ،
مۇشۇنداق كېمە يىتىلگەن ئوقۇ-
ئوقۇتۇش ئارقىلىق بالىلارنىڭ ئانا
تىلى دەسلەپتە قالايمىقانلىشىدۇ،
كېيىنچە بولسا ئۇلارنىڭ ئانا

تىلىنىڭ ئورنىنى پۈتۈنلەي
ھۆكۈمران ئورۇندىكى تىل ئالىدۇ.
كېمە يىتىلگەن مەكتەپ
تەربىيىسىنى ئۆز بېشىدىن
كەچۈرگەن بالىلار، ياكى كەم
دېگەندە ئۇلارنىڭ بالىلىرى، تىل
ۋە مەدەنىيەت جەھەتتە ھۆكۈمران
ئورۇندىكى مىللەتكە ئۆزگىرىپ
كېتىدۇ. بىر جەمئىيەت كۆلىمى
بويىچە قارىغاندا، كېمە يىتىلگەن
مەكتەپ تەربىيىسىنى ئۆز بېشىدىن

كەچۈرگەن مىللەتنىڭ ئاتا-ئانىلار
بىلەن بالىلاردىن ئىبارەت ئەۋلادلار
ئوتتۇرىسىدىكى ئالمىشىش
بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراپ، ئۇلارنىڭ
ئانا تىلى ئالدى بىلەن يوقاپ
كېتىش خەۋپىگە ئۇچرايدۇ.
كېيىنچە بولسا يەرلىك تىلنىڭ
پۈتۈنلەي يوقاپ كېتىشىنى
كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بۇنداق
ئەھۋال شۇنىڭ بىلەن دۇنيانىڭ
تىلىدىكى كۆپ خىللىقنىڭ يوقاپ

كېتىشىگە ھەسسە قوشىدۇ. بۇنداق
ئۆزگىرىش ئۆزلۈكىدىن بولغان
ئەمەس. بۇنداق ئۆزگىرىش يەرلىك
مىللەتلەر ئۈچۈن باشقا تاللاش
يولى بولمىغانلىقى، ھەمدە ئاتا-
ئانىلارنىڭ ھازىر يۈرگۈزۈلۈۋاتقان
مەجبۇرىي سىياسەتلەرنىڭ ئۇزۇن
مۇددەتلىك يامان ئاقىۋىتى
توغرىسىدا ئىلمىي تەتقىقاتلار
ئارقىلىق ئىسپاتلانغان بىلىملەردىن
تولۇق خەۋىرى بولمىغانلىقى

سەۋەبىدىن يۈز بېرىدۇ.

نۆۋەتتىكى يەرلىك مىللەت ۋە
ئاز سانلىق مىللەت مائارىپىنىڭ
ئاقىۋىتى توغرىسىدا چىقىرىلغان
ئىلمىي تەتقىقات يەكۈنلىرى شۇنى
كۆرسىتىدۇكى، قوش تىللىق
ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئاخىرقى ئوقۇش
نەتىجىسىنىڭ قانداق
بولدىغانلىقىنى، ھەمدە ھۆكۈمران
تىلىدىكى ساۋاتلىق بولۇش
سەۋىيىسىنىڭ قانداق

بولىدىغانلىقىنى بەلگىلەيدىغان
ئەڭ مۇھىم ئامىل ئۇلارنىڭ ئانا
تىلىدا ئېلىپ بېرىلغان مەكتەپ
تەربىيىسىنى قانچە ئۇزۇن
كۆرگەنلىكىدىن ئىبارەت بولۇپ،
ئۇلارنىڭ ئىجتىمائىي ۋە
ئىقتىسادىي ئورنى قاتارلىق باشقا
ئامىللار ئۇنچىۋالا مۇھىم ئەمەس.
ئىلمىي تەتقىقات نەتىجىلىرى قوش
تىللىق ۋە كۆپ تىللىق بولۇشتىكى
سەۋىيىنى قانداق قىلغاندا

ناھايىتى يۇقىرى پەللىگە
كۆتۈرگىلى بولىدىغانلىقىنى،
ھەمدە ئاشۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ
مەكتەپتىكى ئوقۇش نەتىجىسىنىمۇ
قانداق قىلغاندا ناھايىتى يۇقىرى
پەللىگە يەتكۈزۈشكە
بولدىغانلىقىنى تولۇق ئىسپاتلاپ
بولغان بولسىمۇ، نۆۋەتتىكى
يەرلىك مىللەت ۋە ئاز سانلىق
مىللەت مائارىپىدا ئاشۇ ئىلمىي
تەتقىقات نەتىجىلىرىگە پۈتۈنلەي

قارمۇ- قارشى بولغان سىياسەتلەر
يولغا قويۇلۇۋاتىدۇ. يەرلىك
مىللەت بىئالىرىنى ئوقۇ-
ئوقۇتۇشنى ھۆكۈمران تىلدا ئېلىپ
بارىدىغان مەكتەپلەردە ئوقۇتۇش
ئۇلارنىڭ ھەر خىل ئىقتىدارلىرىنىڭ
تەرەققىي قىلىشىنى
تۆۋەنلىتىۋېتىدۇ. ئۇلارنىڭ مەڭگۈ
كەمبەغەل بولۇپ ياشىشىنى
كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ھەمدە
ئۇلارغا روھى جەھەتتە ئىنتايىن

ئېغىر زىيان - زەخمىلەرنى ئېلىپ
كېلىدۇ.

ئۇشبۇ ماقالىدا بىز يۇقىرىقىدەك
مائارىپ سىياسىتىنىڭ ھازىرقى
مەقسەتلىك ھالدا يولغا قويۇلۇش
دەرىجىسىنىڭ قانچىلىك
ئېغىرلاشقانلىقىنى تەكشۈرۈپ
چىقىمىز. ھەمدە ھازىر مەۋجۇت
بولۇپ تۇرۇۋاتقان خەلقئارالىق
قانۇن - پەرمانلارنىڭ دائىرىسىدە
ئەنە شۇنداق ئىشلارنى بىر خىل

جنايى ھەرىكەت، دەپ قاراشقا بولىدىغانلىقىنى ئىسسىپاتلاپ چىقىمىز.

يۇقىرىقىلار كەڭگەس خانىم قاتارلىق تۆت ئاپتورنىڭ ماقالىسىنىڭ "مۇقەددىمە" قىسمى بولۇپ، مەن بۇ قېتىم بۇ يازمىنى مۇشۇ يەردە ئاخىرلاشتۇرۇمەن. ئۇيغۇر دىيارىدىكى قېرىنداشلىرىمىز ئۈچۈن كەڭگەس خانىملارنىڭ ماقالىسىدىكى ئىلمىي

ئۇقۇملار ئىنتايىن مۇھىم بولغاچقا، مەن بۇنىڭدىن كېيىنمۇ ئۇ ماقالىنىڭ قالغان قىسمىنى ئىمكان قەدەر تېز رەك تەييارلاپ يوللاشقا تىرىشىمەن. بۇ يەردە مەن ئوقۇرمەنلەردىن تۆۋەندىكى تور بەتتىكى مەزمۇننى چوقۇم بىر قېتىم ئوقۇپ چىقىشنى تەۋسىيە قىلىمەن:

[http://bbs.diyarim.com/
read.php?tid=30697](http://bbs.diyarim.com/read.php?tid=30697)

مەن ئۇشبۇ يازمامنى يېقىندا
<http://meripet.blogbus.com>
گە يېزىلغان تۆۋەندىكى بىر
ئىنكاس بىلەن ئاخىرلاشتۇرمىەن:
"ئەسسالامۇئەلەيكۇم ئەلەيكۇم
ئەركىن سىدىق ئاكا: جەنۇبى
شىنجاڭنىڭ خىلىۋەتتىكى
بوسستانلىق كەنتىدىن سىزگە
ئوتلۇق سالام. يىڭى يىلىڭىزغا
مۇبارەك بولسۇن. مەرىپەتپەرۋەر
ئۇيغۇر ياشلىرىغا ۋاكالىتەن

تېنىڭىزگە سالاھىيەتلىك،
ئائىلىڭىزگە بەخت تېلەيمەن.
مەن سىزنىڭ يازمىلىرىڭىز ئارقىلىق
سىزنى تونۇغان، يازمىلىرىڭىزنى
سۆيۈپ ئوقۇيدىغان
ئىخلاس مەھەللىرىڭىزنىڭ بىرى. مەن
سىزگە خېلىدىن بېرى خەت
يېزىشنى ئويلىغان بولساممۇ،
ئەرزىمەس خەتلىرىم ئارقىلىق
سىزنىڭ قىممەتلىك ۋاقتىڭىزنى
ئېلىپ قويۇشتىن ئەنسىرەپ سىزگە

خەت يازمىغان ئىدىم، ئەمما
سىزنىڭ دىيارىمىزدا يولغا
قويۇلۇۋاتقان "قوش تىللىق
مائارىپ" توغرىسىدىكى
ماقالىڭىزنى ئوقۇپ، ئىختىيارسىز
سىزگە خەت يېزىشقا كىرىشتىم.
قوش تىللىق مائارىپنىڭ بىزگە
ئېلىپ كېلىدىغان پۇرسەت ۋە
خىرىسلىرى خېلىدىن بېرى مېنى
ئويلىنىدۇرۇپ كەلگەن ئىدى. ئەمما
باشقىلار قانداق ئويلىدى بۇنىسى

ماڭا نامەلۇم بولغانلىقتىن،
بۇجەھەتتە چوڭقۇرراق پىكىر
يۈرگۈزۈۋاتقانلار ئانچە كۆپ
بولمىسا كېرەك دەپ ئويلىغان
ئىدىم. سىزنىڭ يازمىلىرىڭىز ۋە
ئۇنىڭغا يېزىلغان ئىنكاسلاردىن
مىللىتىمىزنىڭ تەرەققىياتىغا،
پەن-مەدەنىيەتتىگە ئۈزلۈكسىز
كۆڭۈل بۆلۈۋاتقانلارنىڭ خېلىلا
كۆپ ئىكەنلىكىنى بىلىپ، خېلى
ئۈمۈدكە تولدۇم. بىزدە "تامما-

تاما كۆل تولار" دېگەن گەپ بار.
بىزدە مىللەتنىڭ تەرەققىياتى
توغرىسىدا ئەتراپلىق پىكىر
يۈرگۈزۈلگەن ئۆتكۈر پىكىرلىك
كىشىلىرىمىز قانچە كۆپەيسە
مىللەتنىڭ تەرەققىياتىغا شۇنچە
پايدىلىق. دىيارىمىزدىكى پۇل-
مال، ھوقۇقنى ھەممىدىن ئەلا
بىلىدىغان بىرقىسىم نان قىپىلارغا
قارىغاندا مىللەتنىڭ تەرەققىياتىنى
ئويلايدىغان ئۆتكۈر پىكىرلىك

كىشىلىرىمىزنىڭ بولۇشى
مىللىتىمىزنىڭ بەختى.

مەن كىچىكىمدىن باشلاپ
كىتاب ئوقۇشقا ئامراق بولغاچقا
ئۆزۈم ياخشى كۆرگەن كىتابلارنى
چاڭ قوندۇرماي ئەتىۋارلاپ
ساقلاپ كەلگەن ئىدىم. مەقسەت
مەن سۆيۈپ ئوقۇغان كىتابلارنى
پەرزەنتلىرىمۇ سۆيۈپ ئوقۇسا،
ماڭا ئەجدادىمنى تونۇتقان
كىتابلاردىن پەرزەنتلىرىمۇ ئاتا-

بـوۋىلىرىنى بىلىۋالسا، ئۆز
مەدەنىيىتىنى بىلىۋالسا،
پەرزەنتلىرىم ئۆز مىللىتىنىڭ پەن-
مەدەنىيىتىنى، تارىخىنى قىزغىن
سۆيىدىغان ياراملىق كىشىلەردىن
بولۇپ چىقسا دېگەندىن ئىبارەت
ئىدى. مىڭ ئەپسۇس، بالام
مەكتەپ يېشىغا توشقاندىن كىيىن
بۇجەھەتتىكى ئەندىشەم كۈنسېرى
ئېشىپ باردى. بالام قوش تىل
باشلانغۇچ مەكتىپىدە ئوقۇيدۇ.

گەرچە بۇ مەكتەپنىڭ
ۋىۋىسكىسىدا " قوش تىل مەكتەپ
" دەپ يېزىقلىق بولسىمۇ بارلىق
دەرىسلەر خەنزۇ تىلىدا
ئۆتۈلگەنلىكتىن ئادەتتىكى
كىشىلەر بۇ مەكتەپنى " خەنزۇ
مەكتەپ " دەپ ئاتايدۇ. شۇ
سەۋەبتىن بالانىڭ ئۇيغۇرچە
ساۋاتىنى ئالىدە چىقىرىشقا
مەجبۇر بولدۇم، ئەمما مەكتەپتە
ئۇيغۇرچە يېزىق بىلەن ئۇچرىشىش

پۇرسىتى بولمىغاندىن كېيىن
ئۇيغۇرچە سۆز-ئاتالغۇلارنى
يېزىش، چۈشىنىشتە ۋە ئۇيغۇر
تىل-يېزىقى سەۋىيىسىنى داۋاملىق
ئاشۇرۇشتا قىيىنچىلىق خېلى ئېغىر
بولدىكەن. شۇنىڭ بىلەن مەن
بالىرىمغا قىممەتلىك بۇيۇم
سۈپىتىدە مىراس قالدۇرۇپ
قويۇشنى ئويلىغان قىممەتلىك
كىتابلار "ئىز"، "ئويغانغان
زېمىن"، "ئانا يۇرت"، "جاللات

خېنىم".....قاتارلىق
نۇرغۇن كىتابلار مەندىن كىيىن
قالسا توپا بېسىپ، بىر بۇلۇڭدا
بويۇن قىسىپ تۇرۇپ قالارمۇ-
هە؟! بالىلارم ، بىزنى دۇنياغا
تونۇتقان مەھمۇت قەشقىرى،
يۈسۈپ خاس ھاجىپ، لۇتپۇللا
مۇتەللىپ، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر،
ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر، ئابدۇشۈكۈر
مۇھەممەت ئىمىن.....
قاتارلىق ئالىم، ئەدىبلارمىزنىڭ

ئىسمىنى بىلمەيدىغان ۋە
ئاتىالمايدىغان (ھەتتا ئېغزى
كەلمەيدىغان) بولۇپ چىقارمۇ -
ھە؟! ئانا تىلىدا مۇنتىزىم
تەربىيەلەنمىسە ئانا تىلىدا
يېزىلغان قىممەتلىك كىتابلارنى
قانداقمۇ ئوقۇپ چۈشەنەلەر؟
مەن ئىلگىرى بالام چوڭ بولسا
ياخشىراق خىزمەتكە
ئورۇنلىشىپتۇمۇ؟ دېگەننى
ئويلايتتىم. ئەمدى بالام چوڭ

بولسا ماڭا ۋە ئاتا-بوۋىسىغا
ئوخشىماي قالارمۇ؟ دېگەننى
ئويلايدىغان بولۇپ قالدىم.
خەيرىيەت، ھەممىمىز ئورتاق
تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ مىللەتنىڭ
پەن-مەدەنىيەت ئىشلىرىنى
قىزغىن سۆيىسەك، ئىزدەنسەك
قانائەتلىنەرلىك جاۋابقا چوقۇم
ئېرىشەلەيمىز. مىللىتىمىز ئۈچۈن
ئۆزىڭىزنى ئاسراڭ. سىزگە بەخت
تەلەپ: "...

تەھرىرلىگۈچى: مەرىپەت تورى
<http://www.meripet.org> دىن
ئۇيغۇر .

بۇ يازمىدا تىلغا ئېلىنغان
شەخىسلەر ۋە ئۇلارنىڭ
ئەسەرلىرىگە مۇناسىۋەتلىك تور
ئادرېسلىرى توپلىمى:

1) "مۇتەخەسسسلەر ئىلمىي
ماقالىسى"

http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/E_C19_20

08_7.pdf

(2) دوكتور توو سكوْتناب-
كهْتگگپس خانم (تووه
سكوْتناب-كهْتگگپس) :

<http://www.neiu.edu/~duo/skutnabb.htm>

(3) بۇ يازمىنىڭ ئاپتورى تەۋسىيە
قىلغان بىر ماقالىنىڭ ئادرېسى:

<http://bbs.diyarim.com/read.php?tid=30697>

(4) ئاپتورنىڭ ئىلگىرىكى

يازمىلىرىغا قارىتا ئىنكاس
يېزىلغان توربەتنىڭ ئادرېسى:
<http://meripet.blogbus.com>

2 - قىسىم

2009 - يىلى 2 - ئاينىڭ 15 -

كۈنى

(بۇ ماقالىنى ھېچ كىمدىن
رۇخسەت سورىماي، مەنبەسىنى
ئەسكەرتكەن ھالدا باشقا ھەر
قانداق تور بەتلەردە ئېلان
قىلىشىڭىز بولۇۋېرىدۇ.)

ئىنكاس يېزىلغان كونا يېزىقتىكى
تور بەتلەرنىڭ بىر قانچىسى:

<http://bbs.salkin.cn/read.php?tid-60320.html>

<http://bbs.xabnam.com/read.php?tid-97066-fpage-2.html>

<http://bbs.diyarim.com/read.php?tid=35196&fpage=2>

<http://bbs.retim.cn/read.php?tid-27070.html>

مەن ئۇشبۇ يازمامدا كەڭگەس
خانم قاتارلىق 4 نەپەر دۇنياغا
تونۇلغان مۇتەخەسسسلەر
تەييارلاپ، 2008-يىلى 21-
ئاپرېلدىن 2-مايغىچە ئېچىلغان
بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى
(ب د ت) نىڭ "يەرلىك مەسىلىلەر
توغرىسىدىكى 7-نۆۋەتلىك دائىمىي
سۆھبەت يىغىنى" دا دوكلات
قىلغان 30 بەتلىك ئىنگلىزچە
"مۇتەخەسسسلەر ئىلمىي

ماقالىسى " نىڭ مەزمۇنىنى
تونۇشتۇرۇشنى داۋاملاشتۇرىمەن.
بۇ يازمىنىڭ 1-قىسمى تۆۋەندىكى
تۈر بەتلەردە بار:

[http://bbs.salkin.cn/read.php
?tid-54612-fpage-0-toread-
-page-2.html](http://bbs.salkin.cn/read.php?tid-54612-fpage-0-toread--page-2.html)

1999-يىلى ب د ت ھەر
يىلى 2-ئاينىڭ 21-كۈنى
"خەلقئارالىق ئانا تىل كۈنى"
قىلىپ بېكىتكەن بولۇپ، پۈتۈن

دۇنيا خەلقى 2000-يىلىدىن باشلاپ بۇ كۈننى ھەر يىلى خاتىرىلەپ كېلىۋاتىدۇ. بۇ ھەقتە ئانا-تىلىم بلوگبۇس نىڭ تۆۋەندىكى تور بېتىدە بىر قىسىم ئۇچۇرلار بار ئىكەن:

<http://anatilim.blogbus.com/>

[ogs/35011024.html](http://anatilim.blogbus.com/ogs/35011024.html)

مەن ئوقۇرمەنلەردىن بۇ ئۇچۇرنى بىر قېتىم ئوقۇپ چىقىشنى تەشەببۇس قىلىمەن. شۇنداقلا

ئۇيغۇرلار ئىچىدىكى يازغۇچى ۋە
زىيالىيلارنىڭ ئاشۇ كۈننى
خاتىرىلەش مۇناسىۋىتى بىلەن بىر
ئاز ئىزدىنىپ، ئۆز بىلىملىرىنى
ئىشقا سېلىپ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا
تىلى ھەققىدە خەلققە پايدىلىق
ماقالە ۋە باشقا ئەدەبىي
ئەسەرلەرنى يېزىپ ئېلان قىلىشىنى
ئۈمىد قىلىمەن. مېنىڭچە ئۇيغۇرلار
ھازىر مۇشۇنداق بىر پائالىيەتكە
ئىنتايىن ئېھتىياجلىق.

يېقىندىن بۇيان مېنىڭ كۈنلىرىم
ئىنتايىن تىت-تىتچىلىق ئىچىدە
ئۆتۈۋاتىدۇ. بۇنداق بولۇشىدىكى
سەۋەب، مەن ئانا تىلىنىڭ يەرلىك
مىللەت مائارىپىدىكى رولى
ھەققىدە يېڭى ماتېرىياللارنى
كۆرگەنسىمۇ، ئانا تىل
مەسىلىسىدە ھازىر ئۇيغۇرلار دۇچ
كېلىۋاتقان ئەھۋالنىڭ نەقەدەر
يامانلىغىنى، نەقەدەر
خەتەرلىكلىگىنى بارغانسېرى

چوڭقۇرلاپ ھېس قىلىۋاتمەن. مەن مۇشۇ خىلدىكى يازمىلارنى تېز-تېز تەييارلاپ تورغا يوللاشنى ئارزۇ قىلىۋاتقان بولساممۇ، بۇ يىل كىرگەندىن بۇيان خىزمىتىم باشقىچە جىددىي ھالەتكە كىرىپ قېلىپ، بۇ ماقالىلەرنى تېز-تېز تەييارلاشقا ۋاقىت چىقىرىشتا قىيىنلىپ قېلىۋاتمەن. نۇرغۇن تورداشلار ئۆز ئىنكاسلىرىدا "بىز قانداق قىلىشىمىز كېرەك" دەپ

سورايتۇ. مەن بۇ سوئالغا ئالدىنقى
يازمىلىرىمدا ئازراق جاۋاب بەردىم.
يەنى ئۇيغۇرلار يەھۇدىيلارنىڭ
يولىنى تۇتۇپ، ئۆزى دۇچ
كېلىۋاتقان بۇ بىر كەسكىن
مەسىلىنى قانۇنىي ۋاسىتىلەر
ئارقىلىق ھەل قىلىشقا ئۇرۇنۇپ
يېقىشى كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن
ئىشنى ئالدى بىلەن ئاللىقاچان
يېزىلىپ ۋە ماقۇللىنىپ بولغان،
ئەمما ئىجرا قىلىنمايۋاتقان

قانۇنلارنى ئىجرا قىلدۇرۇشتىن باشلاش كېرەك. ئاندىن ناچار، ئۇيغۇرلار ئۈچۈن پايدىسىز قانۇن - بەلگىلىمىلەرنى ئەڭ يۇقىرى بالداقتىن باشلاپ ئۆزگەرتىش يولىدا ئىش ئېلىپ بېرىش كېرەك. پۈتۈن بىر مىللەتنىڭ ئالدىغا قويۇلغان بىر مەسىلىنى بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ ئۆز ئالدىغا ئايرىم - ئايرىم ئىش ئېلىپ بېرىشى بىلەن ھەل قىلىپ بولغىلى بولمايدۇ.

چوقۇم كۈچنى بىرلەشتۈرۈپ،
قانۇنىي يوللار بىلەن بىر تۇتاش
ئىش ئېلىپ بېرىش كېرەك. مەن
يۇقىرىقى سىئالنىڭ باشقا
جاۋابلىرىنى تېپىش ھەققىدە
بۇنىڭدىن كېيىنمۇ داۋاملىق
ئويلىنىمەن. شۇنىڭ بىلەن بىللە،
ئۇيغۇر دىيارى ۋە چەت ئەلدىكى
باشقا بارلىق قېرىنداشلارنىڭمۇ،
بولۇپمۇ باشقا بارلىق بىلىم
ئەھلىلىرىنىڭمۇ بۇ جەھەتتە

قاتتىق ئىزدىنىپ بېقىشنى ئۈمىد قىلىمەن. ئۇيغۇر بىلىم ئەھلىلىرى ئۈچۈن "بىلىمنىڭ زاكىتىنى بېرىش" روھىنى تىكلەش ۋە ئۇنى جارى قىلدۇرۇش پەيتى ھازىر تولۇق يېتىپ كەلدى. يەنە ئۇخلاپ يېتىۋەرمەيلى. يەنە قاراپ ئولتۇرۇۋەرمەيلى. ئۇيغۇر ئەمەل ئەھلىلىرىدىنمۇ ئۆزىنىڭ تارىخى مەسئۇلىيىتىنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىپ، ئۆزىنىڭ مەمۇرىي ۋە

مىللىي بۇرچنى ئادا قىلىپ،
ئۇيغۇر تىلى ۋە مەدەنىيىتىگە ئىگە
بۆلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن. ھازىر
ئۇيغۇر خەلقى ئالدىغا قويۇلغان
رەسىم بۇنىڭدىن كېيىن ئۇيغۇر
مىللىتىنىڭ خەنزۇ تىلى ساۋاتىنى
چىقىرىپ، شۇ ئارقىلىق ئۇيغۇر
مىللىتىنىڭ ئىقتىسادى ۋە
ئىجتىمائىي ئورنىنى يۇقىرى
كۆتۈرۈش، ئۇيغۇر مىللىتىنى
قۇدرەت تاپقۇزۇش. لېكىن بۇ

يەنىلا بىر پارچە رەسىم، بىر دانە
گۈزەل ئارزۇ. مەن كۆرگەن ئىلمىي
ماتېرىياللارغا ئاساسلانغاندا،
ئۇيغۇرلار ھازىر ئۆز دىيارىدا يولغا
قويۇلۇۋاتقان مائارىپ تۈزۈمىگە
تايىنىپ تۇرۇپ يۇقىرىقىدەك
ئارزۇنى ئەمەلگە ئاشۇرالمىدۇ.
ئۇنىڭ ئەكسسىچە، ئەگەر
ھازىرقىدەك "قوش تىللىق
مائارىپ تۈزۈمى" داۋاملىق يولغا
قويۇلۇۋەرسە، ئۇيغۇرلارنىڭ

ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي ئورنى
تېخىمۇ تۆۋەنلەپ كېتىپ،
ئۇيغۇرلار يېرىم قۇللۇق ئورنىغا
چۈشۈپ قېلىشى مۇمكىن.
ئۇنىڭدىنمۇ يامان يېرى، ئۇيغۇرلار
تىل ۋە مەدەنىيەت جەھەتتە
پۈتۈنلەي ئاسسىمىلياتسىيە بولۇپ
كېتىشى مۇمكىن. بۇنىڭدىن 60
يىل ئىلگىرى جۇڭگودا 56 مىللەت
بار ئىدى. ھازىر ئۇنىڭدىن
قانچىسى قالدى؟ قالغانلارغا نېمە

بولدى؟ بولسا جىمجىت ئولتۇرۇپ
تۇرۇپ، كۆزىڭىزنى يۇمۇپ تۇرۇپ،
بۇ مەسىلىلەر ئۈستىدە بىر
ئويلىنىپ بېقىڭ. ھازىر مېڭىۋاتقان
يولىڭىز سىزنى قانداق بىر
ئاقىۋەتكە، قانداق بىر تەقدىرگە
ئېلىپ بارىدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر
قىلىپ بېقىڭ. ئۇشبۇ يازمىدا
يۇقىرىقى نۇقتىلار ھەققىدە بىر
قىسىم مۇھىم ئىلمىي نەزەرىيىلەر
بايان قىلىنغان بولۇپ، مەن

ئۇيغۇرنىڭ كەلگۈسىگە كۆڭۈل
بولسىدىغان ھەر بىر
قېرىنداشىمىزدىن بۇ يازمىنى بىر
قېتىم ئەستايىدىل ئوقۇپ
چىقىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

ئۇيغۇر دىيارىدىكى بىر قىسىم
ئاتا-ئانىلار ھازىر بارلىقىنى ئىشقا
سېلىپ، باشقىلار بىلەن قاتتىق
رىقابەتلىشىپ تۇرۇپ، بەس-بەس
بىلەن كىچىك بىئالىرىنى
ئىچكىرىدىكى ئۆلكىلەردە ئوقۇشقا

ماخدۇرۇۋاتىدۇ. ئەگەر سىز
ئاشۇنداق ئاتا-ئانىنىڭ بىرسى
بولسىڭىز، بالىڭىز كېلەر قېتىم
سىزنى يوقلاپ قايتىپ كەلگەندە،
ئۇنىڭ بىلەن ئوبدان پارتلىشىپ،
ئۇنىڭ روھىي جەھەتتە قانداق
ئەھۋاللارغا دۇچ كېلىۋاتقانلىقىنى،
ئۇنىڭ روھىي دۇنياسىدا قانداق
ئۆزگىرىشلەر بولۇۋاتقانلىقىنى
ئىنچىكىلەپ سوراپ بېقىڭ. مەن بۇ
گەپنى ھازىر ئىچكىرىدە

ئوقۇۋاتقان بىر قىسىم ئۇيغۇر
ئوقۇغۇچىلاردىن كەلگەن
خەتلەرگە ئاساسەن دەۋاتىمەن.
بۇنداق يولنى تاللىغان ئاتا-
ئانىلارنىڭ مەقسىتى پەقەت بىرلا.
ئۇ بولسىمۇ بالىسىنى تېخىمۇ
ياخشىراق جان بېقىش پۇرسىتىگە
ئېرىشتۈرۈش، بالىسىنى بەختلىك
قىلىش. لېكىن قىلغان ئىشىڭىزنىڭ
ئاقىۋىتى بالىڭىزنىڭ نەزىرىدە
ئۆزىگە زىيانكەشلىك قىلىش بولۇپ

قالمسۇن. ئىنسانلارغا خۇشاللىق،
قاناھتچانلىق ۋە بەختلىك ئېلىپ
كېلەلەيدىغان ئىشلار ئىنتايىن
كوپ. سىزگە بەختلىك بولۇپ
تۇيۇلغان بىر ئىشنىڭ باشقىلارغىمۇ
شۇنداق بولۇپ تۇيۇلۇشى ناتايىن.
بىر ئادەمنىڭ ئىجتىمائىي ۋە
ئىقتىسادىي ئورنىنىڭ قانچىلىك
يۇقىرى بۆلىشىدىن قەتئىي نەزەر،
ئەگەر ئۇ بىر ۋىجدانلىق ۋە
غۇرۇرلۇق ئادەم بولىدىكەن، ئۇ

ئۆزى ئۈچۈن ئەڭ سۆيۈملۈك
بولغان، ئۆزى ئەڭ قەدىرلەيدىغان
بىر نەرسىدىن ئايرىلغاندا، ئۆزىنى
داۋاملىق تۈردە بەختلىك دەپ
ھېسابلىيالمىدۇ. ئۆزىدە داۋاملىق
تۈردە بەختلىك تۇيغۇسى
بولمايدۇ. مۇشۇ نۇقتىدىن ئېلىپ
ئېيتقاندا، ھەر بىر ئادەمنىڭ
تەقدىرى پۈتۈن مىللەتنىڭ
تەقدىرى بىلەن چەمبەرچاس
باغلانغان بولىدۇ. ئۇشبۇ يازمىدا

ئۆز ئائىلىسىدىن، ئۆزىنىڭ مىللىي جەمئىيەتتىن ئايرىلىپ ئوقۇيدىغان بالىلار دۇچ كېلىدىغان بىر قىسىم يامان ئاقىۋەتلەر بايان قىلىنىدۇ. ئەگەر سىز ئاشۇنداق بىر بالىنىڭ ئاتا-ئانىسى بولسىڭىز، بۇ يازمىنى چوقۇم بىر قېتىم ئوقۇپ بېقىڭ.

مىللەتنىڭ ھالى ياخشىلانماي تۇرۇپ، ئۇنىڭ ھەر بىر ئەزاسىنىڭ ھالى مەڭگۈ ياخشىلانمايدۇ. شۇڭا

ئۆز ئائىلىسىنىڭ ھالىنى ياخشىلاش
ئۈچۈن يول تاللىغاندا، مىللەتنىڭ
ھالىنى ياخشىلاش ئۈچۈن بىر يول
تېپىشنىڭ ئۇنىڭدىنمۇ مۇھىم،
ھەتتا ئەڭ مۇھىم ئىكەنلىكىنى
ئۇنتۇلۇپ قالماسلىق كېرەك. مانا
بۇ يەھۇدىيلار يەكۈنلەپ چىققان
تەجرىبە - ساۋاقلارنىڭ بىرىسى. مەن
يېقىندا ئۆزىگە "تارىم 722" دەپ
تەخەللۇس قويۇۋالغان بىر
ئۆگمىزنىڭ "قوپە ئېشەك،

ئويغان، قۇياش كۆتۈرۈلدى "
دېگەن ماۋزۇلۇق بىر يازمىسىنى
ئوقۇپ چىقتىم. ئۇنىڭدا ئىلگىرى
سۈرۈلگەن ئىدىيىلەر ۋە ئوتتۇرىغا
قويۇلغان چاقىرىقلار ناھايىتى
ئەھمىيەتلىك ئىكەن. ئۇيغۇرلارنىڭ
نۆۋەتتىكى ئەھۋالىغا ناھايىتى
ماس كېلىدىكەن. مەن
ئوقۇرمەنلەرگە ئۇ يازمىنى بىر
قېتىم ئوقۇپ بېقىشنى تەشەببۇس
قىلىمەن. ئۇ يازمىنىڭ بىلىكتىكى

تور بەت ئادرېسى:

<http://www.bilik.cn/bbs/viewt>

[hread.php?tid=21148](http://www.bilik.cn/bbs/viewthead.php?tid=21148)

مەن ئەمدى بۇ يازمىنىڭ رەسمىي
مەزمۇنىنى باشلايمەن.

2. ھۆكۈمران قىلدا ئېلىپ

بېرىلىدىغان مائارىپنىڭ ماھىيىتى

ۋە تەسىرى _____ ئىجتىمائىي ۋە

تەلىم - تەربىيە جەھەتتىكى

كۆرگەن - بىلگەنلىرىمىز

(1) قىلىنىڭ مۇھىملىقى

بىز (ئەسلىدىكى ماقالىنىڭ 4

ئاپتورىنى دېمەكچى) ماقالىمىزنىڭ

بۇ قىسمىنى يەرلىك مىللەت ۋە ئاز

سانلىق مىللەتلەر ئۆز ئانا تىلى،

مەدەنىيىتى، مىللىي كىملىكى ۋە

مىللىتىنىڭ يوقىتىلغىنىنى قانداق
چۈشەنگەنلىكى، ھەمدە جىسمانىي
جەھەتتىكى يوقىلىش بىلەن تىل
ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى
يوقىلىشنى قانداق چۈشەنگەنلىكى
توغرىسىدىكى بىر قانچە مىسالدىن
باشلايمىز.

كانادا ئونتاريو ئۆلكىسى
زەھەرسىزلەندۈرۈش مەركىزى
(ئىنگلىزچە "detoxification
center") نىڭ دىرېكتورى

"راندى چوۋنچىلور" (Randy)
Councillor (ئۆزىنىڭ)
"زېمىنىنىڭ ئاۋازى بىزنىڭ
تىلىمىزدا" دېگەن ئىلمىي
ماقالىسىدە مۇنداق دەيدۇ:
"بىزنىڭ تىلىمىز يوقاپ
كېتىۋاتىدۇ. مانا بۇ
ناچارلىشىشنىڭ بىرىنچى ئالامىتى.
بىزنىڭ مىللىي ھاياتىمىز مۇنداق
تۆت ئېلېمېنتنىڭ ئاساسىدا
مەۋجۇت بولۇشى كېرەك: ئەنئەنە،

مەدەنىيەت، قىممەت كۆز-قارىشى،
ۋە تىل. ئەگەر سىز بۇ تىۋت
ئاساسنىڭ بىرىسىنى يوقىتىپ
قويسىڭىز، بىزنىڭ مىللىي
ھاياتىمىز چۇۋۇلۇشقا باشلايدۇ.
شۇنىڭ بىلەن بىز مۇشۇنداق
چۇۋۇلۇشنىڭ ئالامىتى بولغان
ھاراقكەشلىك ۋە باشقا ناچار
ئەھۋاللارغا دۇچ كېلىمىز."

بىز قانۇنىي جەھەتتە مۇھاكىمە
يۈرگۈزۈشتىن بۇرۇن، كېمە يىتمە

مائارىپتا زورلۇق كۈچى ئىشلىتىش
ئۇسۇللىرى، ھەمدە ئاشۇنداق
قىلىشتىن كېلىپ چىقىدىغان
ئوقۇ-ئوقۇتۇش ۋە
جەمئىيەتشۇناسلىق جەھەتتىكى
يامان ئاقىۋەتلەر ئۈستىدە
توختىلىپ ئۆتىمىز. كېمەيتمە
مائارىپ دېگىنىمىز، بالىلارغا
ئۇلارنىڭ ئانا تىلىنى ئۆگەتمەي،
ئۇنىڭ ئورنىغا ھۆكۈمدار تىلنى
ئۆگىتىش، شۇ ئارقىلىق بالىلارنىڭ

ئانا تىلىنى ئۇلارنىڭ تىل بىلىمى
ئىچىدىن چىقىرۇپتەتىشكە
قارىتىلغان. بۇ بىر
ئاسمىلاتسىيىچىلىك بولۇپ،
ئۇنداق قىلىش بىۋاسىتە تەن
زەخمىلىرىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.
شۇنداقلا ناھايىتى ئېغىر روھىي
زەخمىلەرنى، ۋە ناھايىتى ئېغىر
پىسخولوگىيىلىك، تىل، چۈشىنىش،
ئەستە قالدۇرۇش، ھۆكۈم قىلىش،
خۇلاسە چىقىرىش، ۋە ئاساسلاش

(يىاكي سەۋەبىنى تېپىش)
ئىقتىسادلىرى (ئىنگلىزچە
"cognitive ability"
جەھەتتىكى، ھەمدە ناھايىتى
ئېغىر مائارىپ، تەن-سالامەتلىك
بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىجتىمائىي
ۋە ئىقتىسادىي زەخمىلەرنى
كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بۇنداق
زەخمىلەر مەڭگۈلۈك بولىدۇ:
يەرلىك مىللەت خەلقلىرى بۇنداق
زەخمىلەرنىڭ تەسىرىدىن بىر ئۆمۈر

خالى بولمايدۇ.

(2) يەرلىك مىللەت مائارىپىدا قوللىنىلىدىغان زوراۋانلىق كۈچلەر: "تاياق"، "سەۋزە" ۋە "ئىدىيە"

جەمئىيەت—شۇناسلىق ۋە مائارىپ—شۇناسلىق نۇقتىسىدا تۇرۇپ، بىز تىنچلىق تەتقىقاتچىسى "جوھان گالتۇڭ" (Johan Galtung) - 1980

يىلى ئوتتۇرىغا قويغان زوراۋانلىق كۈچىنىڭ مۇنداق 3 خىل شەكلىنى

تەسۋىرلەيمىز: ھۆكۈمدارلار بىر ئورتاق مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن "تاياق"، "سەۋزە" ۋە "ئىدىيە" دىن ئىبارەت 3 خىل كۈچتىن پايدىلىنىدۇ.

"تاياق" ئىشلىتىشنىڭ مىساللىرىدىن مۇنداقلىرى بار: جىسمانىي زوراۋانلىق كۈچى ئىشلىتىش ئارقىلىق بالىلارنى ئاتا-ئانىسىدىن ئايرىپ ئەكېتىش، بالىلارغا ئۆز ئانا-تېلىنى

ئىشلەتكەنلىكى سەۋەبى بىلەن
تەن جازاسى بېرىش، ياكى ئۇلارغا
تاماق بەرمەسلىك.

1851-يىلىدىن 1920-
يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتا،
نورۋېگىيىدىكى ئوقۇتقۇچىلار
سائامى ۋە كۋەن مىللىتىدىن
بولغان بالىلارغا نورۋېگىيە تىلى
ئۆگىتىشتە ياخشى نەتىجە
قازانغان بولسا، ئۇلارغا مۇكاپات
تەرىقىسىدە قوشۇمچە مائاش

بېرىلگەن. شۇنداقلا، ئەگەر
كەمبەغەل بالىلار ۋە ئاتا-ئانىلار
ئۆز ئانا تىلىنى تاشلىۋېتىش
بەدىلىگە ئورۇنلىغۇچى تىلنى
ئۆگىنىش ۋە ئىشلىتىشكە نىسبەتەن
ئاكتىپ پوزىتسىيە تۇتقان بولسا،
ئۇلار تاماق ۋە كىيىم-كېچەك
مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن. بۇ خىل
ئۇسۇل "سەۋزە" ئىشلىتىش، دەپ
ئاتالغان.

"ئىدىيە" دىن پايدىلىنىش

مەسىلىسى ئۈستىدە مۇشۇ
ماقالىنىڭ 3-قىسمىدا ئايرىم
توختىلىمىز.

ئۆز تىلى، مەدەنىيىتى ۋە مىللىي
ئۆز لۈككىدىن پىسخولوگىيە
جەھەتتىن ئايرىلىش، ھەمدە
باشقا بىر تىل، مەدەنىيەت ۋە
كىملىكتىكى ئادەمگە ئايلىنىش
كۆپىنچە ئەھۋالدا ئۆز مىللىتىدىن
جىسمانىي جەھەتتە ئايرىلىش
نەتىجىسىدە ۋۇجۇدقا كېلىدۇ. بىر

دۆلەت ھاكىمىيىتىنىڭ مەكتەپتە
يېتىپ-قوپۇپ ئوقۇيدىغان
مەكتەپ ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش
ئورۇنلارنى مەجبۇرى يولغا
قويۇشى، يەرلىك مىللەت
بالىلىرىنى ئۆز ئويىدىن ۋە ئۆز
جەمئىيىتىدىن ئايرىۋېتىش، ئۆز
ئويى بىلەن ئۆز جەمئىيىتىدىن
ناھايىتى يىراقتىكى ئورۇنغا
يۆتكىۋېتىش، بەزىدە ھەتتا
ھۆكۈمران مىللەت جەمئىيىتىدىكى

ئائىلەردە تۇرغۇزۇشنى كەلتۈرۈپ
چىقاردى. "غەرق قىلىپ ئۆگىتىش
تۈزۈمى" (ئىنگلىزچە "
"submersion education")
دىكى بالىلارنىڭ دەم ئېلىش
كۈنلىرى ۋە ئوقۇش ئاخىرلاشقاندا
ئۆز جەمئىيىتىگە جىسمانىي
جەھەتتىن قايتىپ كېلىشىگە
كۆپىنچە ئەھۋالدا يول قويۇلدى.
لېكىن، ھۆكۈمەت بۇنداق ئىشلارغا
شەرتلىك يول قويدىغان، بەزىدە

بولسا بۇنداق ئىشلارنى مەڭگۈ
چەكلەيدىغان ئەھۋاللارمۇ بار.
باللارنى ئۆز ئاتا-ئانىسىنىڭ
تەسىرىدىن ئايرىۋېتىشكە
ئۇرۇنىدىغان ئىشلار تېخى
ئاخىرلاشقىنى يىوق—بۇ
جەھەتتىكى ھازىرمۇ مەۋجۇت
بولۇپ تۇرۇۋاتقان مىساللار
ئىنتايىن كۆپ.

(3) "غەرق قىلىپ ئۆگىتىش
تۈزۈمى" نىڭ مائارىپشۇناسلىق،

جەمئىيەتشۇناسلىق، جىسمانىي ۋە
پىسخولوگىيەلىك جەھەتلەردىكى
يامان ئاقىۋەتلىرى

ئەركىن سىدىقنىڭ ئىزاھاتى:

"غەرق قىلىپ ئۆگىتىش تۈزۈمى"
مۇنداق بولىدۇ: مەكتەپ يېشىدىن
بۇرۇن باشقا بىر مىللەت رايونىغا
كۆچۈپ بارغان بالىلار ئاشۇ يات
مىللەت بالىلىرىغا قوشۇلۇپ
ئوقۇيدىغان بولۇپ، بۇ بالىلارغا
يات مىللەت تىلىدىن ئايرىم

دەرس بېرىلمەيدۇ. (ئىزاھات
تامام)

جىسمانىي جەھەتتىكى
ئايرى-ۋېتىش ۋە باشقا
ئاسمىلاتسىيىچىلىك "تاياق"
لىرىنى ئىشلىتىشنىڭ پسخولوگىيە،
چۈشىنىش، ئەستە قالدۇرۇش،
ھۆكۈم قىلىش، خۇلاسىە چىقىرىش،
ۋە ئاساسلاش ئىقتىدارلىرى
جەھەتتە، ھەمدە تىل ۋە مائارىپ
جەھەتتە ئىنتايىن زىيانلىق

تەسىرى بار بولۇپ، بىر مىللەتنىڭ
تىل ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى
ۋەيرانچىلىقىنى كەلتۈرۈپ
چىقىرىدۇ. تۆۋەندە بىز مۇنداق بىر
قانچە نۇقتىلار ھەققىدىكى
مسالىلارنى تەسۋىرلەپ ئۆتىمىز:

[1] كېمە يىتمە مائارىپتىن كېلىپ
چىققان ئوقۇ-ئوقۇتۇش نەتىجىسى
جەھەتتىكى يامان ئاقىۋەتلەر.

[2] جەمئىيەت، ئىقتىساد ۋە
باشقا ئىجتىمائىي يامان

ئاقىۋەتلەر، مەسىلەن، يەرلىك
مىللەتتىكى يۇقىرى نىسبەتلىك
ئىشسىزلىق، تۆۋەن كىرىم،
ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي
ئورنىنىڭ تۆۋەنلىشىشى، مىللىي
خاسلىقتىن ياتلىشىشى ۋە روھىي
كېسەللىككە گىرىپتار بولۇشى.

[3] يۇقىرىقى ئىككىنچى
ئاقىۋەتتىن كېلىپ چىققان يامان
جىسمانىي ئاقىۋەتلەر، مەسىلەن،
ھاراقكەشلىك، زىناخورلۇق، ئۆزىنى

ئۆلتۈرۈۋېلىش، زوراۋانلىق كۈچى
ئىشلىتىشتىن كېلىپ چىققان ئادەم
ئۆلتۈرۈش، ۋە باشقىلار.

[4] يامان پىسخولوگىيىلىك
ئاقسۆزلەر، بولۇپمۇ مەكتەپتە
يېتىپ-قوپۇپ ئوقۇيدىغان
مەكتەپلەردە يۈز بەرگەن
ئېچىنىشلىق ئەھۋاللار.

ئەركىن سىدىقنىڭ ئىزاھاتى:
ئۇيغۇر جەمئىيىتى ۋە ئۇيغۇر
ھاياتىدا يۇقىرىقى بىر قانچە

جەھەتلەردە يۈز بەرگەن ۋە يۈز
بېرىۋاتقان مىساللار ئىنتايىن كۆپ.
شۇڭلاشقا، ۋاقىت ۋە ماقالىنىڭ
ھەجىمىنى كۆزدە تۇتۇپ،
ئەسلىدىكى ماقالىدا بېرىلگەن
مىساللارنى بۇ يەردە تەپسىلىي
بايان قىلمايمەن. (بۇ ئىزاھات
تامام)

نۇرغۇن بالىلار كۈندۈزلۈك
مەكتەپلەر ۋە مەكتەپتە يېتىپ-
قوپۇپ ئوقۇيدىغان (ياكى

ياتاقلىق) مەكتەپلەردىكى ئوقۇ-
ئوقۇتۇش جەريانىدا ياكى
ئاشۇنداق ئوقۇ-ئوقۇتۇشنىڭ
سەۋەبى بىلەن ئۆز ئانا تىلىنىڭ بىر
قىسمىنى ياكى ھەممىسىنى
يوقىتىپ قويدۇ. بۇنداق ئىشلار
بەزىدە بىر ئەۋلاد دەۋرى ئىچىدىلا
يۈز بېرىدۇ. بۇ جەھەتتە دۇنيادا
مىڭلىغان مىساللار بار. بۇ يەردىكى
مەسىلە بالىلار ئوقۇغان مەكتەپنىڭ
قانداق مەكتەپ ئىكەنلىكىدە

ئەمەس. بۇ يەردىكى ئاساسلىق
مەسىلە مەكتەپنىڭ ئوقۇ-
ئوقۇتۇش نىشانى بالىلارغا ئانا تىل
ئاساسىدا باشقا تىلنىمۇ ئۆگىتىشمۇ
ياكى ئانا تىلنى ئۇلارنىڭ تىل
ئىقتىدارى قاتارىدىن كېمەيتىشمۇ،
دېگەن نۇقتىدا. بالىلارنىڭ ئۆز ئانا
تىلىنى ساقلاش ۋە مۇستەھكەم
تەرەققىي قىلدۇرۇشنى بىر ئېنىق
نىشان قىلغان ئاساستا ئۇلارنى
يۇقىرى سەۋىيىلىك قوش تىللىق

كەشىلەردىن قىلىپ تەربىيەلەپ
چىقىش - چىقما سىلىقتا. لېكىن،
ئاسمىلاتسىيەچىلىك كېمە يىتمە
مائارىپ تۈزۈمى ھازىرغىچە ۋە
ھازىرمۇ يەرلىك ۋە ئاز سانلىق
مىللەتلەردىن كېلىپ چىققان گاس
ۋە قۇلىقى ياخشى ئاڭلىمايدىغان
ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەڭ ئاساسلىق
ئوقۇ - ئوقۇتۇش ئۇسۇلى بولۇپ
تۇرماقتا. ئەنئەنىۋى مەكتەپلەر،
ھەمدە بالىلار باشلانغۇچنى ئۆز

ئانا تىلىدا باشلاپ، ھۆكۈمران
تىلىدىكى سەۋىيىسى يۇقىرى
كۆتۈرۈلگەندە ئاشۇ ھۆكۈمران تىل
سىنىپىغا يۆتكىلىدىغان
"ئۆتكۈنچى ئوقۇتقۇش
پروگراممىسى" نى يولغا قويغان
مەكتەپلەردىمۇ يەرلىك مىللەت
بالىلىرىنىڭ ئۆز ئانا تىلىدىكى
سەۋىيىسى ئىنتايىن ناچار ھالەتتە
تۇرماقتا. شۇڭلاشقا ئۇلار ئانا
تىلىنى ئۆز ئۆيىدە ئىشلىتەلمەيدۇ،

ياكى بولمىسا ئانا تىلىنى ئۆزىنىڭ
بالىلىرىغا ئۆتكۈزۈپ بېرەلمەيدۇ.
مائارىپ تۈزۈمى كەلتۈرۈپ
چىقارغان تىل جەھەتتىكى
ئاسمىلاتسىيىچىلىك دېگىنىمىز،
مۇشۇنداق ئاسمىلاتسىيىگە
ئۇچرىغان كىشىلەرنىڭ بالىلىرى
ياكى نەۋرىلىرى ئانا تىلىنى
ئۆگەنمەيدۇ، دېگەننى كۆرسىتىدۇ.
بۇنداق كىشىلەر تىل جەھەتتە
باشقا بىر مىللەتكە مەجبۇرى

ئۆزگەرتىلىدۇ.

كېمە يىتمە ھۆكۈمران تىلىدىكى
ئوقۇ-ئوقۇتۇشنى ئۆز بەشىدىن
ئۆتكۈزگەن يەرلىك بالىلار بىلىم
ئېلىش ۋە باشقا روھىي
جەھەتلەردە ناھايىتى ئېغىر
زىيانلارغا ئۇچرىدى. بۇنداق
زىيانلارنى كەلتۈرۈپ چىقارغان
نەرسە دەل ئاشۇنداق مائارىپ
تۈزۈمىنىڭ ئۆزىدۇر. يەرلىك بالىلار
كۆپىنچە ئەھۋالدا مەكتەپ ئىچى

ۋە سىرتىدا كەڭ دائىرىدىكى ناچار
مۇامىلىگە دۇچ كېلىدۇ.
مائارىپ شۇناسلىق، تىل شۇناسلىق،
پسخولوگىيە ۋە
جەمئىيەت شۇناسلىق ساھەلىرىدە
ئېلىپ بېرىلغان تەتقىقاتلار بۇ
نۇقتىنى كۈچلۈك دەرىجىدە
ئىسپاتلىدى. مافى تەھرىرلىگەن
2001-يىلىدىكى بىر كىتابتىكى
نۇرغۇن ماقالىلەردە
كۆرسىتىلىشىچە، تىلنىڭ

يوقىلىشىغا سەۋەبچى بولغان بىر
نەرسە كۆچمەن بولۇش، يەنە بىر
نەرسە بولسا مەكتەپتىكى ئوقۇ-
ئوقۇتۇشتىن ئىبارەت. تسۇى بىلەن
توللەفسون تەھرىرلىگەن 2004-
يىلدىكى بىر كىتابتا پۈتۈن دۇنيا
مىقياسىدا ئېلىپ بېرىلغان ئىلمىي
تەتقىقاتلار ئاساسىدا مۇنداق بىر
يەكۈن خۇلاسە چىقىلغان: بىر
يىات تىلىدىكى ئاساسىي
ئىپادىلەرنى تېخى تولۇق ئۆگىنىپ

بولالمىغان بالىلارغا ئاشۇ يات
تىلدا دەرس ئۆتۈلسە، يالغۇز بۇ
بالىلارنىڭ ئوقۇش نەتىجىسى بىلەن
چۈشىنىش، ئەستە قالدۇرۇش،
ھۆكۈم قىلىش، خۇلاسىە چىقىرىش،
ۋە ئاساسلاش ئىقتىدارلىرىنىڭ
تولۇق يېتىلىشىگە دەخلى يېتىپلا
قالماي، ئۇلارنىڭ ئۆز-ئۆزىگە
بولغان تونۇشى، غۇرۇرى، روھىي
جەھەتتىكى تىنچلىقى ۋە ئوقۇ-
ئوقۇتۇش جەريانىغا ئۈنۈملۈك

قاتنىشىش قابىلىتىگىمۇ دەخلى
يېتىدۇ.

نۇرغۇن تەتقىقات
نەتىجىلىرىدىن شۇ نەرسە ئىنتايىن
ئېنىق بولىدىكى، قوش تىللىق
بالىلارنىڭ ئاكادېمىيىلىك
مۇۋەپپەقىيىتىنى ئالىدىن
مۆلچەرلەشتە، باشقا ھەر قانداق
ئامىللارغا قارىغاندا، ئۇلارنىڭ
دەسلەپتە دەرسلەر ئۆز ئانا تىلىدا
ئوتلىدىغان مەكتەپتە قانچە

ئۇزۇن ئوقۇغانلىقى ئەڭ مۇھىم رول
ئوينايدۇ. بۇ ئامىل يەرلىك
مىللەتنىڭ ئىجتىمائىي ۋە
ئىقتىسادىي ئورنىدىنمۇ مۇھىم
بولۇپ، ھۆكۈمران قىلىنغان ياكى
ئېزىلگەن يەرلىك مىللەت
ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئىستىقبالىنىڭ
قانداق بولۇشىدا ئىنتايىن
ھالقىلىق رول ئوينايدۇ. ھازىر ئەڭ
ناچار مائارىپ نەتىجىسى "غەرق
قىلىپ ئۆگىتىش پروگراممىسى" دا

ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا
كۆرۈلۈۋاتقان بولۇپ، بۇنداق
ئوقۇغۇچىلارغا ئانا تىل يا زادىلا
ئۆتۈلمەيدۇ، ياكى بولمىسا ئانا
تىل پەقەت بىر قوشۇمچە دەرس
تەرىقىسىدە ئازراقلا ئوتلىدۇ.
يېڭى زېلانىدىيە مائارىپ
مىنىستىرى ئورۇنلاشتۇرغان بىر
ئىلمىي تەتقىقات نەتىجىسىگە
ئاساسلانغاندا، پەقەت ھۆكۈمران
تىلدىلا ئېلىپ بېرىلىدىغان "غەرق

قىلىپ ئۆگىتىش تۈزۈمى " ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىلىرى ئۈچۈن ئۈنۈمى ئەڭ تۆۋەن بولغان ئوقۇتۇش ئۇسۇلى ئىكەن. توماس (Thomas) بىلەن كولىپر (Collier) 2002 - يىلى 210000 نەپەر ئىسپانىيىچە - ئىنگلىزچە قوش تىللىق ئوقۇغۇچىلىرى ئۈستىدىن ئېلىپ بارغان كەڭ - كۆلەملىك ئىلمىي تەتقىقاتىدىن مۇنداق بىر يەكۈن

چىقارغان: بىر يات تىل مەكتىپىدە
ئوقۇغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئوقۇش
نەتىجىسىنىڭ قانداق بۆلىشىنى
ئۇلارنىڭ دەسلەپتە دەرسلەر ئۆز
ئانا تىلىدا ئوتلىدىغان مەكتەپتە
قانچە ئۇزاق ئوقۇغانلىقى
بەلگىلەيدۇ. بۇنىڭدىن شۇنى
كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، يەرلىك
مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ مائارىپتا
مەغلۇپ بۆلىشىنى كەلتۈرۈپ
چىقىرىدىغان ئەڭ مۇھىم سەۋەب

"غەرق قىلىپ ئۆگىتىش تۈزۈمى"
دىن ئىبارەت.

يەرلىك مىللەت خەلقىنى
توغرىسىدىكى نۇرغۇن
ستاتىستىكىلار شۇنى
كۆرسىتىدۇكى، ئۇلار ئىجتىمائىي ۋە
ئىقتىسادىي جەھەتتە ناھايىتى
تۆۋەن ئورۇنغا چۈشۈرۈلگەن.
ئۇلارنىڭ بۇنداق ئورۇنغا چۈشۈپ
قىلىشىنى كۆپلىگەن تارىخىي،
جۇغراپىيىلىك، ئىجتىمائىي،

سىياسىي، مەدەنىي، تىل ۋە
مائارىپ جەھەتتىكى ئامىللار
كەلتۈرۈپ چىقارغان بولسىمۇ،
كۆپىنچە ئەھۋالدا ئۆتمۈشتىكى
ياكى ھازىرقى مۇستەملىكىچىلىككە
ئۇچراش بىلەن مۇناسىۋەتلىك
بولسىمۇ، يەرلىك مىللەت
خەلقلىرىنىڭ بۈگۈن ئاشۇنداق
تۆۋەن ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي
ئورۇنغا چۈشۈپ قېلىشىدا
بارغانسېرى مۇھىم رول ئويناۋاتقان

نەرسە يولغا قويۇلغان مائارىپ
تۈزۈمى، بولۇپمۇ كېمە يىتمە
مائارىپ تۈزۈمى، يەنى ھۆكۈمران
ئورۇندىكى تىلنى يەرلىك مىللەت
مائارىپىدىكى ئوقۇ-ئوقۇتۇش
تىلى قىلىپ ئىشلىتىش بولۇۋاتىدۇ.
پۈتۈن دۇنيا مىقياسىدا، ھازىر
يەرلىك مىللەت ۋە ئاز سانلىق
مىللەت بالىلىرى ئېغىر تەن
جازاسىغا ئۇچراۋاتقان، تامىقى
كەمچىل بولۇۋاتقان، جىنسىي

جەھەتتىن خارلىنىۋاتقان ۋە
شۇنىڭغا ئوخشاش باشقا ناچار
مۇامىلەلەرگە ئۇچراۋاتقان مىساللار
ئىنتايىن كۆپ. ناچار مائارىپ
تۈزۈمى سەۋەبىدىن ئىقتىسادىي
ئورۇننىڭ ئىنتايىن تۆۋەنلەپ
كېتىشى يەرلىك مىللەت بالىلىرىدا
تەن-سالامەتلىك جەھەتتىكى
ئېغىر جىسمانىي زەخمىلەرنىمۇ
كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. مەسىلەن،
بوۋاقلارنىڭ ئوبدان بېقىلماسلىقى،

بوۋاقلارنىڭ ئەي بولۇش
نىسبىتىنىڭ تۆۋەن بۆلىشى،
ئوزۇقلۇقنىڭ يېتەرلىك بولماسلىقى،
خەتەرلىك ئىشلارغا سېلىنىشى،
ئىشسىزلىق، بالا ئىشچىلىقى، ناچار
ئوي شارائىتى ۋە ناچار داۋالىنىش
ئەھۋالى قاتارلىقلار. ئېغىر
دەرىجىدىكى جىسمانىي
زەخمىلىنىش شەرتىدىن يەنە
مۇنداقلىرى بار: ھاراقكەشلىكتىن
كېلىپ چىققان سالامەتلىك ۋە

باشقا بەدەن مەسىلىلىرى، ئوي
ئىچىدە ئاياللارنى ۋە بالىلارنى
خارلاش، زىناخورلۇق، ئۆزىنى
ئۆلتۈرۈۋېلىش ۋە جىنايىتىنى
بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلارنىڭ
نېسىبىتىنىڭ يۇقىرى بولۇشى
قاتارلىقلار. بىر قىسىم دۆلەتلەردە،
مائارىپ سىستېمىسى، بولۇپمۇ
ياتاقلىق مەكتەپلەر، يۇقىرىقىدەك
ئەھۋاللارنى پەيدا قىلغۇچى
بىۋاسىتە، ئەڭ مۇھىم ۋە ئاساسلىق

سەۋەب ئىكەنلىكى ئىسپاتلاندى.
كۆپىنچە ئەھۋالدا تەن ۋە
روھىي جەھەتتىكى زەخمىلەرنى
مائارىپ تۈزۈلمىسى كەلتۈرۈپ
چىقىرىدۇ. دەردەرە جوردان
رەسمىي مائارىپ تۈزۈلمىسىنىڭ
مىللىي خاسلىققا كۆرسەتكەن
تەسىرى ئۈستىدە كەڭ -
كۆلەملىك ئىلمىي تەتقىقات ئېلىپ
بېرىپ، 1988 - يىلى
تۆۋەندىكىلەرنى يەكۈنلەپ

چىققان: "تارىخ شۇنى
ئىسپاتلىدىكى، ئىقتىسادى
ئاساسلاردىن قانچىپ چىققان
كۈچلەرنىڭ تەسىرى، ھەمدە
يەرلىك مىللەت خەلقىنى ئۆز
ماكانى بىلەن باغلاپ تۇرىدىغان
ماددىي بايلىقلارنىڭ تالان-تاراج
قىلىنىشى ئۇلارنىڭ مىللىي
مەدەنىيىتىنى يوقىتىپ تاشلىدى،
ھەمدە ئۇلارنىڭ ئېسىل مىللىي
خاسلىقىنىڭ ئورنىغا ئاشۇ يەرلىك

مىللەتلەرنى ناچار مىللەت قىلىپ
كۆرسىتىدىغان سەلبىي ئوبرازنى
دەسسەتتى. يالغۇز بۇلارلا ئەمەس،
يەرلىك مىللەتنىڭ مىللىي
خاسلىقى بىلەن مىللىي
مەدەنىيىتىنى يوقاتقان ئەڭ زور
كۈچلەرنىڭ بىرسى مەكتەپتىن
ئىبارەت بولدى. "ئاشۇنداق
مائارىپنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان
نۇرغۇن بالىلار ئۆزىنىڭ ئانا
تىلىدىن، مىللىي مەدەنىيىتىدىن،

ئۆز ئائىلىسىدىن ۋە ئۆزىنىڭ مىللىي جەمئىيىتىدىن مەڭگۈلۈك ۋىدالاشتى.

1800 - يىللىرىنىڭ باشلىرى ۋە ئوتتۇرىلىرىدىن تارتىپ 1900 - يىللىرىنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە بولغان ئارىلىقتا بىر يەرلىك مىللەت، يەرلىك دۆلەت، ياكى يەرلىك خەلقنى تەلتۆكۈس يوقىتىش مەقسىتىنى ئوچۇق - ئاشكارا ئېلان قىلغان مىساللار ساناپ تۈگەتكىلى

بولمايدىغان دەرىجىدە كوپ.
مەسىلەن، مىللىي نىڭ 1999 -
يىلى بايان قىلىشچە، كانادا
ھۆكۈمىتى بەلگىلىگەن كانادادىكى
ياتاقلىق مەكتەپلەرنىڭ رەسمىي
نىشانى "ئىندىئانلىقلار
مەسىلىسىنى تەلتۆكۈس ھەل
قىلىش" بولغان. ئۇلار مۇنداق
دېگەن: "كانادادىكى ھەر بىر
ئىندىئانلىق دۆلەتنىڭ سىياسىي
قۇرۇلمىسى ئىچىگە كىرىپ

بولمىغۇچە، ئىنىدىئانلىقلار
مەسىلىسى پۈتۈنلەي ھەل بولۇپ
بولمىغۇچە، ھەمدە كانادا
ھۆكۈمىتىنىڭ ئىنىدىئانلىقلار
باشقارمىسى پۈتۈنلەي ئەمەلدىن
قالدۇرۇلمىغۇچە، بىز بۇنداق
مائارىپ سىياسىتىنى يولغا
قويۇشنى ھەرگىزمۇ
توختاتمايمىز."

ھەممەيلەنگە چۈشىنىشلىك
بولغان سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن،

ھازىر ھېچ قانداق دۆلەت ياكى
مائارىپ ئورۇنلىرى مەلۇم بىر
مىللەتنى يوقىتىش، ياكى ئۇنىڭغا
زەخمە يەتكۈزۈش، ۋە ياكى ئۇنى
باشقا بىر مىللەتكە ئايلاندۇرۇش
غەربىنى ئوچۇق-ئاشكارا
ئوتتۇرىغا قويالمايدۇ. لېكىن،
ئاشۇ دۆلەت بىر مىللەتنى
يوقىتىش، ئۇنىڭغا زىيانكەشلىك
قىلىش ياكى ئۇنى باشقا بىر
مىللەتكە ئۆزگەرتىش ئۈچۈن يولغا

قويغان تۈزۈلمە، ئىدولوگىيىلىك
ئامىللار ۋە ئىجرا قىلىۋاتقان
سىياسەتلەرنى ئانالىز قىلىش
ئارقىلىق ئۇ دۆلەتنىڭ ئاشۇنداق
بىر غەربى بارلىقىنى بايقىۋالغىلى
بولىدۇ. بۇرۇنقى بىر قەدەر
ئوچۇق-ئاشكارا ھالدا ئېلىپ
بېرىلغان ئىشلار بىلەن
سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق، بىز
مۇشۇنداق بايقاشلارغا بىر قانچە
ئۇسۇلدىن پايدىلىنىپ ئېرىشتۇق.

ھۆكۈمران ئورۇندىكى تىلنى
يەرلىك مىللەت ۋە ئاز سانلىق
مىللەت بالىلىرىنىڭ ئاساسلىق
دەرس ئۆتۈش تىلى قىلىپ
ئىشلەتكەندە ئېغىر سەلبىي
ئاقىۋەتلەر يۈز بېرىدۇ. بۇ نۇقتا
بۇرۇنقى كونا كىتابت، ئىلمىي
تەجرىبىدىن ئۆتكەن پاكىتلار
ئارقىلىق تولۇق ئىسپاتلانغان،
شۇنداقلا مۇكەممەل نەزەرىيە ۋە
ئەمىلىي ئىلمىي تەتقىقات

پاكتلىرى ئارقىلىقىمۇ ئىسپاتلانغان
(مەسلەن، ب د ت نىڭ 1953 -
يىلىدىكى دوكلاتىغا ۋە ماڭا
قاتارلىق ئاپتورلارنىڭ 2004 -
يىلىدىكى "مۇتەخەسسسلەر
ئىلمىي ماقالىسى" غا قاراڭ). بىز
(ئەسلىدىكى ماقالىنىڭ 4
ئاپتورنى دېمەكچى) شۇنى
جاكارلايمىزكى، ئەگەر بىر
دۆلەتنىڭ مائارىپ ئەمەلدارلىرى
يۇقىرىقى ئەھۋاللارنى بىلىپ

تۇرۇپ، ھۆكۈمران ئورۇندىكى
تىلنى يەرلىك مىللەت ۋە ئاز
سانلىق مىللەت بالىلىرىنىڭ
ئاساسلىق دەرس ئۆتۈش تىلى
قىلىپ ئىشلىتىش مائارىپ
سىياسىتىنى داۋاملىق يولغا
قويدىكەن، بۇنداق سىياسەتنى
ئۆزگەرتىشنى داۋاملىق رەت
قىلىدىكەن، ئانالىتىك،
ئىجتىمائىي-تىلشۇناسلىق،
جەمئىيەت-شۇناسلىق ۋە

سىياسەت شۇناسلىق، ۋە مائارىپ
سىياسىتىنى ئانالىز قىلىش
نۇقتىسىدا تۇرۇپ قاراپ، ئۇلاردا
بىر مىللەتنى يوقىتىش، ياكى
ئۇنىڭغا زەخمە يەتكۈزۈش، ۋە
ياكى ئۇنى باشقا بىر مىللەتكە
ئايلىنىدۇرۇش غەرىزىنىڭ بارلىقىنى
ناھايىتى كۈچلۈك ھالدا
مۇەييەنلەشتۈرگىلى بولىدۇ.

ئاشۇنداق دۆلەت ھۆكۈمىتىنىڭ
بىر مىسالى كىتابدا ھۆكۈمىتى

بولۇپ، ئۇلارنىڭ "ئىندىئانلىقلار
ئىشلىرى باشقارمىسى" بىر
ئەسىرگە يېقىن ۋاقىت ئىچىدە
"ئىندىئانلىق بالىلارنىڭ پاراۋانلىقى
ۋە ياخشى تەربىيە كۆرۈشى
ئۈچۈن ئىش ئېلىپ بېرىش"
باھانىسى ئاستىدا ئىندىئانلىقلارنى
يوقىتىش ئۈچۈن ئىش ئېلىپ
بارغان. بۇ باشقارما ئەڭ ئاخىرى
1986-يىلى تاقالغان.

بۇ يازمىنىڭ ئۇشبۇ قىسمى

مۇشۇ يەردە ئاخىرلاشقان بولۇپ،
ئۇنىڭ يەنە داۋامى بار. ئۇنىڭ
كېيىنكى قىسىملىرى "ئىرقىي
قىرغىنچىلىق" ۋە "ئىنسانىيەت
ئۈستىدىن ئۆتكۈزگەن جىنايەت"
ھەققىدە بولىدۇ.

تەھرىرلىگۈچى: ئورخۇن ئۇيغۇر
تارىخى تور بېتىسى
(<http://www.orkhun.com>) دىن
ياۋۇز.

بۇ يازمىدا تىلغا ئېلىنغان
شەخىسلەر ۋە ئۇلارنىڭ
ئەسەرلىرىگە مۇناسىۋەتلىك تور
ئادرېسلىرى توپلىمى:

1) ئۇششۇ يازمىنىڭ ئەسلى
مەنبەسى بولغان
"مۇتەخەسسسلەر ئىلمىي
ماقالىسى":

[http://www.un.org/esa/socdev
v/unpfii/documents/E_C19_20
08_7.pdf](http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/E_C19_2008_7.pdf)

(2) بۇ يازمىنىڭ 1-قىسمى:

<http://bbs.salkin.cn/read.php?tid-54612-fpage-0-toread--page-2.html>

(3) ب د ت نىڭ ھەر يىلى

2-ئاينىڭ 21-كۈنى

«خەلقئارالىق ئانا تىل كۈنى»

قىلىپ بەكىتكەنلىگى (ئۇيغۇرچە)

:

<http://anatilim.blogbus.com/logs/35011024.html>

[http://anatilim.blogbus.com/
ogs/34715312.html](http://anatilim.blogbus.com/logs/34715312.html)

4) ب د ت نىڭ ھەر يىلى
2-ئاينىڭ 21-كۈنى
«خەلقئارالىق ئانا تىل كۈنى»
قىلىپ بەكىتكەنلىگى (ئىنگلىزچە):

[http://www.un.org/depts/dhl/
language/index.html](http://www.un.org/depts/dhl/language/index.html)

<http://webworld.unesco.org/i>
/mld

5) «قوپە ئېشەك، ئويغان،

قۇياش كۆتۈرۈلدى:»:

<http://www.bilik.cn/bbs/viewthread.php?tid=21148>

3 - قىسىم

2009 - يىلى 3 - ئاينىڭ 1 -
كۈنى

(بۇ ماقالىنى ھېچ كىمدىن
رۇخسەت سورىماي، مەنبەسىنى
ئەسكەرتكەن ھالدا باشقا تور
بەتلەردە ئېلان قىلىشىڭىز
بولۇۋېرىدۇ.)

مەن ئۇشبۇ يازمامدا كەڭگەس
(Kangas) خانىم قاتارلىق 4
نەپەر دۇنياغا تونۇلغان
مۇتەخەسسسلەر تەييارلاپ،
2008-يىلى 21-ئاپرېلدىن 2-
مايغىچە ئېچىلغان بىرلەشكەن
دۆلەتلەر تەشكىلاتى (ب د ت) نىڭ
«يەرلىك مەسىلىلەر توغرىسىدىكى
7-نۆۋەتلىك دائىمىي سۆھبەت
يىغىنى» دا دوكلات قىلغان 30
بەتللىك ئىنگلىزچە

«مۇتەخەسسسلەر ئىلمىي ماقالىسى» نىڭ مەزمۇنىنى تونۇشتۇرۇشنى داۋاملاشتۇرىمەن. رەسمىي مەزمۇنى باشلاشتىن بۇرۇن، مەن ئالدى بىلەن ئۆزۈم يېقىنىدا ھېس قىلغان بەزى مەسىلىلەر ئۈستىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتىمەن. مەن يېقىندا مەلۇم بىر ئۇيغۇر تور بېتىدە تۆۋەندىكى ئۇچۇرنى ئوقۇدۇم: «بۈگۈن مەن داڭلىق يازغۇچىلار

بىلەن بىللە بىر سورۇندا بولۇپ
قالدىم. ... ئۇلار تۇيۇقسىزلا قوش
تىلىنى مۇلاھىزە قىلىشىپ قالدى.
مەن ئۇلارنىڭ مۇلاھىزىلىرىنىڭ
جەۋھىرىنى سىلەرگە يەتكۈزۈشنى
توغرا تاپتىم: قوش تىل مىللەتنىڭ
تەقدىرىنى بەلگىلەيدىغان، يىراقنى
كۆرەرلىك بىلەن ئوتتۇرىغا
قويۇلغان، دانا تەدبىر، ھازىر
جەمئىيىتىمىزدە نۇر بەكرىنىڭ
قوش تىل سىياسىتىگە قارشى

كۆپلىگەن پىكىر يېغىپ ئۇنى
تۈزكۈر، دېيىشتەك ئەھۋاللار بار. بۇ
ئۇلارنىڭ پەقەت مىللىي
ھېسسىياتى بويىچە، قارىغۇلارچە
دېگەن گېپى خالاس. بۇنى بىز
يازغۇچىلار ھېس قىلىپ يەتمىسەك
، ئادەتتىكىكى كىشىلەر
ئاسانلىقچە چۈشەنمەيدۇ. نۇر
بەكرىنىڭ سىياستى توغرا بولغان،
يەنى ھازىر مىللىتىمىز يېزىقنى
ساقلاپ قالمىدۇق ياكى ناننى

تۇتۇپ يەمدۇق دېگەن مەسىلىگە
دۇچ كەلدى، ئەگەر سەن كۆرۈنۈش
بويىغا قالغان يېزىقىمىزنىلا ئوقۇتۇمىز
دەپ، خەنزۇ تىلىنى چەتكە
قاقساڭ، سېنىڭ نېنىڭنى ياتلار
تۇتۇپ يەيدۇ. ئەگەر سەن بۇ
تىلنى بىلسەڭ ئۆزۈڭنىڭ نېنىڭنى
ئۆزۈڭ تۇتۇپ يەيسەن. ھەم
مىللىتىمىز بىر قىسىم مىللەتلەردىن
ئېشىپ كېتىدۇ. ئەينى ۋاقىتتا
رەھمەتلىك سەيپىدىن ئەزىزى

نېمىشقا يېزىقىمىزنى لاتىن يېزىقى
ئاساسىدىكى ھەرپچە يېزىققە
ئۆزگەرتتىمىز ، پۈتۈنلەي
مېللىتىمىزنىڭ بەزى مىللەتلەردىن
تېزدىن ئېشىپ كېتىشى ئۈچۈن ،
لېكىن بۇ ياخشى نىيەت
مەركەزدىكىلەر تەرىپىدىن
ئەمەلدىن قالدى. بىز يەنە مۇشۇ
يېزىقىمىزنى قوللانماق ، بۇمۇ
بىزنىڭ ئۆزىمىزنىڭ يېزىقى ئەمەس ،
ئەرەب ھەرپى ئاساسىدا بارلىققا

كەلگەن. ئەمدىلىكتە نۇر بەكرى
سەيپىدىن ئەزىزنىڭ يولىنى
تۇتۇۋاتىدۇ، مانا بۇ دانا
سىياسەت، ئۇ بىزنىڭ ئۇيغۇرنى
تەرەققىي تاپقۇزماقچى، ئەمما
يېزىقىمىزنى قۇربان قىلىش
ئارقىلىق قىلماقچى، بۇ ئارقىلىق
كېيىنكى ئەۋلادلارغا ياشاش
پۇرسىتى قالدۇرماقچى، نۇر بەكرى
ھازىر خەنزۇلارنىڭ "چەت ئەلنىڭ
ئارتۇقچىلىقىنى ئىگىلەپ ئۆزىمىزنى

كۈچلەندۈرۈپ، روناق تاپقۇزۇش،
ئۆزىمىزنىڭ مېغىزىنى ئۆزىمىز
چىقىش " دېگەن مۇساپىسىنى قايتا
بېسىپ ، بىز ئۇيغۇرلارنى
يېزىقتىكى ئاچچىق قىسمەتلەردىن
بىراقلا قۇتقۇزمىماقچى، ئەگەر
ئۇيغۇرلار يېزىق ئۆتكىلىدىن
جايدا ئۆتۈپ كەتسە قالدى
ئىشلار كېيىنكىلەرگە ئامانەت، مانا
بۇ نۇر بەكرىنىڭ ئاجايىپ يىراقنى
كۆرەرسىڭ بىلەن يولغا قويغان

سىياسىتى. مانا بۇلار بۇ داڭلىق
يىزاغۇچى ، ئەدەبىي
تەنقىدچىلرىمىزنىڭ پىكرى. ...»
(شەخسىلەرنىڭ ئىسمى ۋە باشقا
بىر قىسىم جايلرى قىسقارتىلدى).
مەن بۇ ئۇچۇرنى ئوقۇپ
بولغاندىن كېيىن ، بىرەر
ھەپتىگىچە بىر ئىنتايىن
مۇرەككەپ روھى ھالەت ئىچىدە
ئۆتتۈم. ماقالە يېزىشنى
داۋاملاشتۇرۇشقا قولۇم زادىلا

بارمىدى. ناھايىتى كۆپ
ئويلاندىم. ئۇيغۇرلار ئىچىدىكى
بىلىمى ئەڭ يۇقىرى كىشىلەرنىڭ
بىر قىسمى بولغان ئۇيغۇر
يازغۇچىلىرىنىڭ بەزىلىرى «قوش
تىللىق مائارىپ» مەسلىسىگە
مۇشۇنداق قارايدىكەن. تۆۋەن
قاتلاملاردىكى يېڭى مائارىپ
سىياسەتلىرىنى تۈزۈپ چىقىپ
ئىجرا قىلىۋاتقان ئۇيغۇر ئەمەل
ئەھلىلىرىدىن نېمىنى ئۈمىد قىلىش

مۇمكىن؟ ئادەتتىكى
پۇقرالاردىنچۇ؟

ئويلاپ باقسام، ئۇيغۇر
دىيارىدىكى ئالىي مەكتەپلەردە
ئۇيغۇر تىلىنى ئىشلىتىشنى
ئەمەلدىن قالدۇرۇش تەكلىپىنى
ئەڭ دەسلەپتە بىر ئۇيغۇر
ئوتتۇرىغا قويغان ئىكەن. ئۇ
ئادەم بىلىم ئەھلىمۇ ياكى ئەمەل
ئەھلىمۇ، ئۇنىسى ماڭا ئېنىق
ئەمەس. ئىشقىلىپ ئۇ كىشىنىڭ

مەن ئۇشبۇ يازمامدا تونۇشتۇرۇپ
ئۆتكەن چەت ئەللەردىكى
تارىخىي پىكىتلار، تارىخى
تەجرىبە ساۋاقلار، يەرلىك مىللەت
مائارىپى ۋە ئانا تىل
توغرىسىدىكى ھازىرقى زامان
ئىلىم-پەن نەزەرىيىلىرى، ھەمدە
بۇ جەھەتتىكى خەلقئارالىق
قانۇن-كېلىشىملەردىن ئانچە
خەۋىرى يوق بىر ئەرباب
ئىكەنلىكى ئېنىق. مېنىڭ

ئاڭلىشىمچە، ئۇيغۇر دىيارىكى
باشلانغۇچ مەكتەپ ھەتتا
يەسلىدىن تارتىپ «قوش تىللىق
تەربىيە» نى يولغا قويۇش
سىياسىتىنى دەسلەپتە كۆتۈرۈپ
چىققان كىشىمۇ بىر يۇقىرى
دەرىجىلىك ئۇيغۇر ئەمەل ئەھلى
ئىكەن. ئاڭلىسام ئۇ كىشى ھەتتا
بىر يىغىندا «تۇڭگانلارنىڭ ئۆز
تىلى يوق، لېكىن ئۇلار بىر ئايرىم
مىللەتتۇ؟ مەن ئۇيغۇرچىنى تازا

دېگەندەك بىلمەيمەن، ئەمما
مەنبۇ بىر ئۇيغۇرغۇ؟» دېگەنگە
ئوخشاش سۆزلەرنى قىلغانىكەن.
مەن ئۇشبۇ يازمانىڭ 1 - ۋە
2 - قىسىمىدا تەسۋىرلەپ
ئۆتكىنىمدەك، دۇنيادىكى بىر
قىسىم دۆلەتلەردە مائارىپ
ۋاستىسىدىن پايدىلىنىپ يەرلىك
مىللەتلەرنى ئاسسىمىلياتسىيە
قىلىپ يوقىتىش ئىشلىرى 1800 -
يىللارنىڭ باشلىرىدىلا باشلانغان

بولۇپ، نۇرغۇن مىللەتلەر مانا ئاشۇنداق سىياسەتنىڭ قۇربانى بولۇپ كەتكەن. ھەتتا ھازىر دۇنيادا ئەڭ ئىلغار دۆلەت بولۇپ سانىلىدىغان ئامېرىكا بىلەن كانادامۇ ئەينى ۋاقىتتا ئۆز دۆلەتلىرىدىكى ئىندىئانلىقلارنى مانا ئاشۇنداق ۋاسىتە بىلەن يوقاتقان. بۇ يەردە مەن ئوقۇرمەنلەرگە ئابىرال خانىمدىن «ئامېرىكا ئىندىئانلىرى

تەقدىرىدىن ئويلىغانلىرىم»
دېگەن يازمىسىنى بىر قېتىم ئوقۇپ
چىقىشىنى تەشەببۇس قىلىمەن. ئۇ
ماقالىنىڭ تور بەت ئادرېسى مۇشۇ
يازمىنىڭ ئاخىرىدا بار. يۇقىرىقى
بىر ئابزاس ئۇچۇردىن
كۆرىۋالغىنىمىزدەك، ھازىر ئۇيغۇر
دىيارىدىكى بىر قىسىم كىشىلەر
ئۆزلىرىنى مۇنداق ئىككى تاللاش
يولىدىن پەقەت بىرسىنىلا تاللاشقا
مەجبۇر، دەپ قارايدىكەن: ئۇنىڭ

بىرى ئانا تىلنى ساقلاپ قېلىش،
يەنە بىرى بولسا قولدىكى نانى
ساقلاپ قېلىش. لېكىن، پۈتۈن
دۇنياغا تونۇلغان، پۈتۈن دۇنيا
ئېتىراپ قىلىدىغان، ب د ت مۇ بىر
مەسلىھەتچى سۈپىتىدە قاراۋاتقان
كەڭگەيس خانىم ئۆزىنىڭ پۈتۈن
ئۆمرىنى يەرلىك مىللەتنىڭ ئانا
تىلى ھەققىدىكى تەتقىقاتلار
ئۈچۈن سەرپ قىلىپ، ئەڭ
ئاخىرىدا «ئەگەر سىز باشلانغۇچ

1- سىنىپتىن تارتىپ ئۆز ئانا
تىلىڭىزنى ئۆگەنمەيدىكەنسىز، سىز
ئۆز ئانا تىلىڭىزدىنمۇ ئايرىلىسىز،
مىللىتىڭىزنىمۇ يوقىتىسىز، ھەمدە
قولۇڭىزدىكى ناندىنمۇ ئايرىلىسىز»
دېگەنگە ئوخشاش بىر خۇلاسىگە
كەلگەن. ئەگەر كەڭگەپس
خانمىنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى تېخىمۇ
تەپسىلىي راق بىلمەكچى بولسىڭىز،
ئۇششۇ يازمىنىڭ 1- قىسمىنى
ئوقۇڭ. ئەگەر ئىنگىلىزچىنى

بىلىشىڭىز مۇشۇ يازمىنىڭ
ئاخىرىدا بېرىلگەن كەڭگەش
خانمىنىڭ تەرجىمىسىمۇ كۆرۈپ
بېقىڭ. بەزى دۆلەت ھۆكۈمىتىنىڭ
«قوش تىللىق مائارىپ»
توغرىسىدا، ھەمدە يەرلىك مىللەت
بالىلىرىغا ئانا تىلىنى
ئۆگەتمىگەندە كېلىپ چىقىدىغان
يامان ئاقىۋەتلەر توغرىسىدا ئېلىپ
بارغان ھېچ قانداق ئىلمىي
تەتقىقاتلىرى يوق. ئۇنداق

قىلىشىنىمۇ ئانچە خالاپ
كەتمەيدۇ. لېكىن ئۇلار يەرلىك
مىللەتلەرنى ئاسسىمىلياتسىيە
قىلىشتا ناھايىتى زور تەجربە -
ساۋاقلارغا ئىگە بولۇپ، ئۇلارنى بۇ
جەھەتتە دۇنيا بويىچە ئەڭ
يۇقىرى سەۋىيىگە ئىگە، دېيىشكە
بولىدۇ. مەن ھازىرغىچە ئوقۇغان
قوش تىللىق مائارىپ، يەرلىك
مىللەت مائارىپى ۋە ئانا تىل
توغرىسىدىكى ئىلمىي ماقالە ۋە

كىتابلارنىڭ مەزمۇنىغا
ئاساسلانغاندا، ھازىر ئۇيغۇر
دىيارىدا يولغا قويۇلۇۋاتقان بىر
قىسىم مائارىپ تۈزۈملىرى ئۇيغۇر
بالىلىرىنىڭ خەنزۇ تىلى ساۋاتىنى
تولۇق چىرىدۇ، لېكىن، ئۇلارنىڭ
بىلىم ئاساسىنى ھەرگىزمۇ نورمال
تولۇقسىز ۋە تولۇق ئوتتۇرا
مەكتەپ سەۋىيىسىگە
ئاپىرالمايدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار
جۇڭگو جەمئىيىتىدە يات

مىللەتلەر بىلەن ھەرگىزمۇ
رىقابەتلىشەلمەي، پەقەت خەنزۇ
تىلىنى ۋاسىتە قىلغان تىۋەن
دەرىجىلىك خىزمەتلەرگىلا
يارايدىغان ئادەملەردىن بولۇپ
يېتىشىپ چىقىدۇ. ئۆزلىرىنىڭ ئانا
تىلىدىن تولۇق ساۋاتى چىقمايدۇ.
شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئۆزىنىڭ
بالىلىرىغا ئانا تىل بىلەن ئۇيغۇر
مەدەنىيىتىنى ئۆتكۈزۈپ
بېرەلمەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇر

تىلى ۋە ئۇيغۇر مەدەنىيىتى
يوقايدۇ. كەڭگىس خانىم ۋە ب د
ت نىڭ «مۇتەخەسسسلەر
ئىلمىي ماقالىسى» دىكى ئىلمىي
نەزەرىيىلەرگە ئاساسلانغاندا،
يەسىلى ۋە باشلانغۇچنىڭ 1 -
يىللىقىدىن باشلاپ پەقەت يات
تىلنىلا ئۆگىتىش، ھەممە
دەرسلەرنى يات تىلدا ئۆتۈش،
يات تىلدا بىلەن يەرلىك تىلدا
مەكتەپلەرنى بىرلەشتۈرۈۋېتىش،

يەرلىك مىللەت بالىلىرىنى
مەكتەپتە يېتىپ-ئوقۇيدىغان
ياتاقلىق مەكتەپنى يولغا قويۇش
ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ئۆز ئانا تىل
مۇھىتىدا ياشاش پۇرسىتىنى يوق
قىلىۋېتىش، ئانا تىلنى مەكتەپ
ئىچىدە چەكلەش، بالىلارنى
كىچىكىدىن باشلاپلا ئۆز ئۆيىدىن
ۋە ئۆز مىللىي رايونىدىن يىراق
جايلاردىكى يات مىللەت رايونىغا
ئەۋەتىپ ئوقۇتۇش، يات تىل

ئوقۇتۇشىدا كۆرۈنەرلىك نەتىجە
كۆرسەتكەن ئوقۇتقۇچىلارنى
مۇكاپاتلاش، يات تىل ئوقۇتۇشىدا
نەتىجىسى ياخشى بولغان
مەكتەپلەرنىڭ ئىقتىسادىي ياردەم
مقدارىنى ئۆستۈرۈپ بېرىش ۋە
ئۇلارنىڭ مەكتەپ شارائىتىنى
باشقىلارنىڭكىدىن جىق ياخشى
قىلىپ بېرىش قاتارلىق بىر قاتار
ئىشلار دەل بىر يەرلىك مىللەتنى
ئاسسىمىلياتسىيە قىلىپ

يوقتىنىڭ كەم بولسا
بولمايدىغان خۇرۇچىدىن
ئىبارەتتۇر.

بەزى قېرىنداشلىرىمىز ئۆز
يازمىلىرىدا «ئۇيغۇر مائارىپىنى
بەرپا قىلىش» دېگەندەك سۆزلەرنى
ئىشلىتىدىكەن. مېنىڭچە «ئۇيغۇر
مائارىپىنى بەرپا قىلىش»
دەيدىغان ئىش مەۋجۇت ئەمەس.
ئۇيغۇر مائارىپى 50-يىللاردىلا
ئاللىقاچان بەرپا بولۇپ بولغان.

مېنىڭ بىلىشىمچە، ئاشۇ چاغدىلا
سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا
تەربىيىلىنىپ كەلگەن بىر
ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىنىڭ كۈچى
بىلەن ئۇيغۇر مائارىپىنىڭ
سەۋىيىسى جۇڭگو جەمئىيىتىدە
خېلى يۇقىرى ئورۇننى ئىگىلىگەن.
1978-يىلى مەن شىنجاڭ
ئۇنىۋېرسىتېتىغا قوبۇل قىلىنىپ
ئۈرۈمچىگە كەلگەندە، ئۇيغۇر
دىيارىدىكى بارلىق باشلانغۇچ ۋە

ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ ھەممىسى
ئۇيغۇر تىلىدىكى مەكتەپلەر
بولۇپلا قالماستىن، شىنجاڭ
ئۇنىۋېرسىتېتى، شىنجاڭ سانائەت
ئىنستىتۇتى، شىنجاڭ يېزا ئىگىلىك
ئىنستىتۇتى، قەشقەر پېداگوگىكا
ئىنستىتۇتى ۋە ئىلى پېداگوگىكا
ئىنستىتۇتى قاتارلىق ئالىي
مەكتەپلەرنىڭ ھەممىسىمۇ ئۇيغۇر
تىلىدا دەرس ئۆتىدىغان كۈچلۈك
ئۇيغۇر ئوقۇتقۇچىلىرى بىلەن

قوشۇنلىنىپ بولغان ئىكەن (ئاشۇ
ئوقۇتقۇچىلارنىڭ بىرسى ماڭا
فىزىكا دەرسى بەرگەن، مەن ئەڭ
ھۆرمەتلەيدىغان ۋە ئەڭ قايىل
بولغان ئوقۇتقۇچىلارنىڭ بىرى
بولغان ئۇستازىم غاپپار
ئابدۇلغېنى ئىدى. مەن داۋاملىق
«ئەگەر مەن چەت ئەلگە چىقىپ
كەتمىگەن بولسام، ئاشۇ غاپپار
ئاكا ئۇچرىغان ئادالەتسىزلىككە
مەنمۇ ئۇچرىغان بولاتتىم»، دەپ

ئويلايتتىم. ئالدىنقى كۈنى مەن
بۇ ئاكىمىزنىڭ مۇشۇ 24-فېۋرال
كۈنى 73 يېشىدا ئۈرۈمچىدە
ۋاپات بولغىنىنى ئاڭلاپ، ئىنتايىن
قايغۇردۇم. ئىنتايىن ئازابلاندىم.
مەرھۇمنىڭ ياتقان يېرى جەننەتتە
بولغاي. مېنىڭ بىلىشىمچە،
پۈتۈن جۇڭگو بويىچە شۇ چاغدا
ئالى مەكتەپتە ئۆز ئانا تىلىدا
دەرس ئۆتەلەيدىغان يەرلىك
مىللەتلەردىن پەقەت ئۇيغۇرلارلا

بار ئىدى. ئۇيغۇر مائارىپى
ھازىرغىچە نۇرغۇن ياراملىق
كىشىلەرنى يېتىلدۈردى.
مەسىلەن، مەن «ئۇيغۇرلار دۆت
ئەمەس، ئەقىللىق» دېگەن
يازمامدا تىلغا ئالغان كىشىلەرنىڭ
كۆپىنچىسى ئۇيغۇر مائارىپىنىڭ
مەھسۇلى بولۇپ، مەنمۇ شۇلارنىڭ
بىرى. قىسقىسى، ھازىرقى مەسىلە
«ئۇيغۇر مائارىپىنى بەرپا قىلىش»
قىلىش ئەمەس. ھازىرقى مەسىلە

ئاللىقاچان بەرپا بولۇپ بولغان
ئۇيغۇر مائارىپىنىڭ يوق قىلىنىشى.
پۈتۈن ئۇيغۇرلار دۇچ كەلگەن بىر
كەسكىن مەسلە بولسا، «ئۇيغۇر
مائارىپىنى قوغداپ ۋە ساقلاپ
قېلىش» تىن ئىبارەتتۇر. مەن ھەر
بىر ئۇيغۇر قېرىنداشىمىزنىڭ بۇ
ھەقىقەتنى ھېچ قانداق ۋاقىتتا
ئەستىن چىقىرىپ قويماسلىقىنى
ئۈمىد قىلىمەن.

مەن ئەمدى يازمامنىڭ ئەڭ

بېشىدا تەسۋىرلىگەن بىر قانچە
ئۇيغۇر يازغۇچىلار قىلغان
سۆزلەرگە قايتىپ كېلەي.
مېنىڭچە ھازىر ئۇيغۇر مائارىپىدا
مىللەتكە ئىنتايىن ئېغىر زىيانلارنى
ئېلىپ كېلىدىغان بۇزغۇنچىلىقلارنى
كەلتۈرۈپ چىقىرىۋاتقانلار
ئاساسەن مۇنداق ئۈچ خىلدىكى
كىشىلەر: ئۇيغۇرلار ئۈچۈن
خەتىرى ئەڭ چوڭ بولۇۋاتقىنى
بىرىنچى خىلدىكى كىشىلەر بولۇپ،

ئۇلار توغرىسىدا بۇ يەردە بىر نەرسە دېيىش مۇۋاپىق ئەمەس. شۇڭا مەن ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئۆز تەپەككۈرىنى ئىشقا سېلىپ، بۇ بوش ئورۇننى ئۆزلىرى توردۇرىۋېلىشنى سورايمەن.

ئىككىنچى خىلدىكىسى ئەمەل ئۈچۈن ھەممىدىن ۋاز كېچىدىدىغان، ئەمەل ئۈچۈن ھەممىنى قۇربان قىلىدىغان، سىياسىي، ئىجتىمائىي ۋە

ئىقتىسادىي ئورنى يۇقىرى بولغان
بىلەن ساپاسى ناھايىتى تۆۋەن،
روھىيىتى ناھايىتى چىرىكلىشىپ
كەتكەن ئۇيغۇرلار. بۇلارنىڭ سانى
كۆپ ئەمەس. ئۇلارنىڭ سانى
ئۇيغۇر نوپۇسىنىڭ 5 پىرسەنتىنىمۇ
ئىگىلىمەيدۇ. لېكىن ئۇلار
باشقىلارنىڭ ئىنتايىن كۈچلۈك
پايدىلىنىش قورالى بولۇپ،
ئۇلارنىڭ مىللەتكە كەلتۈرۈۋاتقان
زىيانلىرى ئىنتايىن زور، ئىنتايىن

ئېغىر بولۇۋاتىدۇ. ئۇلار كەلتۈرۈپ
چىقارغان نۇرغۇن زىيانلارنىڭ
ئورنىنى كەلگۈسىدە
تولدۇرۇۋالغىلى بولمايدۇ. مەن بۇ
خىلدىكى كىشىلەرگە ھاياتلا
بولسام قاتتىق غەزەپلىنىمەن.
ئۇلارغا ئىنتايىن نەپرەتلىنىمەن.
خۇدايىم بۇيرۇسا تارىخ ئۇلارنىڭ
تېگىشلىك جاجىسىنى بېرەر.

ئۈچىنچىسى، بىلىم
قەھەتچىلىكىدە ياشاشقا مەجبۇر

بولغان بىر قىسىم ئۇيغۇر ئەمەل ۋە
بىلىم ئەھلىلىرى. بۇ كىشىلەرنىڭ
مېڭىسى يەرلىك مىللەت مائارىپى
ۋە ئانا تىل توغرىسىدىكى تارىخىي
تەجرىبە-ساۋاقلار ۋە ھازىرقى
زامان ئىلمىي نەزەرىيىلىرى بىلەن
قوراللانغان ئەمەس—ئۇلارنىڭ بۇ
جەھەتتىكى ئۇچۇرلارغا ۋە
بىلىملەرگە ئىگە بولۇش
ئىمكانىيىتى ئانچە يوق. بۇ
جەھەتتىكى ئىلىم-پەن

بىلىمىدىن خەۋىرى يوق (ئەگەر مەن چەت ئەلدە بولمىغان بولسام، ياكى ئىنگىلىز تىلىنى ھازىرقىدەك پۇختا بىلىمگەن بولسام، مۇشۇنداق يازمىلىرىمدا پايدىلىنىۋاتقان ئۇچۇرلارغا ئېرىشىش مائىمۇ مۇمكىن بولمىغان بولاتتى). ئىمكانىيىتى بارلار بار دېگەن تەقدىردىمۇ ئۇلار بۇنداق بىلىملەرگە ئانچە قىزىقىپ كەتمەيدۇ. شۇنداق تۇرۇقلۇق، بۇ

خىلدىكى ھەر دەرىجىلىك ئەمەل
ئەھلىلىرى باشقىلار «قوش تىلىق
مائارىپ» ئىشىدا تۈزۈپ چىققان
خاتىلارغا لايىھىلەرنى پەقەت ئۆز
ھېسسىياتىغا ياكى ئۆز خىيالىغا
تايىنىپلا قوللاۋاتىدۇ. ئۇلارنى
ئاۋاز بېرىپ تەستىقلاۋاتىدۇ. ياكى
بولمىسا، باشقىلار «دوپپىسىنى
ئەكەل» دېسە، بېشىنى كېسىپ
ئاپىرىپ بېرىۋاتىدۇ. مەسىلەن،
ئۇلار ئۇيغۇر باشلانغۇچ مەكتەپنى

خەنزۇ مەكتەپ بىلەن
بىرلەشتۈرۈپ، ئۇنىڭ مۇدىرىنى
خەنزۇدىن قىلىش، ئۇيغۇر
بىلىملىرىنى ئۆز ئۆيى ۋە ئۆز
جەمئىيىتىدىن يىراق جايلاردىكى
ياتاقلىق مەكتەپتە ئوقۇيدىغان
قىلىش، باشلانغۇچ 1-سىنىپىدىن
باشلاپ پەقەت خەنزۇ تىلىنىلا
ئىشلىتىش، ئۇيغۇر ئېلىپبەسىنى
باشلانغۇچ 3-سىنىپىغا
كۆچمىگىچە دەرسلىك قىلىپ

ئۆتمەسلىك دېگەندەك ھېچ قانداق
ئىلمىي ئاساسى يوق خاتا
سىياسەتلەرنى تۈزۈپ چىقىپ
يولغا قويۇۋاتىدۇ (مەن يۇقىرىقى
ئەھۋاللارنى توردىكى ئىنكاسلاردىن
بىلىدىم). شۇ سەۋەبتىن ھازىر
نۇرغۇن ئۇيغۇر مەكتەپلىرىدىكى
بالىلار ئۈچۈن «قوش تىللىق
مائارىپ» دېگەن سۆز «پەقەت
خەنزۇ تىلىنىلا ئۆگىنىش مائارىپى»
بولۇپ قالغىلى تۇرۇپتۇ. يەنى ھېچ

قانداق ساۋاتى چىقىمىغان يات
تىلىدا باشلانغۇچنىڭ ئاساسىي
بىلىملىرىنى ئۆگىنىپ ھەزىم قىلىش
مۇمكىن بولماي، خېلى كۆپ
ساندىكى ئۇيغۇر مەكتەپ
بالىلىرىنىڭ ئوقۇ-ئوقۇتۇش
پائالىيىتى خەنزۇ تىلىنى ئۆگىنىش
سەۋىيىسىدىلا تۇرۇپ قالغىلى
تۇرۇپتۇ (بۇنىڭ بىر مىسالى
سۈپىتىدە مۇشۇ يازماننىڭ
ئاخىرىدىكى بىر توردىشىمىزنىڭ

ئىنكاسنى كۆرۈپ بېقىڭ). بۇ خىلدىكى ئەمەل ئەھلى ئەمەس كىشىلەر بولسا ئۆز خىيالىغا ياكى ئۆز ھېسسىياتىغا تايىنىپ قالايمىقان سۆزلەۋاتىدۇ. رەسمىي بولمىغان شەخسىي سورۇنلاردا ئۇنداق سۆزلىسە مېنىڭچە مەسىلە چوڭ ئەمەس. لېكىن، ئۇنداق قاراشلارنى يېزىپ، خەلق ئىچىدىكى يۇقىرى نوپۇزى بىلەن ئېلان قىلسا، ئۇنىڭ مىللەتكە

يەتكۈزىدىغان زىيىنىسىمۇ تۆۋەن
چاغلغىلى بولمايدۇ. مەن بۇ
خىلدىكى كىشىلەرنى ئەيىبلەشنى
خالىمايمەن. ئۇنىڭ ئەكسىچە،
مېنىڭ ئۇلارغا چوڭقۇر
ھېسداشلۇقىم بار. لېكىن مەن
ئۇلاردىن قاتتىق ئاغرىنماي
تۇرالمايمەن. ئۇلارغا قاتتىق
ئېچىنماي تۇرالمايمەن. مېنىڭ
ئۇلارغا دەيدىغىنىم، يېڭى ئىشنىڭ
قانداق ئىش ئىكەنلىكىنى

چۈشەنمىسىڭىز، ئۇنى قوللىماڭ.
ئۇنى تەستىقلىماڭ. توغرا-
خاتالۇقنى ئۆزىڭىز تېخى ھېچ
قانداق چۈشىنىپ يەتمىگەن،
بۇرۇن توغرىلىقى ئىسپاتلىنىپ
باقمىغان ئىشلارنى يېڭى سىياسەت
قىلىپ بېكىتمەڭ ھەمدە يولغا
قويۇپ ئىجرا قىلماڭ. ئىلمىي
ئاساسنى بىلمىسىڭىز، قالايمىقان
سۆزلىمەڭ.

مەن ئۇيغۇر پاراڭ سورۇنلىرىدا

ئەڭ كۆپ ئىشلىتىدىغان
سۆزلەرنىڭ بىرسى «مېنىڭ بۇ
جەھەتتە ھېچ قانداق بىلىم يوق
ئىكەن»، بولۇپ، يەنە بىرسى
«مېنىڭ بۇنداق ئىشلاردىن ئانچە
خەۋىرم يوق ئىكەن» دىن
ئىبارەت. بۇ سۆزلەرنى ئامېرىكا،
ياپونىيە ۋە ياۋروپادىكى تەرەققىي
تاپقان دۆلەتلەردىكى كىشىلەرمۇ
ناھايىتى كۆپ ئىشلىتىدۇ.
بىلىمگەننى بىلمەيمەن، دېسىڭىز

ھەرگىز يۈزىڭىز تۆكۈلمەيدۇ.
ھەرگىز ئابروۋىڭىزغا تەسىر
يەتمەيدۇ. ئۇنىڭ ئەكسىچە
سىزنىڭ كىشىلەر كۆڭلىدىكى
ئورنىڭىز تېخىمۇ ئۆسىدۇ.
كىشىلەرنىڭ سىزگە بولغان
ھۆرمىتى تېخىمۇ ئاشىدۇ. مەن
چەت ئەلدە ماگىستىرلىق
ئۇنۋانىنى ئالغىچە ئوقۇغان بىر
قانچە ئۇيغۇرلاردىن بەزى بىر
ئىشلار، بولۇپمۇ تارىخى ئىشلار

توغرىسىدا سوال سورىغىنىمدا،
ئۇلار جاۋابنى بىلمىسىمۇ
قالايمىقان بىر نەرسىلەرنى دەپ،
ئۆزلىرىنى بىلمىك قىلىپ
كۆرسىتىشكە تىرىشتىغان ئىشلارنى
ئۇچىراتتىم. مەن ئۇلاردىن
ناھايىتى ئۈمىدسىزلەندىم.
سىزنىڭ ئېتىراپىڭىزدا سىز ياخشى
كۆرىدىغان ئادەملەر بار. سىز
ئىشىنىدىغان ئادەملەرمۇ بار. سىز
بىر ئىنتايىن مۇھىم ئىش

توغرىسىدا مەسلەھەت سوراشقا
موھتاج بولۇپ قالغاندا، سىز
قايسىسىنىڭ قېشىغا بارىسىز؟ سىز
ئۈچۈن قايسىسىنىڭ قىممىتى
بەككە يېقىنراق؟ مەن
باشقىلارنىڭ مېنى ياخشى
كۆرۈشىگە قارىغاندا ماڭا
ئىشىنىشىنى بەككە ئەۋزەل
كۆرىمەن. ئەگەر سىز يۇقىرىقى
3-خىلدىكى كىشىلەرنىڭ بىرى
بولسىڭىز، سىزمۇ مىللەتنىڭ

تەقدىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك
چوڭ ئىشلاردا باشقىلار ئىشەنسە
بولدىغان ئادەملەرنىڭ بىرى
بولۇشقا تىرىشىپ بېقىڭ.

ئۇيغۇرلار «پرىنسىپاللىق
ئىشلاردا چوقۇم ئىلمىي پوزىتسىيە
بولۇشى كېرەك» دېگەنگە
ئوخشاش سۆزلەرنى كۆپ
ئىشلىتىدۇ. بۇ يەردىكى
«پرىنسىپاللىق ئىش» دېگەن نېمە،
چۈشىنىمىسىز؟ سىتېپېن كوۋېي

Stephen « ئىنگلىزچە »
Covey « ئەپەندى ئۆزىنىڭ
«ئىش ئۈنۈمى يۇقىرى كىشىلەرنىڭ
يەتتە ئادىتى» دېگەن كىتابىدا
مۇنداق دەيدۇ: پرىنسىپ بىلەن
قىممەت كۆز قارىشى
ئوتتۇرىسىدىكى پەرقنى بىلىۋېلىش
ئىنتايىن مۇھىم. پرىنسىپ
دېگىنىمىز تەبىئىي قانۇنىيەتلەردىن
ئىبارەت. ئۇ بىز ئۈچۈن بىر تاشقى
نەرسە بولۇپ، ئۇ ئاخىرقى ھېسابتا

بىزنىڭ ھەرىكىتىمىزنىڭ
نەتىجىسىنىڭ قانداق بولۇشىنى
بەلگىلەيدۇ. قىممەت كۆز قارىشى
بىز ئۈچۈن ئىچكى نەرسىدۇر. ئۇ
سۇبيېكتىپ بولىدۇ، ھەمدە بىزنىڭ
ھەرىكىتىمىزگە يېتەكچىلىك
قىلىدىغان رولنى ئۆتەيدۇ. مەن
كىشىلەرنىڭ پىرىنسىپىنى
قەدىرلەيدىغان بىر دەرىجىگە
يېتىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.
شۇنداق بولغاندىلا سىز ھازىر

ئۈمىد قىلغان نەتىجىگە
ئېرىشەلەيسىز، ھەمدە شۇ ئارقىلىق
كەلگۈسىدە تېخىمۇ زور
نەتىجىلەرگە ئېرىشىش ئۈچۈنمۇ
يول ئاچالايسىز. مېنىڭ
«ئۈنۈملۈك ئىش قىلىش» قا
بېرىدىغان ئېنىقلىما ئەنە شۇ.
ھەر بىر ئادەمنىڭ، جۈملىدىن
جىنايەتچىلەرنىڭمۇ قىممەت كۆز
قارىشى بار. قىممەت كۆز قارىشى
كىشىلەرنىڭ ھەرىكىتىنى

باشقۇرىدۇ. پرىنسىپ بولسا ئاشۇ
ھەرىكەتلەرنىڭ نەتىجىسىنىڭ
قانداق بولۇشىنى بەلگىلەيدۇ.
پرىنسىپ بىزگە بېقىنمايدۇ. بىزنىڭ
ئۇنىڭدىن خەۋىرىمىز بارمۇ-يوق،
بىز ئۇنى قوبۇل قىلىمىزمۇ-يوق،
بىز ئۇنى ياقىتۇرمىزمۇ-يوق،
ئۇنىڭغا ئىشىنىمىزمۇ-يوق،
ئۇنىڭغا بوي سۇنمىزمۇ-يوق
دېگەنلەرنىڭ قانداق بولۇشىدىن
قەتئىينەزەر، پرىنسىپ ئۆز رولىنى

جارى قىلدۇرۇۋېرىدۇ. مەن شۇنى
چوڭقۇر تونۇپ يەتتىمكى،
كەمتەرلىك بارلىق گۈزەل
ئەخلاقلارنىڭ ئانىسىدۇر.
كەمتەرلىك «ئىشلارنى كونترول
قىلىدىغىنى بىز ئەمەس. ئىشلارنى
كونترول قىلىدىغىنى پىرىنسىپ.
شۇڭا بىز ئۆزىمىزنى پىرىنسىپقا ئاتا
قىلىشىمىز كېرەك»، دەيدۇ. غۇرۇر
بولسا «ئىشلارنى ئىدارە قىلغۇچى
دېگەن بىز. بىزنىڭ قىممەت كۆز

قارشىمىز بىزنىڭ ھەرىكىتىمىزنى
ئىدارە قىلىدىغان بولغاچقا، بىز ئۆز
ھاياتىمىزنى ئۆزىمىز خالىغان يول
بىلەن ياشىساق بولۇۋېرىدۇ»،
دەيدۇ. سىز ئاشۇنداق قىلىشىڭىز
بولۇۋېرىدۇ. لېكىن، سىزنىڭ
ھەرىكىتىڭىزنىڭ نەتىجىسىنى
سىزنىڭ قىممەت كۆز قارىشىڭىز
ئەمەس، پىرىنسىپلار بەلگىلەيدۇ.
شۇڭلاشقا بىز پىرىنسىپلارنى
قەدىرلىشىمىز كېرەك. (ئەركىن

سەدىقنىڭ ئىزاھاتى: ئىنگلىز تىلىدا «قىممەت كۆز قارىشى» دېگەن سۆز بىلەن «قەدىرلەش» دېگەن سۆزگە بىرلا «value» دېگەن سۆزنى ئىشلىتىدۇ.

مەن بۇ بىر ئابزاس سۆزنى بۇ يەرگە نېمە ئۈچۈن قىستۇرۇپ قويدۇم، بىلەمسىز؟ مېنىڭ مەقسىتىم يەنىلا مۇنداق بىر نەرسىنى تەكىتلەپ قويۇش: كەڭگەپس خانىم قاتارلىق

خەلقئارالىق مۇتەخەسسسلەر بىر
ئۆمۈر ئېلىپ بارغان (كەڭگەيس
خانم ھازىر 60 ياشتىن ھالقىپتۇ)
ئىلمىي تەتقىقاتلار ئاساسىدا
خۇلاسەلەپ چىققان ئىلمىي
يەكۈنلەر «پرىنسىپلار» نىڭ
كونتروللۇقى بىلەن ۋۇجۇدقا
چىققان ئىشلار بولۇپ، ھازىر
ئۇيغۇر دىيارىدا يولغا
قويۇلۇۋاتقان ئاتالمىش «قوش
تىلىق مائارىپ» تۈزۈمى بولسا

بەزى بىر غەيرىي «قىممەت كۆز قارىشى» نىڭ يېتەكچىلىكىدە مەيدانغا كەلگەن نەرسىلەردۇر. بۇنداق «قىممەت كۆز قارىشى» دىن كېلىپ چىققان ھەرىكەتلەرنىڭ ئاقىۋىتىنى كونترول قىلىدىغىنى ئاشۇ «پرىنسىپلار» بولغاچقا، ئۇنىڭدىن ئاللىبۇرۇن ئىستاپلىنىپ بولغان ئاقىۋەتلەرگە ئوخشاش يامان ئاقىۋەتلەر كېلىپ چىقىپ،

ئۇيغۇرلار ۋەيرانلىققا ئۇچرايدۇ.
مېنىڭ ئالدىنقى 4 قېتىملىق
يازمامغا قارىتا ئۇيغۇر تور
بەتلەرگە يېزىلغان ئىنكاسلاردا
نۇرغۇن ئوقۇرمەنلەر «بىز قانداق
قىلىشىمىز كېرەك» دېگەن سوالنى
كۆپ قېتىم سوراپتۇ. مەن ئۆزۈم
چەت ئەلدە تۇرۇۋېلىپ،
ۋەتەندىكىلەرگە «ئانداق قىلىڭلار،
مۇنداق قىلىڭلار» دېسەم مۇۋاپىق
بولمايدۇ. ئۇنداق قىلىسام

ئادالەتسىزلىك قىلغان بولمەن.
شۇڭا مەن ھازىرغىچە پەقەت
قانۇن ئىچىدە تۇرۇپ قىلغىلى
بولدىغان بەزى ئىشلارنىلا قىلغا
ئېلىپ ئۆتتۈم. ھازىر قىلغىلى
بولدىغان ئاشۇنداق ئىشلاردىن
يەنە ئىككىسى بار. ئۇنىڭ بىرى،
مېنىڭ «يەرلىك مىللەت مائارىپى
ۋە ئانا تىل» ھەققىدىكى بارلىق
يازمىلىرىمنى بىرلەشتۈرۈپ، بېسىپ
چىقىرىشقا قۇلايلىق بىر ھۆججەت

قىلىپ تەييارلاپ (مەسىلەن،
خەتلەرنى كىچىك، قۇر
ئارىلىقلارنى ئىخچام قىلىپ)،
ئۇنى بېسىپ چىقىرىپ، ئۇنى
ئۇيغۇر مائارىپ ساھەسىدە
ئىشلەۋاتقان بارلىق چوڭ-كىچىك
ئۇيغۇر ئەمەلدارلارغا بىر
نۇسخىدىن يەتكۈزۈپ بېرىش.
ئەگەر بۇ يازمىلارنى ئەينەن
تارقىتىش سىزنى سەل ئەنسىرتىپ
قويدىغان بولسا، ئۇنىڭدىكى مەن

ئۆزۈم قوشقان مەزمۇنلارنىڭ
ھەممىسىنى ئېلىۋەتسىڭىز
بولۇۋېرىدۇ. مېنىڭ ئىسمىمنى
ئۆچۈرۈۋەتسىڭىزمۇ بولۇۋېرىدۇ.
شۇنىڭ بىلەن ئۇ پەقەت 4 نەپەر
خەلقئارالىق مۇتەخەسسسلەرنىڭ
ماقالىسىنىڭ قىسقارتىلمىسى
بولىدۇ. ئەگەر سىزنىڭ ئاپىرىپ
بېرىشىڭىز دېگەندەك قۇلايلىق
ئەمەس ياكى ئەندىشىسىز ئەمەس
بولسا، ئۇنى سىزنىڭ ئەندىشىگە

يولۇقمايدىغان تونۇشىڭىز، ياكى
تونۇشىڭىزنىڭ تونۇشى يەتكۈزۈپ
بەرسۇن. ئىشقىلىپ مېنىڭ بۇ
يەردىكى ئۈمىدىم، ئۇيغۇر
مائارىپى ساھەسىدىكى ئۇيغۇر
ئەمەلدارلار ھېچ بولمىغاندا بۇ
ماقالىنى بىر قېتىم ئوقۇپ قويغان
بولسا. مەن بۇ يازمىلارنى
تەييارلاش ئۈچۈن ئۆزۈمنىڭ
نۇرغۇن دەم ئېلىش كۈنلىرىنى
سەرپ قىلدىم. ئۆزۈمنىڭ كەسپى

ساھەسىدە ئىنگلىزچە ئىلمىي
ماقالە يېزىپ ئېلان قىلىش
پۇرسەتلىرىنىڭمۇ بىر قىسمىنى
قۇربان قىلدىم. بولسا بۇ
يازمىلارنىڭ كۈچىدىن تولۇق
پايدىلانساق. ئۇيغۇر
مائارىپىدىكى ھازىرقىدەك خاتا
سىياسەتنى ئۆزگەرتىش ئىشىدا،
ئادەتتىكى پۇقرالار قىلالايدىغان
ئىشلار بار. قىلالايدىغان ئىشلارمۇ
كۆپ. بىر قىسىم ئىشلارنى چوقۇم

ئۇيغۇر ئەمەلدارلىرى ئارقىلىقلا
ۋۇجۇدقا چىقارغىلى بولىدۇ. شۇڭا
ئۇلار ھازىرقى زامان
مائارىپى شۇناسلىقى،
جەمئىيەت شۇناسلىقى،
تىل شۇناسلىقى ۋە پسخولوگىيەسى
ساھەسىدىكى بۇ يېڭى
بىلىملەردىن خەۋەردار بولۇپ
قالغان بولسا.

يەنە بىر ئىش، شىنجاڭ مائارىپ
نازارىتى 2009-يىلى 2-ئاينىڭ

18-كۈنى «ئاپتونوم رايوننىڭ
ئۇزۇن مەزگىللىك مائارىپ
ئىسلاھاتى ۋە مائارىپنى تەرەققىي
قىلدۇرۇش پىلانىغا پىكىر ئېلىش
ئۇقتۇرۇشى» نى ئېلان قىلىپتۇ. بۇ
ئۇقتۇرۇش توغرىسىدا تۆۋەندىكى
تور بەتلەردە تەپسىلىي ئۇچۇرلار
بار ئىكەن:

[http://bbs.salkin.cn/read.php
?tid-60986.html](http://bbs.salkin.cn/read.php?tid-60986.html)

<http://bbs.salkin.cn/read.php>

?tid-61093.html

مەن بىر پائالىيەتنىڭ
سەھىيەلىك دەرىجىسىنىڭ
قانچىلىك ئىكەنلىكىنى بىلمەيمەن.
ئەگەر دىيارىمىزدىكى كەڭ ئۇيغۇر
خەلق ئاممىسى مۇۋاپىق كۆرسە،
بۇ پۇرسەتنى قولدىن بەرمەي،
نۆۋەتتىكى مائارىپ سىياسىتى
كەلتۈرۈپ چىقىرىۋاتقان يامان
ئاقىۋەتلەردىن ئۇلارنى خەۋەردار
قىلىپ قويغان بولسا. مەن

ئەسلىدە بۇ قېتىم سەل ئۇزۇنراق
ۋاقىت سەرپ قىلىپ، ھېلىقى
ئىنگلىزچە 30 بەتلەك ماقالىنىڭ
قالغان قىسمىنى ئۇشبۇ يازمامدا
تولۇق بېرەي، دەپ ئويلىغان
ئىدىم. لېكىن يۇقىرىقى پۇرسەت
ناھايىتى مۇھىم بولغاچقا، مەن
ۋاقىتنى كېچىكتۈرۈشنى
خالىمىدىم. بولسا بارلىق
ئوقۇرمەنلەرنىڭ بۇ ئىشقا جىددىي
قارىشىنى، پىكىر-تەلەپ بېرىشكە

ئاكتىپ قاتنىشىشنى ئۈمىد قىلىمەن.

2-ئاينىڭ 21-كۈنىدىكى «خەلقئارالىق ئانا تىل بايرىمى» مۇناسىۋىتى بىلەن ئۇيغۇر دىيارىدىكى نۇرغۇن قېرىنداشلار ناھايىتى ياخشى يازمىلارنى تەييارلاپ ئۇيغۇر تور بەتلىرىدە بېرىپتۇ. بېزىلەر ھەتتا ئۆز مەكتەپلىرىدە مەخسۇس پائالىيەت ئۆتكۈزۈپتۇ. مەن بۇ

ئەھۋالدىن ناھايىتى خۇشال
بولدۇم. بىر خىل يېڭىلىق ھېس
قىلىدىم. مۇشۇ پۇرسەتتىن
پايدىلىنىپ، مەن چەت ئەلدە
ياشاۋاتقان ئۇيغۇرلارنىڭ بىرى
بولۇش سۈپىتىم بىلەن ئاشۇ
قېرىنداشلارغا چوڭقۇر
تەشەككۈرۈمنى بىلدۈرىمەن.

مەن ئەمدى ئەسلى
ماقالىدىكى مەزمۇنى باشلايمەن.
ئالدىنقى قېتىملاردىمۇ تىلغا

ئالغىنىمىدەك، ئەسلىدىكى
ئىنگلىزچە ماقالە ئىسپات بېرىش
خاراكتېرىدىكى ماقالە بولغاچقا،
قانۇنىي نۇقتىنى چىقىش قىلىپ
ئېلىپ بارغان مۇلاھىزىلەرمۇ
ماقالىنىڭ خېلى كۆپ مەزمۇنىنى
تەشكىل قىلىدىكەن. ئۇ
مۇلاھىزىلەر بۇرۇن دېيىلىپ بولغان
مەزمۇن ئۈستىدە بولغاچقا، مەن
ئۇنداق مۇلاھىزىلەرنى ئاساسەن
قىسقارتىۋەتكەن بولۇپ، بۇ

ئىشتىن ئوقۇرمەنلەرنىڭ خەۋەردار بولۇپ قېلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

3. ئىرقىي قىرغىنچىلىق

بىز يۇقىرىدا ھۆكۈمران مىللەت تىلىدا ئېلىپ بېرىلىدىغان مائارىپ يەرلىك مىللەت بالىلىرىغا ئىنتايىن يامان ئاقىۋەتلەرنى ئېلىپ كېلىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويدۇق. شۇنداقلا بىز بۇنداق مائارىپ ئىنتايىن كۈچلۈك ئاسسىمىلياتسىيە تۈسىنى

ئالدىنغانلىقىنى، شۇڭا ئۇ يەرلىك
مىللەت تىلى بىلەن مەدەنىيەتنىڭ
يوقىلىپ كېتىشىدە ئىنتايىن چوڭ
رول ئوينىغانلىقىنىمۇ بايان
قىلدۇق.

بۇنداق يوقىتىش كۆپىنچە
ئەھۋالدا «مەدەنىيەت جەھەتتىكى
ئىرقىي قىرغىنچىلىق» (ئىنگلىزچە
«cultural genocide»)،
دەپ ئاتىلىپ كەلدى. «ئىرقىي
قىرغىنچىلىق» دېگەن سۆزنى

راھال لەمكىن تۇنجى بولۇپ
ئويلاپ چىققان بولۇپ، ئۇنىڭ
قارشىچە «ئىرقى قىرغىنچىلىق»
دېگەن سۆز پەقەت مىللەتلەرنىڭ
فىزىكىلىق ياكى جىسمانىي
جەھەتتىن يوقىتىلىشىغا
قارىتىلغان بولماستىن، بىر
مىللەتنىڭ تۇرمۇشىدا كەم بولسا
بولمايدىغان نەرسىلەرنىڭ
يوقىتىلىشىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئېلىشى
كېرەك. بۇ يەردىكى «بىر

مىللەتنىڭ تۇرمۇشىدا كەم بولسا
بولمايدىغان نەرسىلەرنى
يوقىتىش» دېگىنىمىز ئاشۇ
مىللەتنى ھۆكۈمران مىللەتنىڭ
ئىچىگە ئاسسىمىلياتسىيە قىلىپ
قوشۇۋېتىشنى مەقسەت قىلغان
بولۇپ، بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيىتى،
تىلى، مىللىي ھېسسىياتى، دىنى،
ئىقتىسادى مەۋجۇتلۇقى
قاتارلىقلارنىڭ سىياسىي ۋە
ئىجتىمائىي قۇرۇلمىلىرىنى بۇزۇپ

تاشلاشنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ب
د ت نىڭ «ئىرقىي
قىرغىنچىلىققا قارشى تۇرۇش
كېلىشىمى» نى تۈزۈپ چىقىش
جەريانىدا، «مەدەنىيەت
جەھەتتىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىق»
ئۇقۇمى ناھايىتى ئۇزۇن مۇنازىرە
قىلىنغان. «كىشىلىك ھوقۇق ۋە ب
د ت س پىكرىتارىيات
باشقارمىسى» نىڭ دەسلەپكى
ھۆججىتىدە «ئىرقىي قىرغىنچىلىق

ھەرىكىتى» گە «بىر گۇرۇپپا
ئىنساننى مەقسەتلىك ھالدا ۋەيران
قىلىش» دېگەن ئېنىقلىمىنى
بەرگەن، ھەمدە ئۇنى جىسمانى
جەھەتتىكى، بىئولوگىيە
جەھەتتىكى ۋە مەدەنىيەت
جەھەتتىكى قىرغىنچىلىق، دەپ
ئۈچ كاتېگورىيىگە ئايرىغان.
بۇنىڭ ئىچىدىكى 3-كاتېگورىيە
«مىللەتنىڭ ئۆزىگە خاس مىللىي
ئالاھىدىلىكىنى ۋەيران قىلىش»

دېگەننىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان،
ھەمدە تۆۋەندىكى ئىشلارمۇ ئاشۇ
كاتېگورىيىگە كىرگۈزۈلگەن:
(1) بالىلارنى مەجبۇرى ھالدا
باشقا بىر مىللەتكە
ئايلىتىش.

(2) بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيىتىگە
ۋەكىللىك قىلىدىغان كىشىلەرنى
مەجبۇرى ۋە سىستېمىلىق ھالدا
ئۆز ماكانىدىن قوغلىۋېتىش.

(3) ئۆزىنىڭ ئانا تىلىنى

خۇسۇسى تۇرمۇشتا ئىشلىتىشنىمۇ
چەكلەش.

(4) ئۆز ئانا تىلىدا يېزىلغان
كىتابلارنى ياكى دىنىي كىتابلارنى
سىستېمىلىق ھالدا يوقىتىۋېتىش،
ياكى يېڭى باسما ماتېرىياللىرىنى
چىقىرىشنى چەكلىۋېتىش.

(5) بىر مىللەتنىڭ تارىخى
ياكى دىنىي خاتىرە ۋەسىقىلىرىنى
سىستېمىلىق ھالدا يوقىتىۋېتىش
ياكى ئۇلارنى باشقا ئىشلار ئۈچۈن

ئىشلىتىش. تارىخ، سەنئەت ياكى
دىنىي قىممەتكە ئىگە ھۆججەت ۋە
باشقا نەرسىلەرنى سىستېمىلىق
ھالدا يوقىتىش ياكى يۆتكىۋېتىش.
«مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئىرقىي
قىرغىنچىلىق» ب د ت نىڭ
ئىقتىساد ۋە جەمئىيەت كونسۇلى
تەرىپىدىن تەييارلانغان يەنە بىر
قانۇننىڭ دەسلەپكى لايىھىسى
ئىچىگىمۇ كىرگۈزۈلگەن. ئۇ
لايىھىنىڭ 3-ماددىسىدا

«مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىق دېگىنىمىز بىر مىللەتنىڭ تىلى، دىنى، ياكى مەدەنىيىتىنى يوقىتىش ئۈچۈن ئېلىپ بارغان مەقسەتلىك ھەرىكەتنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ» دېيىلگەن بولۇپ، ئۇنىڭغا تۆۋەندىكى ئىشلارمۇ كىرگۈزۈلگەن:

(1) بىر مىللەتنىڭ ئۆز ئانا تىلىنى كۈندىلىك تۇرمۇشىدا ياكى

مەكتەپلەردە ئىشلىتىشنى
چەكلەش ياكى ئۆز تىلىدىكى
كىتاب-ژۇرناللارنى بېسىپ
چىقىرىش ياكى تارقىتىشنى
چەكلەش.

(2) بىر مىللەتنىڭ ئۆز
كۈتۈپخانىسى، مۇزېيخانىسى،
مەكتەپلىرى، تارىخى خاتىرە
مۇنارىلىرى، دىنىي بىنالىرى ياكى
باشقا مەدەنىيەت ئەسلىھەلىرىنى
ئىشلىتىشنى توسۇش ياكى بۇنداق

نەرسىلەرنى يوقىتىۋېتىش.

لېكىن، غەربتىكى بىر قىسىم ئەللەرنىڭ قارشى چىقىشى بىلەن، «مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىق» ئۇقۇمى ئەڭ ئاخىرى ب د ت نىڭ «ئىرقىي قىرغىنچىلىققا قارشى تۇرۇش كېلىشىمى» غا كىرگۈزۈلمىدى. قارشى چىققۇچىلارنىڭ ئاساسلىرى مۇنۇلاردىن ئىبارەت:

(1) بىر مىللەتنىڭ جىسمانىي

جەھەتتىن ۋەيران قىلىنىشىنىڭ دەرىجىسى ئۇلارنىڭ مەدەنىيىتىنىڭ يوقىتىلىشىغا قارىغاندا تېخىمۇ ئېغىر بولىدۇ.

(2) مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىق نۇرغۇن ساختا ئەرزىلەرنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرىدۇ.

(3) «ئىرقىي قىرغىنچىلىق» مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىقنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالسا، ئوخشىمىغان مەدەنىيەت ۋە

تېلىپوندىكى مىللەتلەرنىڭ
ئاسسىمىلياتسىيە قىلىنىشىنى
چەكلەپ قويدۇ.

كۈلكىلىك يېرى شوۋكى،
ئامېرىكا ۋە كانادا قاتارلىق بىر
قىسىم دۆلەتلەردىن كەلگەن
ۋەكىللەر مەدەنىيەت جەھەتتىكى
ئىرقىي قىرغىنچىلىقنى «ئىرقىي
قىرغىنچىلىققا قارشى تۇرۇش
كېلىشىمى» گە كىرگۈزگەندە
يەرلىك مىللەتلەرنىڭ ئۆزى

ئۈستىدىن ئەر ز قىلىشىدىن
ناھايىتى ئەنسىرىدى. (ئەركىن
سىدىقنىڭ ئىزاھاتى: كەڭگەپس
خانمىنىڭ 800 بەتلىك كىتابىدا
ئېيتىلىشىچە، يۇقىرىقى ئىشقا
قارشى چىققان دۆلەتلەر ئىچىدە
جۇڭگومۇ بار ئىكەن.)

«مەدەنىيەت جەھەتتىكى
ئىرقىي قىرغىنچىلىق» نى ب د ت
نىڭ «ئىرقىي قىرغىنچىلىق
كېلىشىمى» تېكىستىنىڭ ئىچىگە

كىرگۈزۈلمىگىنى ئاشۇ كېلىشىمنىڭ
يۇقىرىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان
سىياسەت ۋە ھەرىكەتلەرگە قارىتا
قوللىنىش دائىرىسىنى زور دەرىجىدە
چەكلەپ قويدى. لېكىن،
1940 - يىللىرىنىڭ ئاخىرلىرىدا ب
د ت نىڭ بۇ كېلىشىمى
رەسمىيلەشكەندىن بۇيان، ئاز
سانلىق مىللەتلەرنى قوغداش
توغرىسىدا باشقا نۇرغۇن مۇھىم
خەلقئارالىق قانۇنلار ۋۇجۇدقا

كەلگەن بولۇپ، ئاسسىمىلياتسىيە
سىياسىتى ھازىر مۇناسىۋەتلىك
خەلقئارا ئۆلچەملەرگە زىت
كېلىدىغان ئەھۋال شەكىللەندى
(مەسىلەن، تور بەت ئادرېسى
مۇشۇ يازمىنىڭ ئاخىرىدا
بېرىلگەن، ب د ت نىڭ
1992-يىلىدا ماقۇللانغان
«مەدەنىي ۋە سىياسىي ھوقۇق
توغرىسىدىكى خەلقئارا كېلىشىم»
گە قاراڭ). بىراق، بۇ كېلىشىملەر

ئاسسىمىلياتسىيە سىياسەتلىرىنى
مەنئى قىلغان بىلەن، ئۇلارنى بىر
خىل جىنسايات، دەپ
ھېسابلىمايدۇ. ب د ت نىڭ
«ئىرقىي قىرغىنچىلىق كېلىشىمى»
مۇ بىر جانلىق ھۆججەت بولۇپ،
ئۇنىڭ مەزمۇنى ۋە قوللىنىلىشى
بۇنىڭدىن كېيىنمۇ داۋاملىق
تەرەققىي قىلدۇرۇلىدۇ.

«ئىرقىي قىرغىنچىلىققا قارشى
تۇرۇش كېلىشىمى» دە ئىرقىي

قىرغىنچىلىققا مۇنداق ئېنىقلىما
بېرىلگەن: بىر مىللىي، ئېتنىك
ياكى دىنىي گۇرۇپپىنىڭ ھەممىسى
ياكى بىر قىسمىنى يوقىتىۋېتىش
ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان ھەر قانداق
ھەرىكەت. گەرچە بۇ يەردە
«يەرلىك مىللەت» دېگەن سۆز
ئالاھىدە تىلغا ئېلىنمىغان
بولسىمۇ، ھېچ بولمىغاندا ئۇلارنىڭ
ئوخشىمىغان ئېتنىكىلىكى
نۇقتىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا،

ئۇلارنىڭ بىر خىر قوغدىلىدىغان
ئىنسانلار گۇرۇپپىسىغا تەۋە
ئىكەنلىكىدە ھېچ قانداق شەك
يوق.

«ئىرقىي قىرغىنچىلىققا قارشى
تۇرۇش كېلىشىمى» 2-
ماددىسىنىڭ 5 پاراگرافى ئاساسىي
جەھەتتىن بىر مىللەتنىڭ
جىسمانىي جەھەتتىن ۋەيران
قىلىنىشى توغرىسىدا سۆزلىگەن:

(ئا) بىر مىللەت ئەزالىرىنى

ئولتۇرۇلۇشى

(ب) بىر مىللەت ئەزالىرىغا ئېغىر دەرىجىدىكى بەدەن زەخمىسى پەيدا قىلىش

(چ) بىر مىللەتنىڭ تۇرمۇش شارائىتىغا قەستەن بۇزغۇنچىلىق قىلىش

(د) ئۇلارنى بىئۆلگىيە جەھەتتىن ۋەيران قىلىش، ھەمدە بۇ مىللەتنىڭ تۇغۇپ كۆپىيىشىنى توسۇش ئۈچۈن مەخسۇس تەدبىر

قوللىنىش.

بۇ يەردىكى پاراگراف (ب) بىر
مىللەت ئەزالىرىنىڭ بەدىنىگە
زەخمە كەلتۈرۈشنىلا ئۆز ئىچىگە
ئېلىپ قالماستىن، ئۇلارغا روھىي
جەھەتتە زەخمە كەلتۈرۈشنىمۇ ئۆز
ئىچىگە ئالىدۇ. پاراگراف (ئا)
بولسا بىر مىللەتنىڭ بالىلىرىنى
مەجبۇرى ھالدا باشقا بىر
مىللەتكە ئايلاندۇرۇۋېتىلىشىنى ئۆز
ئىچىگە ئالىدۇ.

بىز 1- ماقالىمىزدا كۆرسىتىپ
ئۆتكىنىمىزدەك، كەمپىيىتىمە
مائارىپ، بولۇپمۇ ياتاقلىق
مەكتەپ ئوقۇ- ئوقۇتۇشى
بالىلارنىڭ روھىي جەھەتتىكى
ساغلاملىقىغا ئىنتايىن ئېغىر ۋە
مەڭگۈلۈك يامان ئاقىۋەتلەرنى
ئېلىپ كېلىدۇ. شۇڭلاشقا بىز
ئاشۇنداق مائارىپ يەرلىك مىللەت
بالىلىرىغا ئىنتايىن ئېغىر روھىي
زەخمىلەرنى ئېلىپ كېلىدۇ، دەپ

قارايمىز.

نۇرغۇن ۋاقىتلاردا ياتاقلىق مەكتەپتە ئوقۇش يەرلىك مىللەت بالىلىرىنىڭ ئۆز مىللىتىدىن پۈتۈنلەي ئايرىلىپ كېتىشىنى كەلتۈرۈپ چىقارمىدى. ئەمما، بىز ئۆزىمىزنىڭ 1-ماقالىسىدە كۆرسىتىپ ئۆتكەندەك، بۇنداق بالىلار ئوقۇشنى تاماملاپ بولغاندىن كېيىن ئۆزىنىڭ ئەسلى جەمئىيىتىگە قايتۇرۇلغان

بولسىمۇ، ئۆزىنىڭ مەدەنىيىتى،
تىلى، ھەتتا ئائىلىسى بىلەن بولغان
مۇناسىۋىتى پسخولوگىيە جەھەتتىن
مەڭگۈ ئۈزۈلۈپ كەتكەن. يەنى،
بۇنداق مائارىپ يۇقىرىقى بارلىق
باغلىنىشلارنى تەلتۆكۈس بۇزۇپ
تاشلايدۇ. ئەمما، ئەڭ مۇھىم
يېرى شۇكى، ياتاقلىق مەكتەپ
ئوقۇتۇشى بالىلارنىڭ ئەسلى
جەمئىيىتىدىن فىزىكىلىق
جەھەتتىنمۇ مەڭگۈ ئايرىلىشىنى

كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ (ئەركىن
سىدىقنىڭ ئىزاھاتى: ئىچكىرىدە
ئوقۇغان ئۇيغۇر بالىلارنىڭ ئوقۇش
پۈتتۈرگەندىن كېيىنكى پۈتۈن
ئۆمرىنى ئىچكىرىدە ئىشلەپ
ئۆتكۈزۈشى مۇشۇ ئەھۋالنىڭ بىر
تىپىك مىسالدۇر).

ياتاقلىق مەكتەپ بىر مىللەت
بالىلىرىنى مەجبۇرى ھالدا يەنە بىر
مىللەتكە ئۆزگەرتىۋېتىدۇ، دەپ
قاراشقا بولىدۇ. بۇنىڭ بىر مىسالى

بالمالارنى ئۆز ئائىلىسىدىن ئايرىپ
ياتاقلىق مەكتەپكە بېرىشقا
فىزىكىلىق جەھەتتىن
مەجبۇرلاشتىن ئىبارەتتۇر. ئەمما،
دۆلەت ھۆكۈمىتىنىڭ ياتاقلىق
مەكتەپنى يولغا قويۇشتا ئىنتايىن
كۈچلۈك بېسىمى ۋە يوشۇرۇن
مەجبۇرلاش كۈچى بار
بولغانلىقتىن، ئۇلارنىڭ ئەمەلىي
فىزىكىلىق ۋاسىتىلەرنى بىۋاسىتە
ئىشلىتىشىنىڭ ھاجىتى يوق.

بۇنداق ئەھۋال ياتاقلىق مەكتەپ
ناھايىتى ئەپچىللىك بىلەن يولغا
قويۇلۇپ، يەرلىك مىللەت ئاتا-
ئانىلىرى «بالىلىرىمىزنى ياتاقلىق
مەكتەپكە بەرمەي
قۇتۇلالمايدىكەنمىز» دەپ
قارايدىغان دەرىجىگە كەلگەن
ۋاقىتتا تېخىمۇ شۇنداق بولىدۇ.
مانا بۇ گالتۇڭ ئوتتۇرىغا قويغان
ئۈچىنچى كۈچ، يەنى «ئىدىيىدىن
پايدىلىنىش» تىن ئىبارەت.

(ئەرگىن سىدىقنىڭ ئىزاھاتى: بۇنى
بىر «كۆڭۈلنى پروگراممىلاش
جەريانى» دەپ قاراشقىمۇ
پۈتۈنلەي بولىدۇ.) ئىدىيىدىن
پايدىلىنىپ بېقىندى مىللەتنى
بويسۇنغۇچى مىللەتچىلىك ئورنىنى
مەجبۇرى قوبۇل قىلدۇرۇش ۋە
ئاشۇنداق ئورۇننى
ئىزچىلاشتۇرۇشقا تۆھپە
قوشقۇزۇش ۋاقتىدا، ھۆكۈمران
ئورۇندىكى مىللەت مۇنداق 3

جەرياندىن پايدىلىنىدۇ:

(1) ھۆكۈمدار مىللەتنىڭ تىلىنى،
مەدەنىيىتىنى، قانداق - نىزاملىرىنى،
ئەنئەنىسىنى، تەشكىلى
قۇرۇلمىسىنى، تەرەققىيات
سەۋىيىسىنى ۋە كىشىلىك ھوقۇققا
ھۆرمەت قىلىشىنى ماختاپ كۆككە
كۆتۈرۈش.

(2) ئاز سانلىق مىللەت ياكى
بېقىنىدى مىللەتنىڭ تىلىنى،
مەدەنىيىتىنى، قانداق - نىزاملىرىنى،

ئەنئەنىسى، تەشكىلى قۇرۇلمىسى،
تەرەققىيات سەۋىيىسى ۋە كىشىلىك
ھوقۇققا ھۆرمەت قىلىشى
قاتارلىقلارنىڭ قىممىتىنى
چۈشۈرۈپ، شۇ ئارقىلىق ئۇلارنى
كونا-پوسۇنلۇق، قالاق، يېڭى
تېخنىكىلىق ۋە ئۇچۇر دەۋرىگە
ماسلىشالمايدىغان قىلىپ
كۆرسىتىش.

(3) ھۆكۈمدار مىللەت بىلەن
بېقىندى مىللەتنىڭ ئىقتىسادى،

سىياسىي، پسخولوگىيە، مائارىپ،
ئىجتىمائىي، تىل جەھەتلەردىكى
ھېلىقىدەك مۇناسىۋىتىنى بىر خىل
نورمال مۇناسىۋەت قىلىپ
كۆرسىتىش، شۇ ئارقىلىق ھۆكۈمدار
مىللەت قىلغان ئىشلارنىڭ
ھەممىسىنى ياخشى ئۈنۈم
بېرىدىغان ۋە بېقىندى مىللەتكە
پايدا يەتكۈزىدىغان ئىش قىلىپ
كۆرسىتىش. مەسىلەن، ھۆكۈمدار
مىللەت قىلىۋاتقان ئىش ئاز سانلىق

مىللەتكە ياردەم قىلىش، ئۇلارنى
مەدەنىيەتلىك قىلىش، ئۇلارنى
زامانىۋىلاشتۇرۇش، ئۇلارغا
دېموكراتىيىنى ئۆگىتىش، ئۇلارغا
ھوقۇق بېرىش، ھەمدە دۇنيا
تېچلىقىنى قوغداش، دېگەنگە
ئوخشاش. ئەمما، ئەمەلىيەتتە
بولسا بېقىندى مىللەتنىڭ بۇنداق
ئەھۋاللارغا بويسۇنۇشى ۋە ئۇلارنى
كۆرۈنۈشتە قوبۇل قىلىشى ھوقۇق
جەھەتتىكى زور تەڭسىزلىك ۋە

دۆلەت ھاكىمىيىتىنىڭ زور ۋە
يوشۇرۇن مەجبۇرلاش كۈچىنىڭ
تەسىرى بىلەن ۋۇجۇدقا چىققان.
فرانسىيىلىك جەمئىيەتشۇناس
پەررە بىررە (Pierre
Bourdieu) مۇ مۇشۇنداق
«ئويدۇرما ماقۇل بولۇش» بىلەن
مائارىپنىڭ مۇناسىۋىتىنى تەھلىل
قىلغان. ئۇنىڭ قارىشىچە، ئاتا-
ئانىلار ھېلىقىدەك ئىشلارنى
قىلمىسا بولمايدىغانلىقىنى ئۆز

كۆڭلىدە تونۇپ يېتىپ، شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ «يوللۇق ئىش» بولۇپ قېلىشىغا يول قويدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، نۇرغۇن ئاتا-ئانىلار ۋە بالىلار بەزى ئىشلارغا بوي سۇنمىسا دۆلەت ھاكىمىيىتى ئۆزلىرىنى جىسمانىي، ئىقتىسادىي ۋە سىياسىي جەھەتتىن جازالەيدىغانلۇقىدىن قورقىدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئۆزلىرى ناھايىتى زىيانلىق ئىكەنلىكىنى تولۇق

چۈشسنىدىغان ئىشلارغىمۇ
قاتنىشىدۇ. مۇشۇنداق ۋاستىدىن
پايدىلىنىپ يەرلىك مىللەت
بالىلىرىنى ياتاقلىق مەكتەپ ۋە
شۇنىڭغا ئوخشاش باشقا
مەكتەپلەردە ئوقۇشقا
مەجبۇرلىغاندا، دۆلەت
ھاكىمىيىتىنى يېتەرلىك
دەرىجىدىكى زورلۇق-زومىلىق
كۈچىنى ئىشلەتتى، دەپ قاراشقا
بولىدۇ.

شۇڭلاشقا، گەرچە مەدەنىيەت
جەھەتتىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىق
ب د ت نىڭ «ئىرقىي قىرغىنچىلىققا
قارشى تۇرۇش كېلىشىمى» گە
كىرگۈزۈلمىگەن بولسىمۇ، بىزنىڭ
قارىشىمىزچە، يەرلىك مىللەت
بىئالىلىرى ئۆز بېشىدىن
كەچۈرۈۋاتقان ئوقۇ-ئوقۇتۇشنىڭ
نۇرغۇن تەرەپلىرىنى ئىرقىي
قىرغىنچىلىق ھەرىكەتلىرى، دەپ
ھېسابلاشقا بولىدۇ.

ئۇشبۇ يازمىنىڭ 3-قىسمى
مۇشۇ يەردە ئاخىرلاشتى. ئۇنىڭ
كېيىنكى قىسمى (يەنى ئاخىرقى
قىسمى) «ئىنسانىيەت ئۈستىدىن
ئۆتكۈزۈلگەن جىنايەت» ۋە
«خۇلاسە» نى ئۆز ئىچىگە ئالدى.
مەن ۋە تەننىدىكى ئۇيغۇر
تېياتىر خانىسىدا بىرەر ئۇيغۇرچە
سەھنە ئويۇنى كۆرۈپ باقمىغىلى
ھازىر 25 يىلدىن ئاشتى. شۇڭا
مەن ۋە تەننىدە ئىشلەنگەن

ئۇيغۇرچە ناخشا - ئۇسسۇل ۋە
ئوتتۇر ۋەچىد لىرىنى ئىنتايىن
ياخشى كۆرىمەن. يېقىندىن
بۇيان ھەر قېتىم ئاشۇنداق ۋەچىد
نى كۆرگەن ۋاقتىمدا، ئىقتىيارسىز
ھالدا كاللامغا «ئۇيغۇرلارنىڭ
مۇشۇنداق نەرسىلىرى يەنە 25
يىلدىن كېيىن قانداق بولۇپ
كېتەر؟ يەنە 50 يىلدىن
كېيىنچۇ؟» دېگەن سوال كېلىپ،
كۆزۈم ئىختىيارسىز ھالدا ئىسسىق

ياش بىلەن لىق تولدىغان بولۇپ
قالدى. بىر قانچە كۈننىڭ ئالدىدا
مەن ئامېرىكىدىكى بىر ئۇيغۇر
تونۇشۇم بىلەن پاراڭلىشىپ
قالدىم. ئۇ يېقىندا يۇرتىدىكى
دادىسىغا تېلېفون قىلىپ، ئۆزىنىڭ
ئوغلنى يۇرتقا ماندۇرۇپ بىر
قانچە يىل ئوقۇتۇپ، شۇ ئارقىلىق
ئوغلنىڭ ئۇيغۇر تىلىدىن تولۇق
ساۋاتىنى چىقىرىۋالغۇسى بارلۇقىنى
ئېيتىپتۇ. دادىسى ئۇنىڭغا

جاۋابەن: «بۇ نېمە دېگىنىڭ؟
ھازىر بۇ يەردە ئۇيغۇر تىلىدا
دەرس ئۆتىدىغان بىرمۇ مەكتەپ
يوق!»، دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.
ئۇيغۇر ماكانىدا ئۇيغۇر تىلىدا
دەرس بېرىدىغان مەكتەپ
بولمىسا، بۇ نېمىدىن دېرەك
بېرىدۇ؟ شۇڭا مەن ھەر بىر
ئوقۇرمەنلەردىن ئۇشبۇ يازمىدا
ئوتتۇرىغا قويۇلغان مەزمۇنلارنى
ئوبىدىن چۈشىنىپ

ئۆزلەشتۈرۈۋېلىپ، شۇ ئاساستا
«مەن ئۇيغۇر تىلىنى ۋە
مەدەنىيىتىنى قوغداپ قېلىشقا نېمە
تۆھپە قوشالايمەن؟» دېگەن
مەسىلە ئۈستىدە ئەستايىدىل
ئويلىنىپ بېقىشنى ئۈمىد
قىلىمەن. ئاخىرىدا تورداشلارغا
ئىككى قېرىنداشىمىز

www.meripet.blogbus.c

om تا قالدۇرغان ئىنكاسنى
سۇنۇپ، بۇ يازمىنى

ئاخىرلاشتۇرمەن:

1 - ئىنكاس: «يازمىلىرىڭىز
يۈرىكىمنى ئېزىۋەتتى. ئوقۇماي
دېسەم، ۋىجدانم كۆتۈرمەيدۇ.
ئوقۇسام ئوتنىڭ ئىچىدە
كۆيۈۋاتقانىدەك پۇچىلىنىپ
كېتىمەن. قانداق قىلىش كېرەك؟
خەنزۇچە يەسلىدە تۇرىدىغان
قىزىم (بىزنىڭ بۇ يەردە ئۇيغۇرچە
يەسلى يوق) بىر كۈنى چوشقا
كۈچۈكىنىڭ بەك ئومىق

ئىكەنلىكىنى، چوڭ بولسا چوشقا
باقىدىغانلۇقىنى ئېيتىپ كەپتۇ.
تۇرۇپلا قالدىم، كۈلەيمەن،
يىغلايمەن؟ كىتابلىرىنىڭ
ھەممىسىدە چوشقا - چاشقاننىڭ
ھېكايىلىرى تۇرسا، شۇنى
سۆزلىمەي نېمىنى سۆزلەيدۇ بۇ
بالا؟ قانداق قىلىش كېرەك؟
جىيەنلىرىمگە ياخشى ئوقۇسلا،
چوقۇم ئارزۇ - ئارمىنىڭغا
يېتىدىغىنىنى سۆزلەۋېتىپ، ئىشىنىز

يۈرگەن ماڭىستىر دوستۇم
ئېسىمگە يېتىپ، داۋاملىق
سۆزلەشكە تىلىم كۆيدى. جېنىم
ئاكا، مەن قانداق قىلىشىم كېرەك؟
قىزىم قانداق قىلىشى كېرەك؟
دائىم ئويلاپ قالمايەن: 'پانى
ئالەمدىكىلەر بۇ دۇنيادىكى
ئىشلارنى كۆرەلمىدىغاندۇ؟ ئەگەر
كۆرۈلسە، ئۇ ئالەم ئاللىبۇرۇن
ئاتا-بوۋامنىڭ كۆز يېشىدا دېڭىز
بولغاندۇ؟ قانداق قىلارسەن بالام؟

كېيىن راستىنىلا چوشقا
باقارسەنمۇ؟ ئۇ ئالەمدە يىغلاپ،
كۆر بولۇپ قالارمەنمۇ؟»

2- ئىنكاس: «سالام ئەركىن
ئاكا: قانداق ئەھۋال ئىكەن؟
... مەن بۇ يىل ئوقۇش پۈتتۈرۈپ
مەلۇم تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپكە
ئوقۇتقۇچى بولدۇم. بۇ مەكتەپنى
باشلانغۇچتىن تارتىپ ھەممىسىنى
قوش تىللىق سىنىپ قىلىۋەتتى. بۇ
بالىلارنىڭ ئۆگىنىشى بەك ناچار.

بەزى پەنلەردىن (ماتېماتىكا،
فىزىكا، خىمىيە) ئىمتىھان ئالسا،
بىر سىنىپتىن ئاران 2 - 3 بالا
ئۆتىدۇ. مەن ئۆزۈم كومپيۇتېر
ئوقۇتقۇچىسى، مەن ئۇلار بىلەن
نۇرغۇن ۋاقىتلاردا سۆھبەتلەشسەم،
ئۇلارنىڭ پىكىرى ئاساسى
جەھەتتىن ئوخشاش چىقتى.
يەنى: ھەممىسىدە ئارزۇ بار، ئەمما
ئۇلار بىز دەرس ۋاقتىدا خەنزۇچە
سۆزلىسەك ھېچ نەرسە بىلەلمىدۇق

. قانداقمۇ ئالىي مەكتەپكە
ئۆتۈمىز دېگەندەك ئۈمىدىسىز ،
ئىشەنچسىز سۆزلەرنى قىلدى.
دېمىسىمۇ شۇ ئۇلارغا ئانا تىلىدا
دەرس سۆزلىمەي، خەنزۇ تىلىدا
دەرس سۆزلەيدۇ. باشلانغۇچمۇ
شۇنداق. بەزى سىنىپلارغا ھەتتا
خەنزۇلار دەرس ئۆتىدۇ،
چۈشىنىپمۇ چۈشەنمەيدۇ
رەھبەرلەرنىڭ كارى يوق. پەقەت
بىر سائەتلىك ۋەزىپىنى تۈگەتسىلا

بولدۇ. بۇنىڭغا مەكتەپمۇ خوش.
مەن بۇ جەرياندا بەزى مەكتەپ
ئوقۇتقۇچىلىرى بىلەنمۇ پىكىر
ئالماشتۇپ، شۇنداق تونۇشقا
كەلدىمكى: بىزنىڭ مائارىپىمىز
ھازىر بىر قۇرۇق جازىغا ئوخشاپ
قايتۇ. مەن مۇشۇ ئىشلاردا ئازراق
بولسىمۇ مىللىتىم ئۈچۈن ياخشى
ئىش قىلغۇم، بالىلارنى ياخشى
تەربىيىلىگۈم بار. شۇ سەۋەبتىن
سىزدىن قانداق قىلىسام بولىدۇ،

دەپ مەسلىھەت ئالاي دېگەن
ئىدىم. ۋاقىت چىقىرىپ مەسلىھەت
بېرىشىڭىزنى سورايمەن. رەھىمەت
سىزگە.»

بۇ يازمىدا تىلغا ئېلىنغان
شەخىسلەر ۋە ئۇلارنىڭ
ئەسەرلىرىگە مۇناسىۋەتلىك تور
ئادرېسلىرى توپلىمى:

1. ئۇشبۇ يازمىنىڭ 1-قىسمى
(كونىدا يېزىق):

[http://bbs.salkin.cn/read.php?
tid-54612-fpage-0-toread--
page-1.html](http://bbs.salkin.cn/read.php?tid-54612-fpage-0-toread--page-1.html)

2. ئۇشبۇ يازمىنىڭ 2-قىسمى
(كونا يېزىق):

[http://bbs.salkin.cn/read.php
?tid-60320.html](http://bbs.salkin.cn/read.php?tid-60320.html)

3. ئۇشبۇ يازمىنىڭ ئەسلى
مەنبەسى بولغان
«مۇتەخەسسسلەر ئىلمىي
ماقالىسى»:

http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/E_C19_2008_7.pdf

4. «ئامېرىكا ئىندىئانلىرىنىڭ تەقدىرىدىن ئويلىغانلىرىم»:

<http://bbs.bilik.cn/viewthread.php?tid=8185&extra=page%3D4>

5. كەڭگەس خانىمنىڭ قىسقىچە ئىنگلىزچە تەرجىمىسى:

<http://akira.ruc.dk/~tovesk/all>

publ.htm

6. ب د ت نىڭ «ئىرقىي قىرغىنچىلىق كېلىشىمى» (ئىنگلىزچە):

<http://www.un.org/millennium/law/iv-1.htm>

7. ب د ت نىڭ 1992-يىلىدا ماقۇللانغان «مەدەنىي ۋە سىياسىي ھوقۇق توغرىسىدىكى خەلقئارا كېلىشىم» (ئىنگلىزچە):

<http://www.unhchr.ch/html/me>

nu3/b/d_minori.htm

8. «ئۇيغۇر تىلى ۋە ئۇيغۇر

يېزىقى» — <http://www.bilik.cn/?dp-bbsthread-21470.html>

<http://www.bilik.cn/?dp-bbsthread-21470.html>

4 - قىسىم

2009 - يىلى 3 - ئاينىڭ 15 -
كۈنى

(بۇ ماقالىنى ھېچ كىمدىن
رۇخسەت سورىماي، مەنبەسىنى
ئەسكەرتكەن ھالدا باشقا ھەر
قانداق تور بەتلەردە ئېلان
قىلىشىڭىز بولۇۋېرىدۇ.)

مەن ئۇشبۇ يازمامدا كەڭگەپس

(Kangas) خانم قاتارلىق 4
نەپەر دۇنياغا تونۇلغان
مۇتەخەسسسلەر تەييارلاپ،
2008-يىلى 21-ئاپرېلدىن 2-
مايغىچە ئېچىلغان بىرلەشكەن
دۆلەتلەر تەشكىلاتى (ب د ت) نىڭ
"يەرلىك مەسىلىلەر توغرىسىدىكى
7-نۆۋەتلىك دائىمىي سۆھبەت
يىغىنى" دا دوكلات قىلغان **30**
بەتلىك ئىنگلىزچە
"مۇتەخەسسسلەر ئىلمىي

ماقالىسى " نىڭ مەزمۇنىنى
تونۇشتۇرۇشنى داۋاملاشتۇرىمەن.

4. ئىنسانىيەت ئۈستىدىن

ئۆتكۈزۈلگەن جىنايەت

"ئىنسانىيەت ئۈستىدىن
ئۆتكۈزۈلگەن جىنايەت" دېگەن
سۆز 1915 - يىلى باشلانغان
ئوسمانىيلار ئىمپېراتورلىقى
مەزگىلىدىكى تۈركلەر بىلەن
ئەرمېنىيلەر ئارىسىدىكى
قىرغىنچىلىق ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن.

گەرچە بۇ سۆز ئۇزۇن مۇددەت
ھەربىي توقۇنۇشلارغا قارىتا
ئىشلىتىلگەن بولسىمۇ، ھازىر
ئۇنىڭداق ئەمەس. ھازىر
ئومۇميۈزلۈك قوبۇل قىلىنغان بىر
ئەھۋال شۇكى، بۇ سۆزنى تىنچلىق
مەزگىلىدىكى ئەھۋاللارغا
ئىشلەتسىمۇ بولىدۇ. "ئىنسانىيەت
ئۈستىدىن ئۆتكۈزۈلگەن
جىنايەت" نىڭ نىپىلەردىن
تەشكىل تاپىدىغانلىغى 1998 -

يىلى 7-ئاينىڭ 17-كۈنىدىكى
"رىم خەلقئارا جىنايىتى ئىشلار
سوتى قانۇنى" (ئىنگلىزچە "
Rome Statute of the
International Criminal
Court"، قىسقارتىمىسى "ICC
Statute" بولۇپ، تۆۋەندە مەن
ئۇنى "رىم قانۇنى" دەپ ئاتىمەن)
دا ئەڭ تولۇق تەسۋىرلەنگەن. رىم
قانۇنىنىڭ 7-ماددا 1-ئابزىسىدا
"ئىنسانىيەت ئۈستىدىن

ئۆتكۈزۈلگەن جىنايەت " كە
مۇنداق ئېنىقلىما بېرىلگەن:
ئۆزىنىڭ نېمە ئىش قىلىۋاتقىنىنى
بىلىپ تۇرۇپ، مەلۇم بىر قورالسىز
پۇقرالار نوپۇسىغا قارىتا ئېلىپ
بارغان بەلگىلىك ساندىكى، كەڭ
كۆلەملىك ياكى سىستېمىلىق
ھۇجۇمدىن ئىبارەت. ئاشۇ
پاراگرافتا بۇ سۆزنىڭ مەنىسى يەنە
" بىر دۆلەت ھاكىمىيىتى ياكى بىر
تەشكىلات ئۆز سىياسىتى ئارقىلىق

مەلۇم بىر پۇقرالار نوپۇسىغا قارىتا
ئېلىپ بارغان بىر قاتار ھۇجۇملار"
دەپ كۆرسىتىلگەن. بۇنداق ئىش
بىر سىياسەت ھېسابلىنىشى
ئۈچۈن، بىر دۆلەت ھۆكۈمىتى
ياكى بىر تەشكىلات ئاشۇنداق
ھۇجۇمنى ئاكتىپلىق بىلەن ئېلىپ
بېرىشى ياكى باشقىلارنى ئۇنى
ئېلىپ بېرىشقا رىغبەتلەندۈرۈشى
كېرەك. ئەڭ مۇھىم يېرى شۇكى،
بۇنداق ھەرىكەت بىر ھەربىي

ھۇجۇم بولمىسىمۇ بولۇۋېرىدۇ.

بىرىنچىسى قېتىملىق مۇتەخەسسسلەر ئىلمىي ماقالىمىزدا بايان قىلغان يەرلىك مىللەت بالىلىرى مائارىپنىڭ شەكلى يۇقىرىدىكى "ئىنسانىيەت ئۈستىدىن ئۆتكۈزۈلگەن جىنايەت" نىڭ تەلەپلىرىگە تولۇق چۈشىدۇ، دەپ قاراشقا پۈتۈنلەي بولىدۇ. بولۇپمۇ ھازىرچە بۇ خىل مائارىپ شەكلى رىم قانۇنى 7 -

ماددا 1- پاراگراف ئۆز ئىچىگە
ئالغان ھەرىكەتلەرنىڭ بىرسى،
دەپ قارىساق، بۇ جىنايەت
ئەلۋەتتە كۆپ خىلدىكى
نەرسىلەرگە ئاساسلىنىپ
ئۆتكۈزۈلگەن. شۇنداقلا مائارىپ
دېگەن دۆلەت ھاكىمىيىتى
تەرىپىدىن ئورۇنلاشتۇرۇلدىغان
ئىش بولغاچقا، بۇنداق سىياسەتنى
چوڭقۇرلاپ يۈرگۈزۈشكە دۆلەت
ھاكىمىيىتى كۈچىمىگەن، دېيىش

ناھايتى تەس. بۇنداق ھەرىكەت
چوققۇم كەڭ-كۈلەملىك ۋە
سىستېمىلىق بولۇپ، پۈتۈن
مائارىپ سىستېمىسىنى مۇشۇنداق
چۈشىنىشكە بولىدۇ.

بىر قانۇنى تۆۋەندىكى ئىش-
ھەرىكەتلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان:

(ئا) قاتىللىق

(ب) قىرغىنچىلىق

(ج) قۇل قىلىش

(د) قىيىن-قىستاق قىلىش

(گ) باسقۇنچىلىق قىلىش ۋە
جىنسىي جەھەتتىكى باشقا
ئەشەددىلىكلەر

(ئى) تەشكىلىك ھالدا بەزى
كىشىلەرنى يوق قىلىۋېتىش

(ج) ئىرقىي ئايرىمچىلىق
جىنايىتى

رىم قانۇنىدا ئۇشبۇ ماقالە
بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىككى
كىچىك پاراگراف بار. ئۇنىڭ بىرىسى
(ھ) پاراگراف بولۇپ، ئۇنىڭدا

"مەلۇم بىر گۇرۇپپا كىشىلەرنى
مىللىتى، ئېتنىكىلىگى، مەدەنىيىتى
ۋە دىنى قاتارلىقلارنىڭ ئاساسىدا
جازالاش". بۇ قانۇندا "جازالاش"
دېگەن سۆزگە بېرىلگەن ئېنىقلىما
مۇنداق: خەلقئارا قانۇنلارغا
خىلاپ ھالدا، مىللىي كىملىكى
سەۋەبىدىن بىر گۇرۇپپا كىشىلەرنى
ئۆزلىرىنىڭ ئاساسىي ھوقۇقلىرىدىن
قەستەن ۋە ئېغىر دەرىجىدە
مەھرۇم قىلىش. بىز ئۆزىمىزنىڭ

ئىككى پارچە ماقالىمىزدا يەرلىك
مىللەت بالىلىرىنىڭ مائارىپ
ھوقۇقىنىڭ ماھىيىتىنى ئانا تىلدا
ئېلىپ بېرىلىدىغان مەكتەپ
تەربىيىسى بىلەن باغلاپ تۇرۇپ
تەكشۈرۈپ چىقتۇق. ھەمدە
يەرلىك مىللەت بالىلىرىنىڭ
مەكتەپ تەربىيىسىنى ئۆز ئانا
تىلدا ئېلىپ بارماسلىق مائارىپ
شەكلى يەرلىك مىللەت بالىلىرىنىڭ
مائارىپ ھوقۇقىنى دەپسەندە

قىلىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ
ئۆتتۈق. بىزنىڭ قارىشىمىزچە،
مۇشۇنداق مائارىپ ھوقۇقى رىم
قانۇنىدا تەسۋىرلەنگەن ئاساسلىق
ھوقۇقلارنىڭ بىر قىسمىنى تەشكىل
قىلىدۇ. يۇقىرىدا كۆرسىتىپ
ئۆتكىنىمىزدەك، مۇشۇنداق
ئاساسىي ھوقۇقلاردىن مەھرۇم
قالدۇرۇشتىن كېلىپ چىققان
ئاقىۋەتلەر ئىنتايىن يامان بولۇپ،
مۇشۇنداق سىياسەتلەر مەقسەتلىك

ھالدا يولغا قويۇلۇۋاتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىر دۆلەت ھۆكۈمىتى يولغا قويغان يەرلىك مىللەت بالىلىرىنىڭ مەكتەپ تەربىيىسىنى ئۆز ئانا تىلىدا ئېلىپ بارماسلىق مائارىپ سىياسىتىنى رىم قانۇنىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان "جازالاش" بىلەن ئوخشاش، دەپ قاراشقا بولىدۇ.

رىم قانۇنىدىكى ئۇشبۇ ماقالە بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىككىنچى

كچىك پاراگراف (ك) پاراگراف
بولۇپ، ئۇنىڭدا ئوتتۇرىغا
قويۇلغان ھەرىكەت ئىنسان
قېلىپىدىن چىققان، باشقىلارغا زور
ئازاب-ئوقۇبەت، ياكى ئادەم
بەدىنىگە، روھى ياكى جىسمانى
سالامەتلىكىگە ئېغىر زەخمە ئېلىپ
كېلىدىغان ھەرىكەتلەردىن
ئىبارەت. بىز ئۆزىمىزنىڭ ئىككى
پارچە ماقالىمىزدا كۆرسىتىپ
ئۆتكىنىمىزدەك، يەرلىك مىللەت

بالىلىرىنىڭ ئۆز ئانىسىدا
ئوقۇيالماسلىقى ئۇلار ئۈچۈن
ئىنتايىن ئېغىر ۋە مەڭگۈلۈك
روھىي زەخمىلەرنى ئېلىپ كېلىدۇ.
شۇنداقلا ئۇلارنىڭ ئۇزۇن
مۇددەتلىك جىسمانىي
سالامەتلىكىگىمۇ ئېغىر زىيانلارنى
ئېلىپ كېلىدۇ. شۇڭلاشقا بىز
ئاشۇنداق مائارىپ سىياسىتى
يەرلىك مىللەت بالىلىرىنىڭ
ئاساسىي ھوقۇقلىرىنى دەپسەندە

قىلىپلا قالماستىن، ئاشۇنداق
مائارىپ سىياسىتى ئارقىلىق روھى
ۋە جىسمانىي جەھەتتىكى زور
ئازاب-ئوقۇبەتلەرنى كەلتۈرۈپ
چىقىرىشنى "ئىنسان قېلىپىدىن
چىققان ھەرىكەت" دەپ قاراشقا
بولدۇ، دەپ ھېسابلايمىز.

5. خۇلاسى

ناھايىتى روشەنكى، يەرلىك مىللەت بالىلىرى ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەن ۋە ھازىرمۇ كەچۈرۈۋاتقان ھەر خىل شەكىلدىكى كېمەيتىمە مائارىپ ئۇلار ئۈچۈن ئىنتايىن يامان ۋە مەڭگۈلۈك روھىي ۋە جىسمانىي جەھەتتىكى زەخمىلەرنى پەيدا قىلىدۇ. بۇنداق مائارىپ شەكىللىرى زورلۇق كۈچى بىلەن

ئەمەلگە ئاشۇرۇلغان بولۇپ، ئۇلار
يېقىن ۋە ئۇزۇن مۇددەتلىك يامان
ئاقىۋەتلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.
بىز ئۆزىمىزنىڭ 1-قېتىملىق
ماقالىمىزدا مۇھىم
قىلغىنىمىزدەك، بۇنداق مائارىپ
سىياسىتى بىر قاتار كىشىلىك
ھوقۇق ئۆلچەملىرىگە خىلاپ
بولۇپ، بىزنىڭ قارىشىمىزچە ئۇلار
ھازىرمۇ بالىلارنىڭ ئاساسىي
ھوقۇقىنى دەپسەندە قىلىۋاتىدۇ.

بۇنداق مائارىپ سىياسىتى يۇقىرى دەرىجىدىكى ئاسسىمىلياتسىيە قىلىش تۈسىنى ئالغان بولىدۇ. شۇڭلاشقا ئۇ ھازىرقى زاماندىكى خەلقئارا كىشىلىك ھوقۇق ئۆلچەملىرىنىڭ ئاساسى بولغان ئاز سانلىق مىللەتلەرنى قوغداش ئۆلچەملىرىگە زىت كېلىدۇ.

بىز ئۇشبۇ ماقالىدا يەرلىك مىللەت بالىلىرىنى ئۆز ئانا تىلىدا ئوقۇتماسلىق مائارىپ سىياسىتى

قانداق دەرىجىدىكى ئىرقىي
قىرغىنچىلىق ۋە ئىنسانىيەت
ئۈستىدىن ئۆتكۈزۈلگەن جىنايەت
بولدىغانلىقى ئۈستىدە مۇھاكىمە
ئېلىپ باردۇق. گەرچە كېڭىشىش
ۋە خۇلاسەلەش جەريانىدا "ئىرقىي
قىرغىنچىلىق كېلىشىمى" نىڭ
دائىرىسى تارايىتىلغان بولسىمۇ، بۇ
كېلىشىم كېمە يېتىمە مائارىپ
سىياسىتىنىڭ ئوبيېكتى قىلىنغان
يەرلىك مىللەت بالىلىرىنىڭ

كەچۈرمىشلىرىنى مەزمۇن قىلغان
ھەرىكەتلەرنىمۇ ئۆز ئىچىگە
ئالىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ
ئۆتتۇق. بولۇپمۇ بىز بۇ خىلدىكى
مائارىپ "ناھايىتى ئېغىر روھىي
زەخمىلەر" نى كەلتۈرۈپ
چىقىرىدىغانلىقىنى، "ناھايىتى
ئېغىر جىسمانىي زەخمىلەر" بىلەن
ئورتاق مەۋجۇت بولىدىغانلىقىنى،
ھەمدە يەرلىك مىللەت بالىلىرىنى
باشقا بىر مىللەتكە مەجبۇرى

ھالدا ئۆزگەرتىۋېتىشىنىمۇ ئۆز
ئىچىگە ئالدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ
ئۆتتۇق. ئەمما، تا ھازىرغىچە
مۇشۇنداق ھەرىكەتلەرنىڭ ئىرقىي
قىرغىنچىلىق بولۇپ ھېسابلىنىشى
ئۈچۈن زۆرۈر بولغان روھىي
ئېلېمېنتلار بىر مىللەتنى فىزىكىلىق
ۋە پىسخولوگىيىلىك جەھەتتىن
ۋەيران قىلىشنى ۋۇجۇدقا چىقىرىش
غەربىي بىلەن چەكلىنىپ كەلگەن
بولۇپ، بۇ چەكلەنمە ئاشۇنداق

مائارىپ سىياسىتىنى يولغا
قويۇشنى بىر خىل ئىرقىي
قىرغىنچىلىق، دەپ ھېسابلاشقا زور
دەرىجىدە توسقۇنلۇق قىلىپ
كەلدى. بىزنىڭ قارىشىمىزچە،
"ئىنسانىيەت ئۈستىدىن
ئۆتكۈزۈلگەن جىنايەت" دېگەن
ئۇقۇمنىڭ چەكلىمىسى جىق ئاجىز
بولۇپ، ئۇنى ھېلىقىدەك كېمەيتىمە
مائارىپ سىياسىتىگىمۇ قوللىنىشقا
بولىدۇ. بىراق، كېمەيتىمە مائارىپ

بىلەن ئەڭ زىچ مۇناسىۋەتلىك
بولغان جىنايى ئىشلار
كاتېگورىيىسىنىڭ توغرا قانۇنى
مەزمۇنلىرى تېخىچە ئېنىق ئەمەس
بولۇپ، بۇ كاتېگورىيىدىن تولۇق
پايدىلىنىشقا ھەر خىل
قىيىنچىلىقلارنى تۇغدۇرۇۋاتىدۇ.
بىزنىڭ قارىشىمىزچە، كېمە يىتمە
مائارىپنىڭ يالغۇز يەرلىك مىللەت
تىلى ۋە مەدەنىيىتىگىلا ئەمەس،
يەرلىك مىللەت خەلقىنىڭ

تۇرمۇشىغىمۇ كەلتۈرىدىغان ئېغىر
بۇزغۇنچىلىق ئاقىۋەتلىرى ھازىر
پۈتۈنلەي ئايدىنكىلىشىپ بولدى .
ئەمەلىيەتتە بۇ ئىشنىڭ
ئايدىنكىلىشىپ بولغىنىغا خېلى
ئۇزۇن ۋاقىت بولدى. باشقا بارلىق
قانۇن - پەرمانلارغا ئوخشاش،
خەلقئارا جىنايىتىلار قانۇنىمۇ
ئاشۇ قانۇننىڭ ئىچىدىكى
ئىشلارنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ
تەرەققىي قىلىپ ماڭىدۇ.

"ئىنسانىيەت ئۈستىدىن
ئۆتكۈزۈلگەن جىنايەت" ئۇقۇمىمۇ
ئاشۇنداق تەرەققىياتنىڭ بىر
ياخشى ئاساسى بولالايدىغان
بولۇپ، مۇشۇنداق تەرەققىيات
ئەڭ ئاخىرىدا كېمەيتىمە مائارىپ
پائالىيەتلىرى ۋە سىياسەتلىرىنىڭ
بىر خىل جىنايەت بولۇپ
ھېسابلىنىشىغا ئېلىپ بارىدۇ. بىز
ب د ت نىڭ يەرلىك مەسلىھەت
توغرىسىدىكى دائىمىي سۆھبەت

يېغىنىدىن مۇشۇ ئاساستا
بۇنىڭدىن كېيىن قانداق ئىش
كۆرۈش مەسلىھىتىدە ئويلىنىپ
يېقىشنى تەۋسىيە قىلىمىز.

(ئەسلىدىكى 30 بەتلەك
ماقالىنىڭ مەزمۇنى مۇشۇ يەردە
ئاخىرلاشتى.)

ئاخىرقى سۆز

مەن كەڭگەس (Kangas)
خانم قاتارلىق 4 نەپەر
مۇتەخەسسسلەرنىڭ 2004-

يىلىدىكى 1-قېتىملىق
"مۇتەخەسسسلەر ئىلمىي
ماقالىسى" نىمۇ تېپىپ، ئۇنىڭ تور
بەت ئادرېسىنى مۇشۇ يازمىنىڭ
ئەڭ ئاستىغا يېزىپ قويدۇم.
ئىنگلىزچىنى بىلىدىغان ھەمدە
يەرلىك مىللەت مائارىپى ۋە ئانا
تىل ھەققىدە تېخىمۇ كەڭ بىلىمگە
ئېرىشىشنى ئىستەيدىغان
قېرىنداشلارنىڭ ئۇ ماقالىنىمۇ بىر
قېتىم كۆرۈپ بېقىشنى تەۋسىيە

قىلىمەن. مەن كەڭگەس خانىمنىڭ
800 بەتلىك ئىنگلىزچە كىتابىنى
سېتىۋېلىپ، ئۇنى بىرەر قۇر
ۋارقىلاپ چىقىتىم. ئۇ كىتابتا
ئوتتۇرىغا قويۇلغان مەزمۇنلار
ھېلىقى ئىككى پارچە
"مۇتەخەسسسلەر ئىلمىي
ماقالىسى" دىكى مەزمۇنلار بىلەن
ئاساسەن ئوخشىشىپ كېتىدىغان
بولۇپ، دۇنيادىكى مىللەتلەرنىڭ
تارقىلىش ئەھۋالى، يەرلىك مىللەت

تىللىرى، ئۇ تىللارنىڭ يوقىلىش
ئەھۋالى قاتارلىق مەسىلىلەر
ئۈستىدىمۇ ناھايىتى تەپسىلىي
مەزمۇنلار بار ئىكەن. لېكىن
يەرلىك مىللەت مائارىپى ۋە ئانا
تىل مەسىلىلىرىدە ھازىرغىچە
بايان قىلىنمىغان مەزمۇنلار
بولمىغاچقا، مەن ئۇ كىتاب
توغرىسىدا باشقا ئايرىم يازما
تەييارلىماسلىقنى قارار قىلدىم.

ب د ت نىڭ يەرلىك مىللەتلەرنىڭ

ھوقۇقى ھەققىدە 2007-
ماقۇللانغان بىر باياننامىسى بار
بولۇپ، ئۇنى "توپباغ" ئىسىملىك
بىر قېرىنداشىمىز ئۇيغۇرچىغا
تەرجىمە قىلىپ چىقىپتۇ. مەن
ئۇنىڭ ئۇيغۇرىمىز ۋە مەرىپەتتىكى
تور بەت ئادرېسىنى مۇشۇ
يازىمنىڭ ئاخىرىغا كىرگۈزۈپ
قويدۇم. مەن ئوقۇرمەنلەرنىڭ بۇ
باياننامىسىمۇ بىر قېتىم ئوقۇپ
بېقىشنى تەۋسىيە قىلىمەن.

مەن يېقىندا تور ئارلاۋېتىپ،
"بىر دېھقاننىڭ مائارىپ نازارىتىگە
يازغان خېتى" دېگەن بىر يازمىنى
كۆرۈپ قالدىم. بۇ دېھقان
قېرىندىشىمىز ناھايىتى ئەتراپلىق
پىكىر قىلغان بولۇپ، قىزىققۇچىلار
ئۇنى بىر قېتىم كۆرۈپ باقسا
بولدىكەن. ئۇ خەتنىڭ تور بەت
ئادرېسىمۇ مۇشۇ يازمىنىڭ ئەڭ
ئاخىرىدا بار.

ئامېرىكىلىق مەشھۇر كىشىلىك

ھوقۇق پائالىيەتچىسى مارتىن
لۇسپېر كىڭ (Martin Luther
King) مۇنداق دەيدۇ: "مەلۇم
بىر ئىش ئۈچۈن ئۆلۈشنى
خالىمايدىغان ئادەم ياشاشقا
لاياقەتلىك ئەمەس" (ئىنگلىزچە "
A man who won't die for
something is not fit to
live"). مېنىڭچە ھەر بىر ئىجتىدىن
ئىگىسى ۋە ھەر بىر غۇرۇر ئىگىسى
ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئانا تىلى ۋە

مىللىي مەدەنىيىتى مارتىن لۇسپېر
كىڭ كۆزدە تۇتقان ھېلىقىدەك
"بىر ئىش" بولالايدۇ. چۈنكى
خۇددى ۋېنگىرىيەلىك يازغۇچى
ئاندراس سۈتو (Andras
Süto) ئېيتقىنىدەك، "ئۆز ئانا
تىلىدىن ئايرىلىشقا مەجبۇرى
بولغان ئىنسان ئۆز ھاياتىنىڭ
مەنىسىدىنمۇ ئايرىلىدۇ". مەن
ئالدىنقى يازمامدا كوۋېي
(Covey) ئەپەندىنىڭ

"پرنسپ" نىڭ نېمە ئىكەنلىكى
ھەققىدىكى بايانلىرىدىن ئازراقنى
تونۇش-تۇرۇپ ئۆتتۈم. مەن
ئۇنىڭدىن بۇ يەرگە يەنە ئازراق
قوشۇپ قويۇشنى مۇۋاپىق كۆردۈم.
ئوخشىمىغان كىشىلەر ئۆز ھاياتى
ئۈچۈن ئوخشىمىغان نەرسىلەرنى
مەركەز قىلىپ تاللايدۇ. مەسلەن،
ئاسلە، پۇل، خىزمەت، كەسىپ،
ھوقۇق، دوست، دىن، دۈشمەن،
ئويۇن-تاماشا، ئۆز-ئۆزى ۋە

پرنسپ قاتارلىقلار. ئۆزىڭىز
ئۈچۈن مۇشۇنداق بىر ئېنىق
مەركەزنى تۇرغۇزۇش ئارقىلىق، سىز
ئىزچىل تۈردە ئۆز ھاياتىڭىزنى
كاپالەتكە ئىگە قىلىدىغان مۇنداق
يۇقىرى دەرىجىلىك تۆت ئامىلغا
ئىگە بولالايسىز: بىخەتەرلىك، يول
باشچىلىق، ئەقىل ۋە كۈچ -
قۇدرەت. بولۇپمۇ، ئەگەر سىز ئۆز
ھاياتىڭىز ئۈچۈن پرنسپنى
مەركەز قىلىپ تۇرغۇزسىڭىز،

يۇقىرىقى تۆت ئامىلىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن پۇختا ئاساس ھازىرلىيالايسىز. بۇنىڭداق بولۇشتىكى سەۋەب، نەرسىلەر داۋاملىق توختىماي ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ. لېكىن، توغرا پىرىنسىپ مەڭگۈ ئۆزگەرمەيدىغان بولۇپ، بىز ئۇنىڭدىن ھەر ۋاقىت پايدىلىنالايمىز. پىرىنسىپ ھېچ قانداق نەرسىگە بېقىنمايدۇ. ئۇ خاپا بولۇپ قالمايدۇ، ھەمدە

بىزگە ھەر خىل مۇئامىلىدە
بولمايدۇ. ئۇ باشقىلارنىڭ
ھەرىكىتىگە ياكى مۇھىتقا
بېقىنمايدۇ. ئۇ مەڭگۈ ئۆلمەيدۇ.
ئۇ بۈگۈن بار بولۇپ، ئەتە يوق
بولۇپ قالمايدۇ. ئۇنى ئوت ياكى
يەر تەۋرەش ۋەيران قىلالمايدۇ.
ياكى ئۇنى ئوغرى ئوغرىلاپ
كېتەلمەيدۇ. پىرىنسىپنى مەركەز
قىلغان ھايات بىلەن بىللە
مەۋجۇت بولىدىغان يول

باشلامچى بىلەن ئەقىل توغرا يول
خەرىتىسىدىن، ئىشلارنىڭ قانداق
يۈرۈشىدىنغانلىغىدىن، بۇرۇن
قانداق يۈرۈشكەنلىكىدىن، ھەمدە
بۇنىڭدىن كېيىن قانداق
يۈرۈشىدىنغانلىغىدىن ۋۇجۇدقا
كېلىدۇ. توغرا يول خەرىتىسى
بىزنىڭ قايىسى مەنزىلگە
يەتمەكچى ئىكەنلىكىمىز ۋە ئۇ
مەنزىلگە قانداق
يېتىدىغانلىغىمىزنى ئېنىق

چۈشىنىۋېلىشىمىزنى كاپالەتكە
ئىگە قىلىدۇ. بىز
ئەمەلىيلەشتۈرگىلى بولىدىغان ۋە
ئەقىلگە مۇۋاپىق سان-
سىپىرلاردىن پايدىلىنىپ
ئۆزىمىزنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى
ئىشلىرى توغرىسىدا توغرا قارار
ئالالايمىز. بىزنىڭ ئۆز
ھەرىكىتىمىزنى تاللاش
ئەركىنلىكىمىز بار، لېكىن ئۆز
ھەرىكىتىمىزنىڭ نەتىجىسىنى

بەلگىلەش ئەركىنلىكىمىز يوق. ھەر
بىر پرىنسىپ ئۇنىڭدىن كېلىپ
چىقىدىغان مەلۇم تەبىئى
ئاقىۋەتلەر بىلەن بىللە مەۋجۇت
بولىدۇ. بىز پرىنسىپ بىلەن
ماسلاشقاندا ئۇنىڭدىن ئىجابىي
نەتىجە كېلىپ چىقىدۇ. بىز
پرىنسىپنى بىر ياققا قايرىپ قويۇپ
ئىش تۇتساق، ئۇنىڭدىن سەلبىي
ئاقىۋەتلەر كېلىپ چىقىدۇ. ئەمما
پرىنسىپلار ھەر بىر ئادەمنىڭ

ئۇلاردىن خەۋىرى بولۇش -
بولماسلىقىدىن قەتئىينەزەر ھەممە
كىشىلەر ئۈچۈن ئورتاق بولغاچقا،
بۇ خىل چەكلىمە ئۇنىۋېرسال
بولدۇ. بىز توغرا پىرىنسىپلارنى
قانچە كۆپ بىلسەك، بىزنىڭ
ئاقىلانى ئىش كۆرۈشتىكى شەخسى
ئەركىنلىكىمىزمۇ شۇنچە زور
بولدۇ. بىز ئۆز ھاياتىمىزنى دەۋر
بىلەن مۇناسىۋەتسىز، مەڭگۈ
ئۆزگەرمەس پىرىنسىپلارغا

مەركەزلەش-تۈرۈش ئارقىلىق،
ئۆزىمىزنىڭ ئۈنۈملۈك ياشىشى
ئۈچۈن يول ئاچالايمىز. قىسقىسى،
پىرىنسىپ باشقا بارلىق
مەركەزلەرنى توغرا ئورۇنغا
قويۇشنى كاپالەتكە ئىگە
قىلىدىغان ئەڭ مۇھىم مەركەزدىن
ئىبارەتتۇر.

كەنگېس (Kangas) خانىم
قاتارلىق بۇ 4 مۇتەخەسسس
ئۆزلىرىنىڭ ئىككى پارچە

"مۇتەخەسسسلەر ئىلمىسى
ماقالىسى" دا ئوتتۇرىغا قويغىنى
بۇنىڭدىن بۇرۇنقى 200 يىلدىن
ئارتۇق ۋاقىت ئىچىدە يۈز بەرگەن
يەرلىك مىللەت مائارىپى ۋە ئانا
تىل ساھەسىدىكى تارىخىي ئىشلار
ئارقىلىق تولۇق ئىسپاتلانغان توغرا
پىرىنسىپ ياكى تەبىئىي
قانۇنىيەتلەردىن ئىبارەتتۇر.
شۇڭلاشقا ئۆزىمىزنىڭ ئانا تىلى ۋە
مىللىي مەدەنىيىتىنى ساقلاپ

قېلىش ئۈچۈن، بىز ئۇيغۇر دىيارىدا
چوقۇم ئۆز ئانا تىلىمىزدا ئېلىپ
بېرىلىدىغان مەكتەپ تەربىيىسىنى
يولغا قويۇشىمىز، "قوش تىللىق
مائارىپ" تۈزۈمىنىمۇ چوقۇم
ئۇنىڭ ئەسلى مەنىسى بويىچە
يولغا قويغۇزۇشىمىز كېرەك.
ئۇنداق قىلماسلىق بىر مىللەتنى
چوقۇم زاۋاللىققا يۈزلەندۈرىدۇ.
مەن بارلىق ئۇيغۇر ئەمەلدارلار ۋە
ئۇيغۇر مائارىپچىلىرىنىڭ بۇ

ئىشتىن تولۇق خەۋەر تېپىشنى،
ھەمدە ئورتاق تىرىشچانلىق
كۆرسىتىپ، ئۇيغۇر بالىلىرىنى
ھازىرقى تۇيۇق يولىدىن
قۇتۇلدۇرۇپ چىقىشنى
سەھمىيلىك بىلەن ئۈمىد
قىلىمەن.

مەن بۇ يازمامنى ئىلھام توختى
ئەپەندىنىڭ مۇنۇ سۆزلىرى بىلەن
ئاخىرلاشتۇرمەن (مەنبەسى مۇشۇ
يازمىنىڭ ئاستىدا): «ئۇيغۇرلار

ئىچىدىكى مۇتلەق كۆپ قىسىم
كىشىلەر نۆۋەتتە ئۆزلىرىنىڭ
ھوقۇق - مەنپەئەتلىرىنى سۈكۈت
ئىچىدە قولدىن بېرىپ قويماقتا!
مەن ئېيتىمەنكى، ھەر بىر كىشى،
ھەر بىر مىللەت ئىززەت - ئابروي
ساھىبىدۇر. جۇڭگونىڭ قانۇنى
جۇڭگو پۇقرالىرى مىللەت، جىنس،
دىن... ئايرىماستىن، بارلىق
ھوقۇقلاردا باپ - باراۋەر، دەپ
ئېنىق بەلگىلىگەن. بىراق، رېئال

تۇرمۇشتا، ئۇيغۇرلارنىڭ قانۇنى
ھوقۇق - مەنپەئەتلىرى ئۈزلۈكسىز
دەخل - تەرىزگە ئۇچرىماقتا،
ھەتتا بەزى ھۆكۈمەت
ئورگانلىرىمۇ ھاماقەتلەرچە
بەلگىلىمىلەرنى چىقىرىپ،
ئۇيغۇرلارنى كەستىمەكتە!! ھەي،
ئۇيغۇرلار! سىلەرنىڭ ھوقۇق -
مەنپەئەتلىرىڭلار دەخل - تەرىزگە
ئۇچرىغاندا، كانىيىڭلارنى
قويۇۋېتىپ ئۆز ئاۋازىڭلارنىڭ

ئاڭلىتىڭلار! ئاۋامنىڭ نادانلىقى
ھاكىمىيەتنىڭ ئۇياتسىزلىقىنى
كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.
ھاكىمىيەتنىڭ ئۇياتسىزلىقى
ئاۋامنى نادان ھالەتتە
قالدۇرىدۇ.»

تەھرىرلىگۈچى: مەرىپەت تورى
<http://www.meripet.org>
دىن ئۇيغۇر.

بۇ يازمىدا تىلغا ئېلىنغان
شەخىسلەر ۋە ئۇلارنىڭ

ئەسەرلىرىگە مۇناسىۋەتلىك تور
ئادرېسلىرى توپلىمى:

[1] 2004-يىلى ئېلان
قىلىنغان 1-قېتىملىق
«مۇتەخەسسسلەر ئىلمىي
ماقالىسى» (ئىنگلىزچە):

[http://www.tove-skutnabb-
kangas.org/pdf/PFII_Expert_p
aper_1_Education_final.pdf](http://www.tove-skutnabb-kangas.org/pdf/PFII_Expert_paper_1_Education_final.pdf)

[2] يەرلىك مىللەتلەرنىڭ
ھوقۇقى ھەققىدىكى ب د ت

بايانا قنامسى (لاتىن يېزىقى):

<http://www.uighurbiz.cn/forum/viewthread.php?tid=1195&extra=page%3D1>

http://www.meripet.com/Academy/bdt.htm_0 2009

[3] ئۇشبۇ يازمىنىڭ ئالدىنقى قىسمى (كونا يېزىقى):
1-قىسىم:

<http://bbs.salkin.cn/read.php?>

tid-54612-fpage-0-toread--
page-1.html
2-قىسىم:

http://bbs.salkin.cn/read.php?
tid-60320.html
3-قىسىم:

http://bbs.salkin.cn/read.php?
tid-62748.html

[4] «بىر دېھقاننىڭ مائارىپ

نازارىتىگە يازغان خېتى:»

[http://bbs.xabnam.com/read.](http://bbs.xabnam.com/read.php?tid-98236.html)

[php?tid-98236.html](http://bbs.xabnam.com/read.php?tid-98236.html)

[5] ئۇشبۇ يازمىنىڭ ئەسلى

مەنبەسى بولغان

«مۇتەخەسسسلەر ئىلمىي

ماقالىسى»:

<http://www.un.org/esa/socde>

[v/unpfii/documents/E_C19_20](http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/E_C19_20)

[08_7.pdf](http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/E_C19_20)

[6] يەرلىك مىللەت تىلى

ھەققىدىكى خەلقئارا
مۇتەخەسسسلەر يىغىنلىرى

http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/en/EGM_IL.html

[7] ئلھام توختى: «بېيجىڭ
ئايرۇدرۇمدىن فرانسىيە دە گاۋللە
ئايرۇدرۇمىغىچە»:

<http://www.uighurbiz.cn/forum/viewthread.php?tid=1178&extra=page%3D1>